

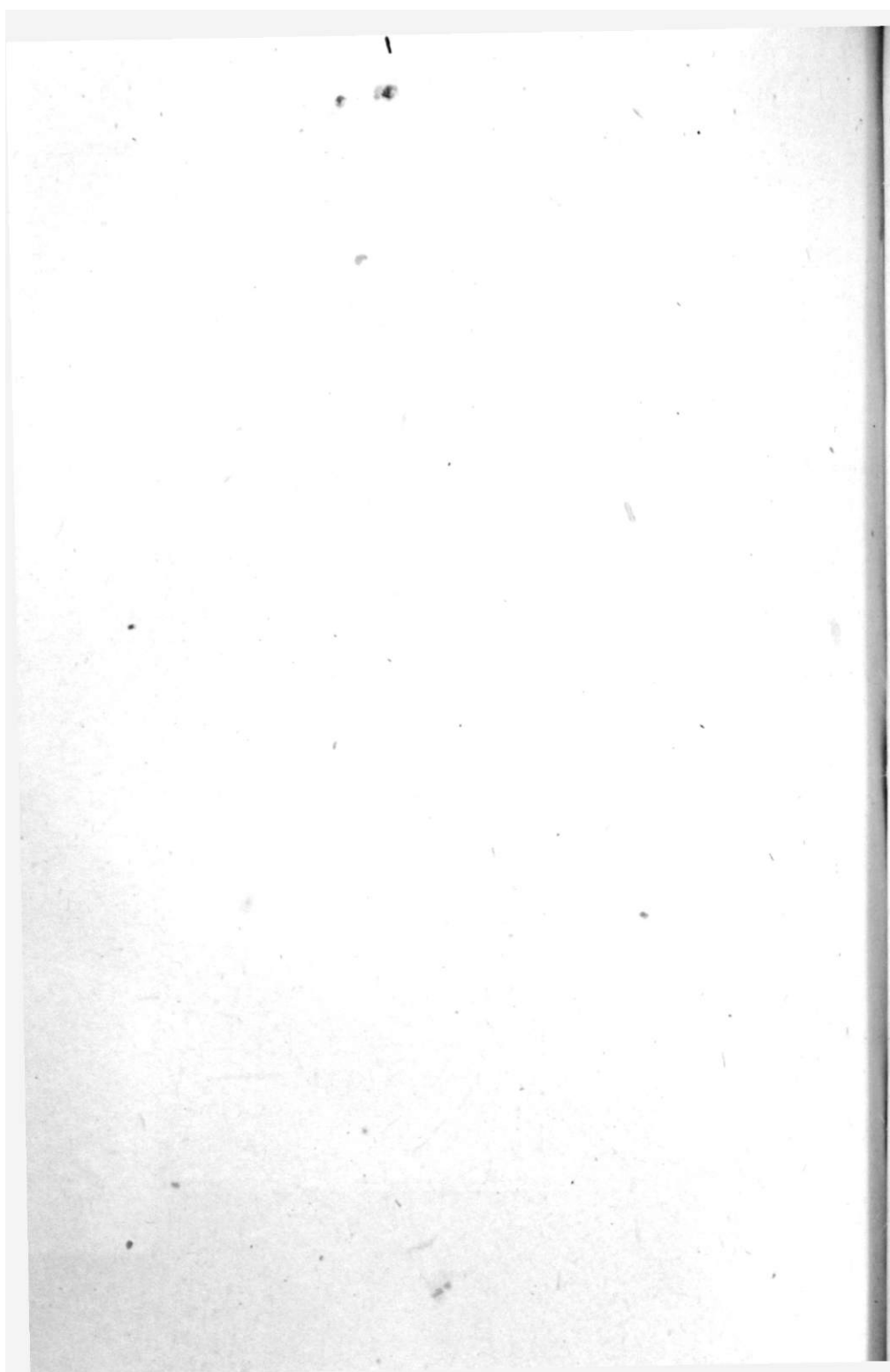
NYELV-
ÉS
LINGVISZTIKAI
TUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

EVFOLYAM
XXXIII.

1989

AKADÉMIAI KÖNYVKIADÓ – BUKAREST

2

TARTALOM

Tanulmányok

SZABÓ ZOLTÁN: A szecsesszió főbb stiláris sajátosságai Alexandru Macedonski és Kosztolányi Dezső prózájában	107
KÓSA FERENC: A lesz ige történetéhez	123
MURÁDIN LÁSZLÓ: A szekér és részeinek nyelvjárási szókincseiből	123
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Egy csiki falu állatnevei	151

Kisebb közlemények

KOZMA DEZSŐ: „Vallani mindent: volt életem dolga”	161
GAÁL GYÖRGY: Sipos Domokos novelláinak élményrétegei	166
MÓZES HUBA: A romániai magyar irodalomtörténet-írás történetéhez	173
KABÁN ANNAMÁRIA: A funkcionális stílusok szemiotikájából	177
FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Az igei predikátum és kategóriái	181

Adattár

CSETRI ELEK: Aranka György két kiadatlan levele	186
HINTS MIKLÓS: Ismeretlen Aranka György művek?	187
K.A.—M.H. Dsida Jenő utolsó versei	188

Szemle

*** Adomák és tanítómesék (Gaal György)	193
*** Édesanyám sok szép szava (Mitruly Miklós)	194
Péntek János, Teremtő nyelv (Balázs László)	196
Vasile Frătilă; Lexicologie și toponimie românească (Gabriel Vasiliu)	197
Vorabdrnck der Plenarvorträge. Preprints of the Plenary Session Papers. XIV. Internationaler Linguistenkongreß. XIVth International Congress of Linguists (Szabó Zoltán)	199

SUMAR

Studii

ZOLTÁN SZABÓ: Stilul 'art nouveau' în proza lui Alexandru Macedonski și Dezső Kosztolányi	107
FERENC KÓSA: Contribuții la istoria verbului <i>lesz</i> 'va fi'	123
LÁSZLÓ MURÁDIN: Din terminologia dialectală a carului	135
MAGDOLNA CSOMORTÁNI: Nume de animale și păsări din Misentea (jud. Harghita)	151

Articole

DEZSŐ KOZMA: Universalitatea poeziei lui Endre Ady	161
GYÖRGY GAAL: Nuvelistica lui Domokos Sípós	166
HUBA MÓZES: Din istoricul istoriografiei literare maghiare	173
ANNAMÁRIA KABÁN: Din semiotica stilurilor funcționale	177
ENDRE FÜLEI-SZÁNTÓ: Predicatul verbal și categoriile sale	181

Materiale și documente

ELEK CSETRI: Două scrisori inedite ale lui György Aranka	186
MIKLÓS HINTS: Contribuții la bibliografia lui György Aranka	187
A.K.—H.M.: Ultimele poezii ale lui Jenő Dsida	188

Recenzii

••• Adomák és tanfőmesék (György Gaal)	193
••• Édesanyám sok szép szava (Miklós Mitruly)	194
Péntek János, Teremtő nyelv (László Balázs)	196
Vasile Frățilă, Lexicologie și toponimie românească (Vasiliu Gabriel)	197
Vorabdruck der Plenarvorträge. Preprints of the Plenary Session Papers. XIV. Internationaler Linguistenkongreß. XIVth International Congress of Linguists (Zoltán Szabó)	199

AKADEMIAI KÖNYVTÁR — BUKAREST

TANULMÁNYOK

A SZECESSZIÓ FŐBB STILÁRIS SAJÁTÓSÁGAI
ALEXANDRU MACEDONSKI ÉS KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
PRÓZÁJÁBAN

1. Ennek az összehasonlító irányzattörténeti vizsgálatnak a témaköre és feladata ugyanaz, mint korábbi dolgozatomé (Szabó 1988). Alapja itt is az a felfogás, amely szerint az irodalmi irányzatok nemzetközi jelenségek (l. pl. Zsirmunskij 1968, Deugd 1968), és hogy irodalmak egymásra hatása mellett tipológiai hasonlóságokkal, megfelelésekkel is számolhatunk (l. pl. Durišin 1984: 193–224; magának a századfordulónak ilyen szempontú vizsgálatáról l. pl. Bauer 1975, Bauer et al. (szerk.) 1977, Chevrel 1981, Václavěk 1982). Célja, hogy Alexandru Macedonskinak (1854–1920) az 1890–1916 között írt műveit¹ stílustörténeti szempontból megvilágítsam, stílusának szecessziós jellegét a Kosztolányiéval való egybevetés alapján bizonyítsam, és sajátos vonásait kiemeljem. Eddigi idevágó munkáim (elsősorban Szabó 1976, 1982) és főleg Kosztolányi szecessziójának a tanulmányozása (Szabó 1984) alkotja a viszonyítási alapot, a bizonyítás eszközeit, ami mint már közölt eredmény kevesebb taglalást és a leíró, bemutató részben kevesebb példaanyagot igényel, mint a bizonyítás tulajdonképpeni tárgya, Macedonski szecessziója.

Mint megelőző dolgozatomban, itt is két elvi szempontot szeretnék még jelezni. Az egyik az, hogy az irodalmi irányzatokat strukturaként fogom fel, azaz úgy vélem, hogy az egy-egy irányzatra jellemző stílárís sajátosságok és az azokat alakító stílusesszközök szerves egységet alkotnak, amelynek meghatározó erejű szervező elve, valamilyen átfogó, domináns sajátossága van. A szecesszió ilyen elve a diszítettség. A másik pedig az, hogy több más felfogástól eltérően, de azokkal számolva, az irányzatokat történeti kategóriának és nem időtlen jelenségnek tekintem. Eszerint nem beszélhetünk például a több korszakban, fejlődési szakaszban meglevő, de különbözőképpen megnyilatkozó örök barokkról vagy manierizmusról.

2. Macedonski alkotásait mind ez ideig nem igen helyezték irányzattörténeti megvilágításba, legkevésbé a századforduló (kb. 1890–1916) éveiben írtakat. Írói fejlődésének első szakaszáról, a hetvenes és nyolcvanas évekről szólva kiemelik, sőt kellően méltatják is romantikáját és parnasszizmusát, valamint kevésbé kifejlett, de később is érvényesülő naturalizmusát. De a minket érdeklő szakaszban lényegében csak a szimbolizmussal és a hozzátársuló instrumentalizmussal, egy tulajdonképpeni hangszimbolikával számolnak. Igaz, mindezt kivétel nélkül mindegyik monografusa elismeri (l. főleg Drimba 1968).

A második századfordulói irányzatot, az impresszionizmust nem említik. Minden bizonnyal azért nem, mert — mint egy véleményből kiderül (Zamfir 1972: 129, 167) — a szimbolizmusba tartozónak vélik. Mégis ettől a felfogástól eltérően mintha ennek az irányzatnak a feltételezését olvashatnánk ki Beşteliunak (1984: 134–135) abból a megjegyzéséből, hogy Macedonski az impresszionista festészet elveihöz (is) igazodik.

¹ Elégé nyilvánvaló szecessziós jellege miatt négy korábbi elbeszélését is idevontam: *Casa cu no. 10* (1883) *Sfinx* (1885), *Zi de august* (1886), *Pe drum de poştă* (1886). — A felhasznált három kötet kritikai kiadás: (1) Al. Macedonski *Opere V*, *Proză*, *Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de Adrian Marino*, Bucureşti, 1969, Editura pentru literatură; (2) Al. Macedonski *Opere VI*, *Nuvele, schițe și povestiri*, Ediție îngrijită, note și variante de Elisabeta Brăncuș și Adrian Marino, Bucureşti, 1973, Editura Minerva; (3) Alexandru Macedonski *Opere IV*, *Articole literare și filosofice (Insofite de bibliografia literară a lui Al. Macedonski)*, Ediție critică cu studii introductive, note și variante de Tudor Vănuș, Bucureşti, 1946, Fundația regală pentru literatură și artă. — Az idézetek és példák után zárójelben szereplő római számok (IV, V, VI) erre a három kötetre, az arab számok pedig a kötetekbéli lapszámokra vonatkoznak.

A harmadik irányzatról, a szecesszióról alig esik szó. Ami feltehetőleg erre utalna, azt rendszerint a *barokk* jelzi ugyanúgy, mint Hortensia Papadat-Bengescu esetében (Szabó 1988: 99–100). Szórványosan más műszavak is feltűnnek, de a barokk esetéhez hasonlóan, ezekből sem mindig derül ki, hogy egy külön tendenciára, a harmadik századfordulói irányzatra, elsősorban a szecesszióra vagy pedig Macedonski szimbolizmusának valamilyen színezetére utalnak: flamboyant stílus (Călinescu 1940: 468), manierista készség (Beșteliu 1984: 149), a szimbolizmus díszítő változata (Zamfir 1972: 80, 129–130, Beșteliu 1984: 154), dekoratív formák (Vianu 1977: 231), bizarr leírás (Zaciu 1965: 20, Zamfir 1972: 232), kifinomultság (Vianu 1939: CXI, 1944: XI, Marino 1966: 41, Drimba 1968: 100–101, Beșteliu 1984: 127, 152–153), mesterkélttség (Vianu 1944: XLIV, 1977: 236, Drimba 1968: 99, Zamfir 1972: 232), stílárius művesség (Beșteliu 1984: 142), szómágia (Vianu 1939: CII). Ezek a megnevezések — ha csak jelentéstartalmukat vesszük is alapul — szecessziós sajátosságokra (is) utalhatnak.

Ennyit a műszavakról. Nézzük meg most a kérdés fogalmi, tartalmi oldalát. Macedonskinak ténylegesen szecessziós vagy legalábbis szecessziósnak is tekinthető — persze a szóban forgó szakirodalomban nem annak nevezett és vagy semmilyen irányzat vagy pedig a szimbolizmus körébe utalt — sajátosságai közül a legtöbbet Vianu (1977: 231–237) említi. A román próza művészeiről írt összegező könyvében Macedonskit Ștefan Petică, D. Anghel, Gala Galaction és Tudor Arghezi mellett az „intelectualisti și esteti” írók csoportjában helyezi el. Itt Macedonski írásművészetének jellemzésében olyan vonásokat említi, amelyek szecesszióra (is) vallanak: dekoratív formák (amelyekben a természet is dekoratív motívum), művi (mesterkelt) képek, rejtelmességkultusz, a szinkontrasztok kedvelése, finom líraiság, gyakori képelem a drágakő vagy a nemesfém. Ezt kiegészíthetjük mindazzal, amit Vianu (1977: 238–265, 161–196) az említett csoportba tartozó többi íróról, valamint egy ehhez hasonló másik csoport („realismul artistic și liric”) íróiról (Delavrancea, Zamfirescu, Vlahuță, Brătescu-Voinești stb.) számunkra szecessziót is jelentő sajátosságairól mond: a próza lirizálódása, nagyfokú vizualitás, fényhatásokra való törekvés, a látási érzetek tompítása, érzéki érzeteket jelző fémnevek (pl. a zöldre utaló smaragd) használata, továbbá a természet, a művészet, a tudomány és a misztika sajátos fogalmi mint ékítő motívumok, végül pedig a mondatformák kigyózó jellege. Vianu mellett még érdemes a Zamfirtól (1972: 238) jelzett két átfogó sajátosságot is idevenni, két olyan feltűnő jegyet, amelyek Macedonski stílusában szerintünk a szecesszióval azonosíthatók: a nyelv metaforizálása és vonzódása a díszítettséghez.

Ennyiből is kiderül, hogy a vizsgálatunkhoz szükséges kiindulópont nem meg-alapozatlan, a kérdés nem teljesen ismeretlen, hisz az eddigi, akármennyire is gyér szakirodalomból is kitetszően van román irodalmi szecesszió (ugyanúgy, mint ahogy van képzőművészeti is, l. pl. Constantin 1972, Cenușă 1983), és ebbe Macedonski is beletartozik.

3. A témánk alapjául szolgáló szecesszióról mint sokat vitatott és sokféleképpen értelmezett, továbbá eltérő műszavakkal jelölt irányzatról gazdag szakirodalom szól (l. mindenekelőtt Pók 1972, Koós 1979, Kiss 1984 és a bennük közölt szakirodalmi tájékoztatót; a nemzetközi szakirodalomból l. Schmutzler 1962, Rheims 1965, Mitchell 1966, Haman és Hermand 1967, Aslin 1970, Simon 1976, Champigneulle 1978, Schorske 1980).

A mindenképpen szükséges tisztázás és alapozás érdekében itt most csak annyit említenék meg, hogy a szecesszió elsősorban képző- és iparművészeti, építészeti irányzat, de kevésbé kifejletten szépirodalmi is. Nem egyetemes korstílus, mint többen vélik, hanem egy a századforduló irányzatai közül, egyik változata a századforduló sokszínű művészetének, amelynek — és ez is nagyon nehezíti kutatását — országok szerint elkülöníthető sokféle, egymástól nagyon eltérő elágazása van. Stílárius sajátosságainak, kifejezőeszközeinek a rendszere nem zárt, hanem inkább nyitott, emiatt nehezen körvonalazható. Vizsgálatát az is nehezíti, hogy nagymértékben keveredett a többi századfordulói stílussal, mindenekelőtt a szimbolizmussal és az impresszionizmussal. De keveredéseiben, az egybeeső vonásokban is elkülöníthetők kimondottan szecessziós sajátosságok. Ilyen esetekben is mindig a díszítő jelleg jelenti a szecesszióra jellemző megkülönböztető sajátosságot.

Közvetlen alapját a századforduló jellegzetes életérzései alkotják. Ilyen egyrészt a vezető és a hirtelen meggazdagodott társadalmi rétegek életöröme, „külső-

belső arisztokratizálódása" (Halász 1959: 497) és vonzódása a pompához, a dekorativitáshoz. Macedonski egyik monografusa, Marino (1966: 119) is arra figyel fel, hogy az író több helyen is az életörömet dicsőíti. Maga az író pedig *In pragul secolului* (A század küszöbén) című esszéjében a költészet arisztokratizálódását tekinti a kor egyik legfontosabb szellemi törekvésének (IV. 112). Kosztolányiról pedig Szauder (1962: 6) állapítja meg, hogy „a szüntelenül beárnyékolt életöröm, életfolyamat reflexiója remeg benne”.

Másrészt emellett egészen eltérő alappal is számolnunk kell. Forrás még ugyanis a századforduló jellegzetes kortünete, a csalódás, a kiábrándultság, és ami ennek velejárójaként feltűnő életérzéssé lett: egy erőteljes érzelmi lázadás. Főleg az eszmények nélküli világ megvetése és a tiltakozás a szürkeség, a mindennapiság ellen volt nagyon eleven, és ami ezzel összefügg, divattá lett az idegesség, a tépelődés. Macedonskinál — ahogy Marino (1966: 173) véli — sohasem szűnik meg egy minden vonalon megnyilatkozó nyárspolgár-ellenes lázadás, egy elkülönülési igyekezet, egy dacos szembeszegülés mindazzal, ami a megvetett világban bántó, elítélendő és azzal, ami megszokott, banális. Figyelemre méltó tehát, hogy Macedonski írásainak egyik sajátos témaköre a politikai dezillúzió (Zamfir 1972: 182), és hogy gyakran utal szereplőinek idegfeszültségére, nyugtalanságára. Egyik hősről, Licescuról szólva a modern kor neurózisát teszi szóvá (VI. 87). Kosztolányi ugyanezt egy kérdés formájában így fogalmazza meg: „És ki nem türelmetlen, ki nem ideges ma?” (A. 286).²

Mindezek miatt lehető kiütként egy menekülési vágy általánosult, egy feltűnő sóvárgás uralkodott el. Eisemann (1987: 785, 787) szerint ennek lényege „tűl lépni a jelenen... átlépni minden, lerázni minden külsőséget, ott hagyni az elkorcsosult világot”. Macedonski vallja is, hogy mindnyájunkban meglévő szükségérzet az elkülönülés, a világ bajaitól való elfordulás (IV. 112). Kosztolányinál az elkülönülés mélyebb alapja a nagyfokú egyéniségkultusz. Ugy véli ugyanis, hogy a modern szellem képviselőinek „egyetlen kincse az egyénisége lett, az, hogy teljesen különbözik másoktól” (Ny. 431). Descartes híres mondását így módosította: „Különbözöm, tehát vagyok” (Ny. 431). A *Sakk-matt* lényegében az egyén lázadásának a novellája.

Fontos persze tudnunk, hogy melyek a sóvárgás, a menekülés lehetőségei. Legjellegzetesebb, és ezt mindkét író igazolja, a menekülés a művészetbe, a szépbe, a természetbe, az illúziókba és álomba, az izgató, és ezért figyelmet elterelő és így megnyugtató érzéki hatásokba és egyáltalán mindabba, ami feltűnő, különös, furcsa akár azért, mert díszes, szép, akár mert esetleg ijesztő, torz. Es ennek a sokféleségnek jó foglalata az, amit ugyancsak Eisemann (1987: 786–787) meggyőző érvelései alapján fogadhatunk el: az ellentétezés és a variativitás. És ez nemcsak az összehetőségekre, hanem egy-egy részetre is vonatkozik. Valóban — mint látni fogjuk — a díszítő motívumok körében jól megfér egymás mellett a fényes és a sötét, a tündér és a szörny talán azért is, mert így még feltűnőbbek és egyben egymásba ácsapó variációk. Ez utóbbiakra további jó példa az áramló hullámvonal, a szerteágazó virágindák. Mindezt a két írónál sok jó, a következőkben tárgyalandó példa igazolja. De már itt hivatkozhatunk Macedonskinak szerintünk a 'variativitást' jelző, az ezt konkretizáló tömör megjegyzésére is: Thalassa ugyanaz volt, és mégis más volt (V. 144).

A sóvárgásnak, a menekülésnek a fentebb említett lehetőségei jól tükröződnek a szecesszió stílusformáiban, főleg a részletesen tárgyalandó díszítő motívumok jelentéskörében.

4. A szecesszió fentebbi taglalása után egy közös kiindulópontot kell találnunk Macedonski és Kosztolányi szecessziójának a tárgyalásához. Es ez nem is lehetne más, mint a két író romantikus alkata és esztétizmusa.

Macedonski valamennyi monografusa elismeri és jellemzi is az író romantikáját. Így például Marino (1966: 29) Macedonski szellemiségét, lelkiállását, költői világképét romantikusnak tekinti. És hogy ez több is, más is, mint lenne a romantika irányzatához való tartozás állítása, bizonyítja az, hogy — amint ugyancsak

² A felhasznált kötetek zárójelben rövidítésükkel: *A léggömb elrepül.* Bp., 1981 (Lg.); *Álom és álom.* Bp., 1969 (A.); *Ércnél maradandóbb.* Bp., 1975 (E.); *Füst.* Bp., 1970 (F.); *Írók, festők, tudósok.* I–II. Bp., 1958 (I.); *Nyelv és élet.* Bp., 1971 (Ny.); *Kosztolányi Dezső Negyvennégy Levél.* A leveleket összegyűjtötte... Déz Zoltán. Szabadka, 1972: (L.); *Déz Zoltán, Ikeresillagok* (Kosztolányi Dezső és Csáth Géza). Tanulmányok, kritikák, dokumentumok. Újvidék, 1980 (D.)

Marino (1966: 123) véli — Macedonski szimbolistaként is megmaradt romantikusnak. Kosztolányiról pedig fogadjuk el Szauder (1962: 10) sokatmondó megállapítását, azt, hogy a fiatal író alkotásainak fő vonása az ennek romantikus-szentimentális felfedése. Király (1986: 11) viszont arra hívja fel figyelmünket, hogy „minden romantikus vágy célja uralkodott benne: a csönd, a béke és az egyszerűség”, és ami ebből fakad, „a modern elvágyódás” a nagyvárosból, az elidegenedettségből, a történelemből.

A romantikusság ilyen és ehhez hasonló sok más vonása mint neoromantika kapcsolódik mindkét írónál a szecesszióhoz és persze ugyanúgy a mindegyiküknél meglevő szimbolizmushoz és impresszionizmushoz. Igaza lehet tehát Eisemann-nak (1987: 787) abban, hogy a szecesszió menekülési vágya, sóvárgása a romantikabeli-ekhez és folytatása. De esztétizmusuknak is ez az egyik forrása, hisz esztétikai kérdésekben és főleg a művészetéről és a művészről vallott nézeteik jórészt a romantikára vezethetők vissza.

A két író esztétizmusa szintén sok hasonlóságot mutat. Marino (1976: 113) szerint Macedonski igazi „esztéta költő” többek között azért, mert a „költészet költészetének” elvét vallja mind romantikus, mind pedig parnasszista felfogása alapján. Vianu (1939: CX) viszont Macedonski esztétizmusát abban látja, hogy nála a művészet, mint másoknál a természet, ihlető erő, és így ugyancsak Vianu (1977: 231) szerint valóságos esztétikai tudata van. Ettől is eltérően Zăciu (1965: 15) Macedonski esztétizmusaként azt említi ki, hogy művészi álláspontja arisztokratikus. Mindemellett Macedonskiról tudnunk kell, hogy — ugyanúgy mint Kosztolányi — sokat foglalkozott az irodalmi alkotás és a szép elvi kérdéseivel, több ilyen témájú tanulmányt is közölt. Kosztolányiról, a „homo aestheticus”-nak nevezett íróról általános vélemény az, hogy költői világképe művészetcentrikus, olyan, mint amilyenek a Juhász Gyuláét tekintette: „a föltüntet a művészetben találta meg” (I. I, 49). Mindez egy sajátos művészetkultuszhoz vezetett: a művésznek „mindig igaza van” (A. 275), és hogy „a poeta nagyhatalom” (A. 245).

Ez a feltűnő esztétizmus mindkét írónál a szecessziós stílus egyik közvetlen forrása, többek között azért is, mert könnyen egy sajátos, többek (pl. Drimba 1968: 99) szerint 'ezoterikus', csak kevesek számára érthető nyelvezet kialakításához vezethet, aminek a szecesszióval összefüggő lényegét Kun (1983) 'stilizmus'-nak nevezi. A Macedonskiról szóló szakirodalomban olvashatunk is olyan megállapításokat, amelyek ezt látszanak igazolni, azaz az író esztétizmusából olyan stílus sajátosságokat eredeztetnek, amelyeket olykor képzőművészeti analógiák formájában neveznek meg. Teszik ezt persze anélkül, hogy a szecesszióra hivatkoznának. Ezek azonban szerintünk a szecesszió vonásai: művész 'vésnökiség' és 'ékszeresség', ká-mea (ásvány)- és ónixcizellálás, a kifejezés túlfinomítása (Marino 1966: 113, 226), a szavak személyes esztétikája (Vianu 1939: CIII), a formális csiszoltság és a túlfinomultság iránti hajlam (Vianu 1939: CIII, CXI), dekorativitás és művi, mesterkelt képek (Vianu 1977: 231). Ehhez hasonlóan Kosztolányiról Szaudernél (1962: 6) — ugyan az esztétizmussal való közvetlen kapcsolatteremtés nélkül, de azt feltételezve — azt olvashatjuk, hogy „nyelvi, „belső ékítőményes” ihlete jóval erősebb, mint személyes-felelős koncentrátsága”.

Mindehhez társítható a két író műveinek témája, több tartalmi vonatkozása. Néhány példa. Macedonski nagy műve, a Thalassa lírai regény. Szecesszióra vall benne, illetőleg a szecessziós stílusnak közvetlen forrása lehet Thalassának, a világitótorony örének magányossága, álom- és képzeletvilága, hallucinációi, a hajótöréssel odakerült Kalliopével való erotikus szerelme és a halál misztériuma. Vannak novellái, amelyekben a téma a lidércnyomás, megszállottság (*Pădurea ulmilor* — Szilfaerdő, *Pe drum de poștă* — A postakocsi úton), neurózis (*Nuvele în scrisori* — Levélnovellák), a falu, a természet csendje utáni nosztalgia (*Zi de august* — Augusztusi nap), tükörjáték-fikció, ami sokban hasonlít Ady egyik novellájában (*Eszter csókokát küld*) olvasható jelenéthez, a vonatablak tükrözésében való álomszerű csókvaltáshoz. És szereplői között vannak fantaszták, bohémek (*Între cotețe* — Ketrecek között, *Nicu Dereanu*).

Talán ilyen és ehhez hasonló szereplői révén vehetők egybe a leginkább Kosztolányi novelláival, amelyekről Kiss (1965: 308) jogosan állíthatta, hogy ez a műfaj Kosztolányi számára „elsősorban belső szenzációinak eszköze”, és hogy több novellája „a borzongással vegyes ámulás azon, hogy az emberein milyen furcsa hangulatok és rögeszmék lehetnek úrrá” (pl. *Oregurak*, *A csillagász fia*, *Az alvó*).

Es nála is téma az idegesség, tépelődés (*Aranyóra, Verpeléty*), a magányosság (*Csak egy kis fehér kutya*), a csoda (*Hrusz Krisztina csodálatos látogatása*), a mese- és alomszerűség (*Az esernyő, A fakir*) és az elvagyódás a primitívbe, a természetbe (*Vissza a gyermekekhez*).

További közös vonás az, hogy mindkét írónál megfigyelhetjük több-kevesebb tartalmi vonatkozás metafizikai jellegét, eredetét. Vianu (1944: XXXIX) szerint a Thalassában „metafizikai spekuláció” az, hogy a főszereplő mint egy igazi „idealista mágus” a maga sajátos világát teremtheti meg. Barta (1976: 443) szerint Kosztolányi epikus képzeletét nagymértékben táplálja metafizikai életerése. Ezért szereti a titokzatost, a rejtélyest, és véli azt, hogy a cselekvések mélyebb okai, indítékai megmagyarázhatatlanok.

Végül még az is közös vonás, hogy mindkét írónál a szecsesszió stiláris sajátosságai elsősorban a leírásokban figyelhetők meg (ami különben eléggé általános jelenség a szecsesszió szépirodalmában). Macedonski néhány novellájában tulajdonképpen csak leírás van, ami miatt Besteliu (1984: 127) „ember nélküli” novelláiról beszél (ilyen például a *Casa cu no. 10* — A tízes szám alatti ház). A Thalassában a tenger vagy a forró nyár megjelenítésében fordul elő a legtöbb szecsessziós stílustény. Egyik novellájában (*Palatul fermecat* — Az elvarázsolt palota) a pazar belvilág leírásában sok a dekorativitás. Ezt figyelhetjük meg Kosztolányinál is a természet nosztalgikus megjelenítésében (*Pesti tavasz, Napfürdő és holdfürdő, Ibo-lyaszínű ég alatt*) vagy a négyéves Piroska és egy születésnapú zsúr leírásában (*Ozsonna*).

A fentebb említett sajátosságok (romantika, esztétizmus, metafizikai jelleg stb.) önmagukban is szecsesszióra vallanak. A minket közelebből érdeklő stílus még nagyobb mértékben a két író szecsesszióját bizonyítja. A stílus legátfogóbb sajátosságát, a díszítettséget és nyelvi anyaggal való bizonyítást három lehetőségének megfelelően tagoljuk: (1) díszítő motívumok, (2) stilizáció, (3) indázó mondat- és szóvegszerkezetek és a belőlük fakadó ugyancsak dekoratív zeneiség.

5. A díszítő motívum egy valamilyen grammatikai helyzetben (pl. jelzős szerkezetben, hasonlító mellékmondatban) szereplő és valamilyen képet alkotó szó, amely feltűnővé, emiatt dekoratívvá lett rendszerint úgy, hogy az író valamilyen jelentést és a velejáró hangulatot kifejező szerepe miatt a figyelmet erre „mint hangulatteremtő narkotikumra” tereli (Pók 1972: 93). Például Macedonskinál a leány kék szeme *albastrele stele ale ochilor* (V. 178, a szem kék csillaga), a virágok beszéde *cintec de flaut* (VI. 294, fuvolazene), a szeretkezés *simfonie cerească* (VI. 261, égi szimfónia), Kosztolányinál a fényes zöld fű *smaragd fű* (Lg. 585), a fák fehér virágai *fehér csipkék* (Lg. 248).

A díszítő motívumokat tartalmuk szerint vesszük számba. Négy jelentéskörükét különböztetjük el: (1) érzéki érzetek, (2) illúzió és álom, (3) művészet és szépség, (4) természet.

5.1. A díszítő motívumok többségét érzéki érzetek alkotják. Jelentőségük mindkét írónál nyilvánvaló, amit vallomásaik is igazolnak.

Egészen általános vélemény az, hogy Macedonski érzetkultusza ritka jelenség a román irodalomban, mind ez ideig még senki sem múlta felül. Emiatt Marino (1966: 229) az érzetek költőjének nevezi. Hogy mit is jelent ez a feltűnő szenualizmus, arról maga az író a szépről és az érzetek költészeti jelentőségéről szóló tanulmányában így vall: az abszolút szép az élet, ami viszont nem más, mint többszörös érzet (IV. 130), a költészet közvetlen érzékelés, egyedüli anyagát az érzéki érzetek alkotják, a költészet egyféleképpen az érzetek eltűlése (IV. 107, 205), hogy minél életszerűbbé tegyék egy irodalmi művet, a szemhez, a halláshoz folyamodok (idézi Marino 1966: 209). És véleményt mond szerepükről is, amelyek közül az izgató, mámorító funkciót egy helyen az érzetek részegítő hatásának nevezi (V. 199), ami az egyik versében (*Ștepa* — Sztyepp) megfogalmazott gondolata szerint hozzásegíthet a felejtéshez, a keserű életéről való megfélekedezéshez. Mindez jól tükröződik műveiben is. A Thalassa az érzetek poémája. Eppen azért, hogy jól meg lehessen érteni — állítja Marino (1966: 148) — sajátos tengerparti környezetében kellene olvasni, ott ahol erős a napfény, sós ízű a levegő, a bőr megég vagy a hideg vízzel érintkezik, és a nagy csendben különös hatása van a hullámverés hangjának. Az író ötlete szerint a Thalassa mindegyik fejezetét a hangulatuknak, érzéki hatásuknak megfelelően más és más színű papírra kellene nyomtatni (idézi Marino 1966: 232, Besteliu 1984: 139).

Hasonló a helyzet Kosztolányinál is. Barta (1976: 40) szerint „minden élménye szenzuális köntöst vesz föl, érzéklésekre olvad bele” és ennek „a szenzuális affektivitásnak köszönheti első nagy lírai ihletét”. Az író is arról vall, hogy „az irodalom izgatószer, levegője valami kábítószert, színes ópiumgőz” (Ny. 319), és hogy a szó-rakoztató művészetekben „érzéki szépségeket, bódító izgalmakat keresünk” (Á. 285). Ezt úgy látszik a kritikára is kiterjeszti: „ma a kritikában is pikáns, csiklandozó, szinte érzéki hatásokra várakozunk” (Á. 304). Szerepük Kosztolányi szerint is a felejtés, a megnyugtató, amit úgy magyaráz, hogy a szenzualitás csak felületi hatású, és így ami lényeges, a gondolkodás közben pihenhet: „Felületen lebegő, szenzuális, önmagukért való szépségeket keresünk... csak a szemünk akar nézni, a fáradt agy pihenjen” (Á. 285). Így és ezért alakul ki szerinte „az érzetek fényűzése” az ízek, a szagok, a színek végtelen skálája (F. 141). Érthető, hogy sok érzéki szépséget szerepeltet, amelyek — ugyanúgy, mint Macedonskinál — a stílus feltűnő ékítőményei. Babits is azt hangsúlyozza, hogy Kosztolányi nyelvénk „csilámlása van” (*Arcképek és tanulmányok*, Bp., 1977. 301).

Látható tehát, hogy mindkét írónál különös jelentősége van az érzeteknek, főleg a látásiaknak és ezen belül is elsősorban a színeknek.

Macedonski néha az érzeteket elvontan is megnevezi, egy helyen egy felsorolásbeli részletezésként konkretizálja, és valamennyiüket a hallucinációhoz, a látomáshoz köti (V. 154—156). De az is észrevehető, hogy szenzuális „felszereltsége” túlnyomóan látási (Vianu 1944: XLI), hisz elsősorban „festőköltő” (Vianu: 1939: CII), avagy Cincinat Pavelescu sokatmondó szavai szerint „költő, tehát festő, festő, tehát költő” (idézi Vianu 1939: XCIX), valóban stílusa néha azt a látszatot kelti, hogy a szót „a színek misztériumával” helyettesíti, ami leginkább a *Thalassában*, a „színek szimfonikus költeményében” figyelhető meg (Bostelnu 1984: 139. 146).

Nagyon sok nála a szín- és fényjáték. Különösen kedveli a kontraszthatásokat, az enyhe és erős, sötét és világos színek és egyáltalán a fényesség és sötétség ellentétét: odaia se lumina și se întuneca de la o clipă la alta (V. 176, a szoba egy pillanatról a másikra *kivilágosodott és elsötétült*), vedenii reîncepeau să se înseleze în dungi și pete de lumină pe petecele de întunecare ale unghiurilor (V. 161, a látomásban a *fényes* csíkok és szalagok a szoba sarkainak *sötét* foltjaival kezdtek összefűződni). Az ellentét mellett gyakori a színváltozatosság, ami az Eisemanntól (1987: 786) említett szeccszíjós 'variabilitásnak' az egyik legnyilvánvalóbb megnyilatkozása: într-o țară soarele răsărise roșu, în alta roșul lui se schimbă într-un verde fulgerător, în alta, se aibise, iar cerul se mohoara ca singele (V. 205, az egyik országban a nap *pirosan* kelt fel, a másikban *pirossága* vilámló *zöldbe* csapott át, egy másikban *megfehéredett*, az ég pedig *sötétvörössé* lett, mint a *vér*).

Kosztolányinál, a *Mostan színes tintákról álmodom* költőjénél is elsődleges érzéki érzet a látási és abban is a sok szín. Babits a „színek költőjének” nevezi (*Arcképek és tanulmányok*. Bp., 1977. 299). Egy-egy rövid szövegrészletben néha egyik szín a másikat követi: *világos*, vizes *ibolyakék* volt az ég, a fák pedig *fehérek*, sőt öt óra felé már *elsötétült* az ég, és a *sötétkék* kemény és bátor árnyalatát lehelle rá az alkonyat, a csillogó *fekete* aszfalt és főtt a *kékség* összeölelkeztek, aztán az utolsó *sárga aranypatina* is *elfakult* az ablaktáblákon (Lg. 247). És az idézett részletből az is kiderül, hogy Kosztolányi szintén kedveli az ellentéteket tartalmazó fényhatásokat: az ég világos volt, majd *elsötétült*.

Ahol a szín- és fényhatásoknak ilyen nagy kultusza van, ott nem lephet meg, hogy sok a látási érzetekkel alkotott díszítő motívum. Ezeknek különösen Macedonskinál az is jellemző sajátosságuk, hogy nagyon gyakran ígésítettek, sőt néha a mozgást közvetve jelző szavakkal (pl. a repülésre, a napsugarak áramlására utaló *madárszárnyal*) építi tovább az író, és így egy sajátos képátszövődést alkot. Macedonski idetartozó képeinek egy másik sajátossága a *părea* (úgy tűnik) igével való gyakori hasonlítás: cuvintele pe care el le spuse *părură* Caliopei că sunt ale soarelui (V. 181, szavai Kalliópénak úgy tűntek, mintha a Nap szavai lennének).

A látási érzetekre néhány példa Macedonskitól: *trandafiriul* amurg (V. 144, *rózsaszínű* alkonyat), *roșul* amurg al zilei de iarnă (V. 155, a téli nap *vörös* alkonya), ochii i se acoperău cu o ceață *roșie* (V. 141, szemét *piros* köd borította el), întunerecul *roșu* al cărbunilor (V. 164, a széndarabok *vörös* sötétje), un zbor de libelule, nor *azuriu* de aripi albăstre Delta (VI. 80, a szitakötők repülése, *azúr* szárnyfelhő megkékítette a Deltát), sufletul — *acea lumină* de soare (V. 169, a

lélek, az a *napfény*), *lumina* este graiul viu al Dumnezeului (V. 130, a *fény* az Isten élő szava).

Kosztolányinál: szivárványos, *aranyfényű* alkonyat (Lg. 65), a hegyekben *vörössárga* pompában meredeztek a bükkök (Lg. 485), ezek a szavak nem a szótár szavai voltak, de eleven szavak, mézes szavak, *véres*, mérges, tüzes szavak, *pirosak*, *lobogólik* és enyhén *kékek* (Lg. 584), az élet *pirossága*, a művészet festett *pirja* (Lg. 68).

Persze vannak más érzéki érzettel alkotott díszítő motívumok is, főleg szaglásiaiak. Macedonskinál: *miresme* leşinătoare ale ierbei (V. 124, a fű ájulást okozó *illatai*), blindeţea *dulceagă* a clorofomului (V. 124, a kloroform szelid *édessége*), graiul Caliopei se făcu de *miere* pentru că se asemăna cu *dulceaţa* florilor (V. 181, Kalliope beszéde *mézé* lett, mert hasonlított a virágok *édességéhez*).

Kosztolányinál: *illatvihar* száguldoz a lombokon (A. 328), az orvosságtól szagos lett minden, a fiatalságuk *parfümje* volt ez (Lg. 284), a múlt *illatos* terhe (I. I. 66), a művészetek *illatos* viharai (A. 74), a pamlag sodronyai *zengenek*, édesen fájoan *csengenek*, Schumann-dalokat *énekelnek* (A. 298), az aszfalt *zenélni* kezdett, a múltak muzsikáját (Lg. 274).

Es nem ritkák a színesztéziával alkotott díszítő motívumok, amelyekben az érzéki érzetek szorosabb vagy lazább kapcsolatokban fonódnak össze. Macedonskinál: *sunetele de argint* ale clopotelor (VI. 80, a harangok *ezüst hangja*), duiosiile de *cintece* toarse de voci de *argint* (V. 138, *ezüst hangokból* szőtt méla *dalok*), lumile de *miresme* din ierburi *trimbău* fără voce pentru auz apropierea izbindei (V. 137, a fűvek *illatvilágai* hang nélkül *trombitálták ki* a hallásnak a győzelem kezdetét).

Kosztolányinál: a réteken ezer *szín* és *hang* olvadt össze egy csodás *szimfóniába* (Lg. 66), a kanál *ezüst trillával* a földre esett (Lg. 493), érzi *ezüst* nyálának langyos *nedvességét* (Lg. 323), Babits bódító *parfümmel* *cukrozza* verseit (I. I. 229).

Ez az erőteljes érzetkultusz részben közös vonása az impresszionizmusnak és a szecesszióknak. Mégis van benne valami, ami sajátosan szecessziós, ami csak a szecesszióra jellemző. Először is arra kell gondolnunk, hogy eléggé nyilvánvaló az érzeteknek a szecesszióra valló sajátos funkciója, a díszítő szerep: az érzetek feltűnő ékítmények (pl. a lélek napfény, a művészet festett *pirja*). Másodszor a szóban forgó motívumok anyaga szintén fontos megkülönböztető sajátosságot jelent. Az érzeteknek ugyanis nem közvetlen megnevezése a jellegzetes, mint a fentebbi példákban, hanem közvetett érzékeltetésük, azaz az érzetekre közvetve, a díszítő szerepre alkalmasabb jelenség segítségével utalnak, például a csillogóra a gyémánttal, a zöldre a smaragddal, nyilván olyanokkal, amelyeknek valamilyen feltűnő és határozott érzettulajdonságuk van. És az ilyen jelenségekkel alakult díszítő motívumokból jóval több van, mint a fentebb felsoroltakból, amelyekben az érzeteket közvetlenül nevezik meg. Nem lényegtelen továbbá az sem, hogy a szóban forgó díszítő motívumok stiláris értékét nagymértékben növeli, így dekorativitásukat is fokozza az, hogy bennük nagyon gyakran kétszeres utalások vannak, a közvetett mellett megvan a közvetlen is, például: a rózsák *sárgák*, mint az *arany*. Minden bizonnyal az impresszionista érzetkultusznak és a szecessziós dekorativitásnak e kapcsolata miatt nevezik a szecessziót „stilizált impresszionizmusnak” is (Kun 1971: 111).

A szóba jöhető jelenségek többsége a látási érzetek körébe tartozik, és azon belül is elsősorban a fényes, csillogó, színes jelentés kifejezői.

Mindebből feltűnően sok van Macedonskinál. Annyire jellegzetes ez nála, hogy mindegyik monografusa mint feltűnő sajátosságot teszi szóvá, és azt is kivétel nélkül állítja mindegyik, hogy ebben azóta sem múltak felül Macedonskit. Néhány példa a százakra tehető gazdag és változatos anyagból: *marmora* unui gît apolonian (V. 123, egy apollói nyak *márványa*), un vis de *diamant* se cobora peste el (V. 129, *gyémántálom* ereszkedett rá), *azurul* apei era *Impestriţat* de fundul de nisip roşcat şi auriu (V. 135, a tengervíz *azúrfját* a vörös és arany homokfenék *tar- kította*), *copila* cu ochii de *safir* al viselor lui (V. 137, álmainak *zafírszemű* leánygyermeke), *ochii* de *jeratic* (V. 141, *parázsszemek*), *albeaţa* de *sidef* a dintilor (V. 141, a fogak *gyöngyház* fehérsége), *alabastrul* sînilor, *fildeşul* picioarelor Caliopei (V. 175, Kalliope melleinek *alabástroma*, lábainak *elefántcsontja*), *sufletul* lui Thalassa se prăvălise în al Caliopei ca un *soare* (V. 181, Thalassa lelke a Kalliopejébe szakadt, mint a *nap*), *sufletul* lui Thalassa ar fi *curatul aur* al luminei (V. 189,

Thalassa lelke mintha a fény tiszta *aranya* lenne), ochii lui — *smaralde* limpezi (V. 212, szemei — tiszta *smaragdok*), petalele florilor erau aci *rubini* și aci *hiacint* și *granat* (VI. 294, a virágszirmok itt *rubintok* és itt *jácintkövek* és *gránátkövek*).

Ilyen és ehhez hasonló jelenségek, főleg drágakövek Kosztolányinál sem ritkák. Néhány példa: szerelme forrón libegett, mint a *rumlâng* (Lg. 308), voltak olyan pillanataim, amelyek *gyémántok* és *rubinkövek* az én örömtelen és keserű életemben (D. 169), a leány szája, mint egy *roppant rubin villog* (Lg. 323), *smaragd fű*, *zafir* rózsza (Lg. 585), a gyorsforraló szeszgőzei széles *lanqbokretává* gyulladtak (Á. 320), a verőfényben úgy égtek a pipacsok, mint a piros *villámlámpácskák* (Lg. 372), *vattafehér* szakállt növesztett (Á. 673).

Az előbbiektől mellett vannak más fogalomkörbe tartozó jelenségek is. Ezek azonban jóval ritkábbak. Elsősorban a finomság, törekénység kifejezői vagy pedig a görbülő, kigyózó forma érzékeltetői. Macedonskinál: *mátasea* ierbei (V. 139, a fű *selyme*), scara farului ca un *mele* (V. 152, a világitótorny lépcsője olyan, mint a *csiga*). Kosztolányinál: az úszó jégtáblákon havas *próm*, *jégesípké*, fehér *faqylalt*, cukros *tortadis*, *himzések* tömkelege (F. 11), a négyéves Piroska okos és hideg-kék szeme lelkesen bámul, ha lehunyja, hasonlít az *alvóbabákhoz* (Lg. 215).

Ezek a valamilyen érzetet érzékeltető jelenségek, látásiak és nem látásiak egyaránt, a századforduló más irónál is előfordulnak. Így a korabeli szépirodalom, valamint az akkori képző- és iparművészet emlékei alapján sajátos szecessziós jelenségnek tarthatjuk, olyannak, mint amilyen akkoriban a mindennapi életben közismert és divatos kínai szelence, japán kályhaellenző vagy japán csésze és a szépen zúgó gyöngyházkagyló volt. Minden bizonnyal ilyesmíkre gondol Zamfir (1972: 233) is, amikor Macedonskinak a „japánizmushoz” való vonzódásáról beszél (az európai szecesszióba beépült japán és kínai iparművészeti tárgyairól, a *japánizmusról* és a *chinoisieréről* L. Koós 1979: 9). S hogy az érzetekre utaló jelenségek és a századforduló divatos mindennapi tárgyai közötti kapcsolatteremtés jogosult, Kosztolányi egy akár díszítő motívumnak is tekinthető képével bizonyíthatjuk, azzal, amelyiknek képalkotó eleme a szépen zúgó gyöngyházkagyló: milyen szép a pályaudvar üvegpupolája, ez a kagyló, mely a tengerek morajlását visszazengi (Lg. 278).

5.2. A díszítő motívumok második nagy csoportját az illúzió, a sejtelmesség jelentéskörébe tartozó fogalmak alkotják. Marino (1966: 241, 40, 42) Macedonski új költői világképében lényegesnek tartja az illúziót, az ábrándképet, az extázist, a szuggesztíót, a tűnékenységet, a csodálatost és varázslatos, és határozottan állítja, hogy Macedonski az illúziókultusz prototípusa. A Thalassa a belső indítatók himnusza (Marino 1966: 62). Egyik kötetének számunkra sokatmondó címe: *Năluci din vechime* (Látomások, ábrándképek a múltból). Kosztolányinál az illúzió körébe tartozó fogalmak hatása olyan, mint a „kábitó, színes ópiumgőz” (Ny. 319), ami az emberi élet „fölbogozhatatlan rejtélyének” (Ny. 431) a kibogozását teheti lehetővé. Hatásukról Kosztolányi mint „bennünk szunnyadó látens erőkről” beszél (Á. 165), és szerinte ezek az erők „egyszerre felragyognak, szóhoz jutnak, és zenengi, zenélni kezdenek” az álmodozásban, a pihenés varázsában, az elzsongító csöndben, a metafizikus ösztönök mámorának kísértésében (Á. 165), egyszerűen az illúzióval összefüggő helyzetekben.

5.2.1. Mindkét irónál az illúziókeltés egyik legáltalánosabb eszköze az érzetek tompítása, finomítása vagy pedig átszűrte, sejtelmessé tétele: lumina *blajină* a lampei (V. 128, a lámpa szelíd fénye), a kapualja ablakai *finom* zöld, sárgás és *halványlila* fényt *szűrtek át* (Lg. 25). Kosztolányi mindennek mélyebb értelmét is megmagyarázza: „egy ki nem mondott érzés elmosódó nűansza értékesebb, mint a beszéd hangossága (Á. 165).

A tompítást, átszűrést jelző szók néha díszítő motívumokat alkotnak. Macedonskinál: *nehotăritele năluci galbene* ale stelelor (V. 195, a csillagok *határozatlan sárga csalóka képe*), ceafa învește în *zăbranicul ei opac* felinarele de pe stradă (VI. 259, a köd *átlátszatlan fátyolába* takarja az utcai lámpákat). Kosztolányinál: a sugarak lelkének *opályán* haladnak át (f. I, 47), az életöröm *fátyolon* keresztül csillan át (f. I, 49), a hold *leheletszerű* ezüstvirág (Lg. 104).

5.2.2. A tompításhoz némileg hasonló eljárás az érzetek tűnékenységének, műlelkonyágának az érzékeltetése: trei strigăte *muriră* înăbușite în zăpadă albăstrie (VI. 88, három kiáltás *halt el* a kékes hóba fojtottan), a szívár illatos parázssal *fűstölög el* (Lg. 429).

Az idetartozó szavak néhány díszítő motívum alkotóelemei. Macedonskinál: *moartă de lumină* (V. 169, *fényhalál*), *schintei vii se arată o clipă, apoi, totul dispăre ca niște imagini ale unei lanterne magice* (VI. 259, élénk csillogások láthatók egy pillanatig, aztán minden eltűnik, mint egy *laterna magica képei*). Kosztolányinál: egy füstgomoly szállt fel és *szertezüllött* a levegős magasságban (Lg. 117).

5.2.3. Nyilvánvaló illúziókeltő szerepe van mindannak, ami a mese, a csodás, a fantasztikus vagy ennek egyfajta ellentétéként az ugyancsak irreális rémitő, kísérteties, torz világába tartozik.

A csodához való vonzódás, illetőleg a rémitő szerepeltetése jó forrása lehet olyan képeknek, amelyek díszítő motívumként funkcionálnak.

Macedonskinál: *tinărul frumos ca un voievod al cerurilor* (V. 128, a szép fiatalember olyan, mint az *ég fejedelme*), *fata, această zină a zinelor* (V. 158, a leány, a *tündérek tündére*), *soțul, feciorul de împărat din basm* (VI. 28, a férj, a *mesebeli királyfi*), *vinătorii domnești, dragi ca niște Feți-Frumoși* (VI. 85, a fejedelmi vadászok, kedvesek, mint a *tündérkirályfiak*), *noaptea paștelor era o poemă mistică* (VI. 267, a húsvétéjjel *misztikus költemény*). Es ezeknek ellentéte: *luna izbucnea roșie și monstruoasă ca o rinjitoare figură de aramă* (V. 128, a hold vörös színben és *rémesen*, mint egy *viczorító rézalak* kelt fel), *spaimete* intunericului se năpustiră către colțuri (V. 131, a sötétség *rémei* a sarkoknak rontottak), *groaznice nămile de valuri* (V. 172, *szörnyű behemót hullámok*), *Thalassa și Caliope drăcușorul de băiat și drăcoica de fetiță* (V. 182, Thalassa és Kalliope *ördögfiú és ördögleány*), *dar unii ochi sunt și flacări de iad* (VI. 53, de néhány szem *pokolláng* is).

Kosztolányinál: ez az esti láng teszi őt *közönyössé*, mint *mesék tündereit* a részvetlen holdfény (Lg. 307), a téli esték *zsolozsmaszerű* csendje (Lg. 308), az esernyő hasonlít egy *regebeli madárhoz* (Lg. 429), esett a hó, *angyalok* jártak itt (Lg. 158), a korcsolyázó leány a tél *tündére*, *Andersen Jégleánya* (A. 331). És ezeknek ellentéte: *koromfekete* minden, csak a kocsmák ablakai *parázslanak*, mint a *pokol rostélyai* (Lg. 421), a *trombita*, mint egy *kacsaringós szörny*, egy *aranyoltip*, őt szívja (Lg. 118), a padlásablakokban *rongyfigurák bóbiskolnak*, melyek távolról *boszorkányoknak* látszanak (Lg. 274).

5.2.4. Az illúzió fontos lehetősége az álom, az álomszerű vagy a képzelet, ábránd és révület. Diószegi (1965: 1032) „az álomvilág jegyeibe való túlzott befeledkezéstről” mint a szecesszió jellegzetes menekülési lehetőségéről beszél. Marino (1966: 43) szerint az álom Macedonskinál valóságos életprogram, hisz — ahogy az író hangsúlyozza — „az élet álom”, és ami talán ennél is többet mond: „álmodom, tehát vagyok” (idézi Marino 1966: 43, 46). Beșteliu (1984: 147) pedig arra utal, hogy Macedonskinál az álom a valóság képe, amiről a legtöbbet Thalassája árul el, aki egyre inkább a maga álomvilágába élte bele magát (Beșteliu 1984: 124). Hasonló a helyzet Kosztolányinál is. Sok novellahőse valami furesz álomvilágban él. Az egyik (*Az alvó*), aki már rég kiábrándult a világból, belátta, hogy „a valóságból semmi sem érdekli”, hisz „az igazi élet és titok az álom”, ezért úgy véli, hogy „álmaít folytatni kell ébren is” (Lg. 488, 490). Mint a *Thalassában*, Kosztolányi egyik novellájában (*Mátyás menyasszonya*) a nem valóságos emlék képei „álomban látott képek” (Lg. 608).

Mint látható, az álom fontos szerepet játszik mindkét író műveiben. Ennek ellenére idetartozó díszítő motívum meglehetősen kevés van, jóval kevesebb, mint a szecesszió többi írójánál. Egy-egy példa: *aripile* de azur, *lucitoare de aur fluidic, ale unui vis oriental* (VI. 294, *egy keleti álomnak* a folyékony aranytól csillogó *azúrszárnyai*), úde, friss lánggal *lobogott fölötte az álom* (Lg. 492).

5.2.5. Illúziókeltő szerepe van a bohémságnak, frivolitásnak és az erotikának, amit a kötöttségeket, a mindennapiságot megvető szemlélet szült, tehát tiltakozási lehetőséget jelent: elfordulást a megszokottól, a megunttól és szembefordulást a szürkeséggel, képmutatással, az álszemérmes felfogással. Mindkét írónál mindez mint valami delíriumosság olyan érzelmi, menekülési lehetőség, mint a fentebb tárgyalt álom és ábránd, így tehát az illúziókeltés mindenképpen velejárója lehet.

Thalassa a maga sajátos erotikájával az előítéletek fölé emelkedett (V. 213), és — ahogy Marino (1966: 96) állítja — az erotikus műben teljessé lesz a delírium, illetőleg — ahogy Beșteliu (1984: 148) véli — Thalassa megismeri az eksztázisos állapotok részegítő, mámorosító és ezért megnyugtató, a valóság bajait feledtető hatását. Hasonló szemlélet Kosztolányi több írásából is kitetszik. A *Különös látó*

gatás két szereplője a csókba menekül: „két szepegő ember-gyerek borult össze, ki vigaszt keresett” (Lg. 43). A szerelmi jelenetek és még inkább a szerelemről vallott vélekedései (*Himek, Kék gyász, A bécsi asszony*) mellett a kávéházi és orfeumi epizódok (pl. *Orfeum* vagy hirlapi írásai közül a *Nyár, Pesti mulató napfénynél*) szintén erről a szemléletről tanúskodnak. S hogy mindez mint menekülési lehetőség mit is jelent, mit is ér, egy szép képe jelzi: a vágy forró, utolérhetetlen költészet (Lg. 344).

A szóban forgó jelentéskör fontosságából következik, hogy díszítő motívumok forrása lehet.

Néhány példa Macedonskitól: *beția* tuturor viselor (V. 155, az álmok részegsége), *vinul* voluptărilor perverse (V. 156, a perverz gyönyörök bora), *marea amărăciune a pelinului* uitării (V. 212, a feledés ürmösének nagy keserősége), *șiretenia femeiască* a apei se prelingea de-alungul corpului lui Thalassa (V. 136, a víz asszonyi ravaszsága végig áramlott Thalassa teste mentén), *insula era un uriaș pat de nuntă* (V. 142, a sziget óriási nászagy volt).

Példák Kosztolányitól: *részegen* muzsikáló tavaszi szellők (Lg. 455), idegze-tünk *berüg* az olcsó *szenzáció-pálinkától* (A. 285), Juhász Gyulától ismerek *bor-mámoros* verseket (I. I. 47), részegsége olyan volt, mint a *cifra delirium* (Lg. 441), *kilumpolt* arccal kel a hold (A. 330), a havas égbolton búsan *köválygott* a téli hold, sápadt volt az éji *dorbézolástól* (Lg. 46), *kánkánt* táncolt a kacaj (Lg. 316), a csendet a szilaj *csóklárma* egészen elverte (Lg. 43), a leány szeplői *erotikus* pettyek (Lg. 323).

5.3. A díszítő motívumok harmadik jelentésköre a művészet, a szépség, amelynek jelentősége nyilvánvaló: „a művészet az öröm forrása, az élet vigasza” (Pók 1972: 55), tehát menekülési lehetőség. Ezért hangsúlyozza Kosztolányi is, hogy „magának a művészetnek nincs más értelme, mint futni, elfutni önmagunktól, hinni, hogy mások vagyunk” (F. 61). A szecessziós szépirodalomban kedvelt témává lett a művészet és gyakori regény- vagy novellahős a művész. A századforduló művészvilágában jellegzetes a kettős művész, például író és festő egy személyben, vagy legalábbis a festészethez értő, a festészet technikáját a maga területén alkalmazó író.

S hogy a szecesszióra a művészeti ágak egymáshoz közelítése a jellemző, bizonyítja az is, hogy Macedonski egy-egy tájleírásában a festészetből átvett analógiákat hasznosít. Marino (1956: 141–142) arról tájékoztat, hogy Macedonski vázlatokat és metszeteket is készített, és hogy ezekkel közel áll a kor két jeles román festőjének, Amannak és Petrașcunak a technikájához. Nem lephet meg, hogy leírásaiban jók a téralakítások és — mint fentebb (az 5.1. al.) láthattuk — mestere a fényhatások visszaadásának.

Kosztolányi sokat és szívesen írt a művészet általános és akkori izgató kérdéseiről (pl. az *Alom és ólom kötetben*: En és a festő, Dal és gyógyszer, Az élet másol). Novelláiban gyakori a művésztéma (pl. *A cseh trombitás, A léggömb elrepül*).

Ha a művészet ennyire jelentős menekülési lehetőség és ebből fakadó téma, természetesen, hogy az egyes művészetek sajátos fogalmai, műszavai díszítő motívumokat alkossanak.

Macedonskinál: eleganta *sculpturală* a gleznelor (V. 125, a bokák szobrászi eleganciája), *fata e goală cum e Danaea* lui Tizian (V. 158, a leány meztelen, mint *Tiziano Danaeája*), *strigătorul* cînta ca o *harpă* (V. 125, a kiáltás úgy zenélt, mint egy *hárfa*), *în halucinația* lui Thalassa sunetele se desființau în deliciosul leșin al *bemolurilor* desăvîrșitelor istoviri (V. 157, a Thalassa hallucinációjában hallott hangok a tökéletes kimerültség *B-molljainak* gyönyörű ájulatában halkultak el), *șovăirile* din ei erau singure o *epopee* (V. 203, tétovázásuk önmagában egy *eposz* volt), *sîni zinei* făcuți din albe flori de piersici erau supti de *dactilele* zdruncinatului verb (V. 134, a tündér fehér barackvirágból való melleiből a megrendült beszéd *daktilusai* szoptak).

Kosztolányinál: egy *praeraffaelita* szobalány, szőke és karcsú (L. 105), a leány *szinyei-mersés* pipizskendője (F. 41), az eső *cisz-dűrban* vidám muzsikát játszik (A. 282).

5.4. A negyedik jelentésszféra a természet. Erről mint a menekülés egy lehetőségéről Kun (1974: 85) jogosan állíthatja, hogy „a természet lesz az utolsó mentvár, amely egyes-egyedül képes az összerontott, leszerelt életet újjáépíteni”. A

szeccsesszió művészetét egy jól kivehető természet utáni nosztalgia hatja át, ami mindkét író műveiben hangot kap.

Macedonskinak sok gyermekkori természetélménye van, amelyek alapjai színes, üde leírásainak, különösen meglepő a mezei és kerti virágok nagy kultusza, ami éppen szeccsessziós jelenségeként függ össze a fentebb (az 5.1. al.) tárgyalt szín- és fényhatásokkal, hiszen — ahogyan Eisemann (1987: 786) állítja — a szeccsesszió „a színérzékelést a virágélményben folytatja, ahol a lét fénye a színek pompájában sejlik fel”. Macedonski írásaiból az is kiderül, hogy a természet mint a magányosság világa vigaszt is tud adni a megvetett világ bajaitól megsérült léleknek. Az egyik novellájának (*Zi de august* — Augusztusi nap) hőse a fővárosból szülőfalujába látogatva, úgy érzi, hogy csendes, nyugodt élet és boldogság csak a falujában, erdeiben, hegyeiben lehet (VI. 22). Ehhez hasonlóan vélekedik Kosztolányi egyik novellájának (*Vissza a gyermekekhez*) hőse is, a nagyvárosi színészé lett falusi tanító, aki egy „tapsviharos, lázas este után” visszatért falujába, mert „mezőillatra vágyott” (Lg. 69). De ezt a vélekedésbeli hasonlóságot nem számítva Kosztolányi prózájában a természet részaránya jóval kisebb, mint Macedonskinál, és az is, ami van, inkább művi, stilizált jellegű, hisz a szoba- és dísznövény vagy pedig az aranyhal, diszhal dominál, és az sem ritka, hogy egy-egy növényt szokatlan, városi környezetben helyez el, például: az aszfalt ibolyái (Lg. 359).

A természet jelenségei mindkét írónál gyakran alkotnak díszítő motívumokat. Többségükben növények szerepelnek.

Macedonskinál: *femeile sunt crini și boboci de trandafir* (V. 148, a nők *liliomok és rózsabimbók*), *flori ale meșteșugirei cuvintului* (V. 125, a szó művészetének a *virágai*), *alba floare* a zimbetului (V. 158, a *mosoly fehér virága*), *vorbele lui Thalassa erau garoafe roșii* (V. 196, Thalassa szavai *piros szegfűk* voltak), *fata sărea ca o panteră* (V. 283, a leány úgy ugrott, mint egy *párduc*).

Kosztolányinál: a leány cipője olyan volt, mint egy karcsú, fehér *rózsabimbó* (Lg. 30), a nő feje bánatosan lehajolt a mellére, mint egy viharcsapott, misztikus *rózsa* (Lg. 35), a felesége szája egy *okos rózsa* (Lg. 702), az égen a *léggömbök*, a tavaszi levegő *virágai* (Lg. 474), a táncosnők *aranyhalak* (Lg. 590), a leány megmegállt, mint valami *felső zerge* (Lg. 30).

6. A szeccsessziós stílusban sajátos dekorativitást alakító eljárás a stilizáció. Lényege az, hogy az író egy szót gyakran ismételt egy hosszabb-rövidebb szövegrészletben, például Kosztolányi a *Kék gyászban* a *kék* színnevet: *kék szem, kék takarók, kék fátyolok, kék-ezüst gyászjelentés, kék ég, az ég kéksége, kék leplek, az udvarban minden kék volt* (Lg. 336–339). Persze az is lehetséges, hogy *nem* egy, hanem több, de ugyanabba a jelentéskörbe tartozó szó ismétlődjék, például Macedonskinál hét sorban a tűz lángolásának leírásában *négy* színnév, öt látási érzetre utaló jelenség és egy ugyanebbe a jelentésszférába tartozó ige követi egymást: *portocaliu, albastru-deschis, trandafiriu-deschis, verde, aur, jar, safir, brillant, rubin, vilvora* (V. 174, narancsszínű, világoskék, világos rózsaszínű, zöld, arany, parázs, zafír, briliáns, rubin, lángolt). Az ismétlődés következtében az újra meg újra megjelenő szavak feltűnővé lesznek, a figyelem rájuk terelődik, így már emiatt is dekoratívvá válnak. Különböző az ismétlődő szavak az esetek többségében, persze mégsem kizárólagosan a díszítő motívumoknak fentebb tárgyalt négy jelentésköréből, de főleg az érzéki érzetek világából valók.

A szeccsesszió más íróihoz viszonyítva elmondhatjuk, hogy a két írónk stílus-technikája abban is hasonló egymáshoz, hogy a stilizáció kevésbé kifejelesztett eljárás náluk. Egyiküknél sem olyan gyakori, és ami még feltűnőbb, az a kevés is viszonylag kis terjedelmű.

Macedonski egyik szövegrészletében — annak megjelenítésében, hogy Kalliope napfényes környezetben milyennek látja Thalassát — gyakori az *aur* (arany) szó:

Calliope întrevăzu, în penumbra aurie [...] un zeu cu totul și cu totul ciocănit din aur, iar al căruî suflet ar fi curatul aur al luminei [...] Ochii ei [...] rămíneau țințiți asupra lui, și, cu voia sau fără voia ei, inelatul păr de aur, fluidicul aur al obrăjilor, purpuriile buze inflăcărâte cu aur roșu, aurul ce îi curgea de pe umeri, arama picioarelor, pe care ridicăturile mușchilor o aureau cu schinteieri, tot aurul viu ce se află pe un corp de frumusețe și de putere [...] i se azvîrlea în priviri (V. 189).

(Kalliopé aranyos félhomályban egy teljesen aranyból kikapácsolt istent pillantott meg, akinek a lelke a fény szinaranya. Kalliopé szemei Thalassára szegezve maradtak, és akarva vagy akaratlanul, a csigás aranyhal, arcának folyékony aranya, a vörösaranyként lángoló bíborajkai, az arany, amely vállairól csordul le, lábainak reze, amelyet az izmok emelkedései ragyogással aranyoztak be, minden élő arany, ami egy erős és szép testen található, mind-mind Kalliopé tekintetébe vetődött).

Kosztolányi egyik novellájában, a *Himekben* a megcsalt férj viselkedését leíró részletben a *mosoly* és a *mosolyog* ismétlődik:

Az asszony megcsókolta őt. Ő pedig *mosolygott*. Egyáltalán mindig *mosolygott*. A kaszinóban gyakran félrehozták, figyelmeztették [...] de ő akkor is *mosolygott*. A társaságban is *mosolygott*. Mikor egymagában volt, akkor is *mosolygott*. *Mosolygott* törhetetlenül, állandóan, szenvedéllyel. A találkák ideje alatt pedig újságot olvasott a kereveten, barátmalmozott szelíden, és *mosolygott*, nevetett, röhögött. Ez a széles ember a *mosolyával* szinte ijesztő volt. Mint hogyha valamire rájött volna. Talán egy filozófia kulcsára jött rá... Miért nevet mindig ez az ember? — kérdezték a városban. — Egy rejtély — sutogták a kaszinóban. (Lg. 347).

Ebből a két példából is kivehető, hogy a stilizációnak a díszítő funkció mellett lényegét kiemelő és összefoglaló funkciója is van, segítségével mindkét író a tartalmat, a stílust alapvető vonásaira tudja egyszerűsíteni ugyanúgy, mint ahogy a szecessziós rajzokon, iparművészeti tárgyakon és főleg a könyvgrafikában a díszítő motívumokat, például a liánt, a liliumot egyszerű indázó, hullámozó vonallal stilizálják, arra redukálják. A vizuális művészeteknek ezeket az egészen nyilvánvaló, könnyen észrevehető egyszerűsítő, lényegre redukáló lehetőségeit a szépirodalomban rendszerint azzal pótolják, hogy olyan jelentésű szavakat szönek bele az ismétlésekbe, amelyek egyfajta összegezőként utalnak a lényeg kiemelésének a tényére. Macedonski szövegében ilyen szó a *tot aurul* (minden arany), a Kosztolányiban pedig egyrészt ilyen az *egyáltalán mindig mosolygott*, másrészt pedig az író szemléletére utaló megállapítás, a cselekedetek lelki indítékainak homályos, titokzatos jellege: az egész egy rejtély.

Emellett az is megfigyelhető, hogy az ismétlődő szavaknak elsődleges, konkrét jelentésük mellett rendszerint még egy kontextuális, mélyebb és elvontabb, nem ritkán szimbolikus jelentésük is van, ami nyilván a szecesszió és a szimbolizmus jól ismert kapcsolatára, kereszteződésére vall. Macedonski az *arannyal* azt is jelezni akarja, hogy a vele érzékeltetett emberi lény a lélek fokozott fényerejének, világító képességének is részese, ami őt egy kozmikus magasabbrendűség, anyagtól független szellemiség felé vezérli. És persze a fénylő, égő arany a lángoló szerelemnek is jelképe lehet, annak, amely a világegyetemet ékesítő kozmikus rendbe akar beilleszkedni (Besteliu 1984: 142–143). A Kosztolányi szövegében ismétlődő *mosolyog* szimbolikus jelentésére maga az író utal: bölcsesség, fölény, lenézés van ebben a mosolyban, mosolya nem a dühös hímé, hanem egy nyugodt kedélyé, egy görög bölcsé (Lg. 346). Mindehhez még azt kell hozzátennünk, hogy a stilizációt alkotó ismétlődő szavak szimbolikus jelentésük miatt is dekorációk.

7. A szecesszióra ugyanúgy, mint az impresszionizmusra és szimbolizmusra, a szó uralma jellemző. Hogy szabadon érvényesülhessen, a mondat- és szövegszerkezeteknek olyanoknak kell lenniök, hogy a szó funkcionálását ne zavarják. Nem lehetnek bonyolultak, nem terhelődhetnek meg sok bővítménnyel, egymásra épülő alárendelő kapcsolatokkal, inkább a könnyed és laza mondat szerkezet, a sok mellérendeléssel járó felsorolás, részletezés a sajátos. És ilyen jellegű a nagyobb egység, a szövegszerkezet is. Mindennek egy jellegzetes változatát különíthetjük el, amelyet a szecesszió művészetére jellemző kígyózó, indázó formájú díszítő elemek (pl. csiga, lián, alga, illetőleg tengerhullám, örvénylő fátylak, elnyúló hullámú női haj) analógiája alapján 'indázó' szerkezetnek nevezhetünk. A sokféle idetartozó szerkezeti típusból sajátos zeneiség fakad. Mind az indázó szerkezetek, mind pedig a belőlük fakadó zeneiség díszítő jellegű, olykor egészen feltűnően dekoratívek éppúgy, mint a fentebb tárgyalt díszítő motívumok és a stilizáció.

Hogy az indázó forma valóban a szecesszió általános hullámvonal-kultuszából fakad, az is bizonyítja, hogy a szecesszió íróművészei, így mindkét irónk is kedveli az indázó, kígyózó, görbülő alakú jelenségekre, mozgásokra utaló szavakat. Egyikük-másikuk olykor szokatlan szókapcsolatokban szerepel, ami miatt feltűnőek, a figyelmet magukra vonják, így akár az ebbe a jelentéskörbe tartozó díszítő motívumnak is felfoghatjuk.

Különösen sok van ezekből a szavakból Macedonskinál: *unde* de mișcări ale florilor, *unde* redătătoare de viață (V. 124, a virágok mozgásának *hullámai*, életet visszaadó *hullámok*), *bucuria se revărsa ca un val de soare* (V. 128, az öröm úgy áradt szét, mint a napsugarak *hullámai*), *simțiri îl legănau între valurile visului* (V. 211, érzések *ringatták* az álom *hullámai* között), *moile și lungile ondulațiunii ale înfloririlor de trandafiri albi* (VI. 293, a fehér rózsák virágzásának lágy és hosszú *hullámzása*), *fulgere de lumină șerpuiau întunericul* (V. 130, fényvillámok *kígyózták* be a sötétséget).

Kosztolányinál a szóban forgó jelentésű szavak jóval ritkábbak: *bús gomboyagban csavarodtak* az idő szálai (Lg. 487), az eső mindent *körülfon* (Lg. 488).

Emellett Macedonskinál olyan jelenetekre is felfigyelhetünk, amelyekben sok a visszatérő, a hullámozó, kígyózó mozgás, például: *copacii se prefăceau, în visul lui, în haiduci care se țineau după trăsura, o ajungeau, o întreceau, rămăneau în urmă și iar o ajungeau* (VI. 31–32, álomban az útszéli fák fekete látomássá, betyárrá változtak, akik a kocsi nyomában voltak, *utolérték, elhagyták, lemaradtak* és *ismét utolérték*).

Ez a sokféle vissza-visszatérő mozgás, hullámozás önmagában véve is dekoratív. Igaza van Eisemann-nak (1987: 787) abban, hogy a szecessziós motívumokból időélmény származhat, és ez a töle sokat tárgyalt változatiság, a „variatív ornamentika” alapja, amit Rilkenél a világtérben való „ritmikus lebegés” élményében is felfed.

Mindaz, amit eddig tárgyaltunk, alapozás az indázó mondat- és szövegszerkezetek lényegének jobb megértéséhez. A szóban forgó szerkezeti formáknak sokféle típusa lehetséges, amelyeket azonban tüzetesebben még nem tanulmányoztunk. Minden bizonnyal valamennyiükben közös vonás az, hogy belső részekre, szelvényekre, 'indákra' tagolódnak vagy azért, mert eltérő a felépítettségük, illetőleg különböző nagyságúak, terjedelműek vagy épp ellenkezőleg azért, mert azonos tagolódasúak és terjedelműek. Es fontos az is, hogy mindegyik esetben jól kivehető a szelvények közötti határ. Egy-egy ilyen határpont, mint egy növény csomóján, egy új elágazás (ív, hullám) kezdődik. Egy-egy ilyen ív — az elmondottakból is következően — egy előző ismétlése is lehet, van tehát — mint a fentebb említett hullámozó mozgásokból alakult jelenetekben — vissza-visszatérő szelvény főleg akkor, ha az ívek azonos terjedelműek. Különben akkor feltűnőek, ha terjedelmük hullámszerűen változik, például állandóan növekszik.

Macedonski egy feltűnően tagolt és az íveket gondolatjellel is elkülönített mondatában az új ívek határpontját az ismétlődő *pe lingă* (amellett, mellé) jelzi, ami épp ezért zeneiségével is magára vonja a figyelmet. A tagolódást az is feltűnővé teszi, hogy mindegyik ív két egymással ellentétes jelentésű szót (pl. világosság, sötétség) tartalmaz. Mindez bizarrá, dekoratívvá teszi az indázó mondat szerkezetet:

Dreaptă pedeapsă — și încă prea mică: — pe lingă ziua se alătura noaptea — pe lingă lumină, întunericul — pe lingă bine, răul — pe lingă căldură, frigul. (V. 139)

(Igazságos büntetés — és nagyos is kicsi! — a nappal mellé társult az éjszaka — a fény mellé a sötétség — a jó mellé a rossz — a meleg mellé a hideg.)

Kosztolányitól egy olyan indázó szövegszerkezetet idézünk, amelyikben a mondatok kezdő, új hullámot vető szavai azonosak, illetőleg kontextuális szinonimák (csak sírj, csak zokogj, csak szenvedj). Mindegyik ív kettős tagolódasú: két belső szelvény alkotja. Itt is, mint Macedonski mondatában, az ismétlődő szónak bizarr akusztikai halása van, ami kiegészül az ívek hullámozásából fakadó feltűnő ritmussal:

Csak sírj. Ne szégyeld a könnyeket. Csak zokogj. Sohase láttalak így. Csak szenvedj, s érezd át, mit jelent ez a szó. (Lg. 170)

8. Az összehasonlító irányattörténeti vizsgálat eredményei azt bizonyítják, hogy Macedonski prózájában több, mint két évtizeden át (kb. 1890—1916 között) ugyanúgy, mint a Kosztolányiéban az impresszionizmus és szimbolizmus mellett egy harmadik századfordulói stílus, a szecesszió is kimutatható. Es azt is láthattuk, hogy ez a szecesszió meglehetősen erőteljes irányzat.

A szecesszió megléte mindkét író stílusújítási törekvéseivel függ össze. Valóban egy eléggé általános vélemény szerint Macedonski egyéni stílusában mintegy összegeződnek a szakasz stílusfejlődési tendenciái. Más irányzatok mellett szecessziójával is hatott a későbbi fejlődésre, többek között Arghezi túlfinomult képalkotására (Vianu 1944: XLV). Kosztolányi szintén újítási törekvésein át lett a szecesszió nagy hatású alakítója. Mint újító kortársai, ő is „lelkétől lelkezett fia az irodalmi forradalomnak”, aki új hangot keres „az ezerarcú modern élet kifejezésére” (A. 446—447).

Így érthető, hogy mindkét írónál az is közös vonás, hogy szecessziójuknak nagy szerepe volt abban, hogy sikerült megtörni a konzervatív stílushagyományt, a túlontúl (és expresszivitás nélküli) egyszerű stílusok erejét. Ezeket az elszűrött stílusokat csak egy másik túlzással, a szép feltűnő és új formáival, a szecesszió dekorativitásával lehetett legyőzni. Es épp ez a hatás és ellenhatás törvényéből fakadó mozzanat a közvetlen és kimondottan stílustörténeti alapja a szecesszióknak a mélyebb, de inkább közvetettnek számító és a bevezető részben tárgyalt új és modern életérzések mellett.

SZABÓ ZOLTÁN

SZAKIRODALOM

- Aslin, Elisabeth
1970 *The Aesthetic Movement: Prelude to Art Nouveau*. London.
- Barta János
1976 *Klasszikusok nyomában*. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp.
- Bauer, Roger
1975 *Fin de siècle et décadence comme catégories littéraires*. *Neohelicon* 3—4.
- Bauer, Roger et al. (Szerk.)
1977 *Fin de siècle: Zur Literatur und Kunst der Jahrhundertwende*.
- Beşteliu, Marin
1984 *Alexandru Macedonski și complexul modernității*. Craiova.
- Călinescu, G.
1944 *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București.
- Cenușă, Elza
1983 *Literatură și pictură: File din istoria criticii de artă din România*. București.
- Champigneulle
1978 *Art nouveau — Jugendstil — Szecesszió*. Függetl. Kós Judit. Bp.
- Chevrel, Yves
1981 *Littératures au tournant du siècle: Propositions pour une histoire comparée synchronique*. *Neohelicon* 2.
- Constantin, Paul
1972 *Arta 1900 în România*. București.
- Deugd, C. de
1968 *A romantika mint nemzetközi mozgalom egysége*. *Helikon* 2.
- Diószegi András
1965 *A századforduló mint vég és kezdet*. *MiR*. IV.
- Drimba, Ovidiu
1968 *Al. Macedonski și simbolismul francez*. *Studii de literatură universală* XI.
- Durisin, Dionyz
1984 *Theory of literary comparatistics*. Bratislava.
- Eisenmann, György
1967 *Profécia és szépségesszmény a szecesszióban*. *Vigília* 10.
- Halász Gábor
1959 *Választ a szecesszióról*. *Válogatott írások*. Bp.
- Hamann, Richard és Hermann, Jost
1967 *Stilkunst um 1900*. Berlin.
- Kitály István
1986 *Kosztolányi: Vita és vallomás*. Bp.
- Kiss Endre
1984 *Szecesszió egykor és ma*. Bp.
- Kós Judit
1979 *Stílus 1900: A szecesszió iparművészete Magyarországon*. Bp.
- Kun András
1971 *Szemponctok a szecesszió fogalmának tisztázásához*. *Studia Litteraria* IX.
1974 *A természetelmény szecessziós változata*. *Studia Litteraria* XII.

- 1983 A lírai stilizmus két változata a századforduló magyar költészetében. *Tanulmányok a XIX. század második feléről*. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Bp.
- Marino, Adrian
1966 *Al. Macedonski Opere I. Poesii*. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și variante, cronologie și bibliografie de A.M. București.
- Mitchell, Bonner
1966 *Les manifestes littéraires de la Belle époque*. Paris.
- Pók Lajos
1972 *A szecesszió*. Bp. A bevezető esszéért, a szövegeket és a képeket válogatta, szerkesztette P.L., Bp.
- Rheims, Maurice
1965 *L'art 1900 ou le style Jules Verne*. Paris.
- Schmutzler, Robert
1962 *Art Nouveau — Jugendstil*. Stuttgart.
- Schorske, Carl E.
1980 *Fin de siècle Vienna*. New York.
- Simon, Hans-Ulrich
1976 *Sezessionismus*. Stuttgart.
- Szabó Zoltán
1976 *Impresszionizmus és szecesszió a századforduló prózájában*. Szabó Zoltán (Szerk.); *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Bukarest.
1982 *Kis magyar stílustörténet*. Bp.
1984 A szecesszió stílárís sajátosságai Kosztolányi prózájában. *II. 2.*
1988 A szecesszió főbb stílárís sajátosságai Hortensia Papadat-Bengescu és Kafka Margit prózájában. *NyIrK. 2.*
- Szauer József
1962 Kosztolányi Dezső költészete. *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei I.* Bp.
- Václavěk, Ludvík E.
1982 Einheitlichkeit oder Widerspruch? Naturalismus und Moderne in der deutschsprachigen Literatur um 1900. *Neohelicon 1.*
- Vianu, Tudor
1939 *Alexandru Macedonski Opere I Poesii*. Ediție critică cu studii introductive, note și variante de T.V. București.
1944 *Alexandru Macedonski Opere III Nuvele, schițe și povestiri*. Ediție critică cu studii introductive, note și variante de T.V. București.
1946 *Alexandru Macedonski Opere IV Articole literare și filosofice*. Ediție critică cu studii introductive și variante de T.V. București.
1977 *Arta prozatorilor români*. București.
- Zaciu, Mircea
1965 *Al. Macedonski Poezie și proză*. Antologie, note și prefață de M.Z. București.
- Zamfir, Mihai
1972 *Introducere în opera lui Al. Macedonski*. București.
- Zsirmuszki, V.M.
1968 Az irodalmi áramlatok mint nemzetközi jelenségek. *Helikon 2.*

STILUL 'ART NOUVEAU' ÎN PROZA LUI ALEXANDRU MACEDONSKI
ȘI DEZSŐ KOSZTOLÁNYI (STUDIUL DE STILISTICĂ COMPARATĂ)

(Rezumat)

Lucrarea încearcă să realizeze o descriere a stilului 'art nouveau' în proza lui Macedonski și Kosztolányi. Baza acestei descrieri comparative o constituie, ca și în lucrarea noastră anterioară (Szabó 1988), concepția după care curentele literare sînt fenomene culturale internaționale, putînd admite și similitudini, afinități tipologice, pe lingă interferențele literare. Și scopul este identic cu cel din lucrarea precedentă: argumentarea ideii după care proza lui Macedonski din perioada 1890—1916, pe lingă impresionism și simbolism, se încadrează și într-un al treilea curent literar, denumit 'art nouveau' (alte denumiri: Sezession, szecesszió, Jugendstil, impresionism stilizat, 'verișorul' simbolismului, stilul '1900', modernism estetizant, stilism liric etc.). Argumentarea se bazează pe comparația trăsăturilor stilistice ale curentului discutat ce pot fi identificate la Macedonski cu cele din opera scriitorului maghiar, Kosztolányi Dezső (1885—1936), deja cercetate într-un cadru mai amplu.

Baza curentului 'art nouveau' o constituie noile concepții despre viață a perioadei 'fin de siècle' sau 'belle époque': deziluzie, o revoltă indirectă și sentimentală, o frământare nervoasă, o desconsiderare a vieții banale, datorită cărora se caută o evadare. Cea mai caracteristică ieșire din impasurile perioadei este refugiul în artă și frumos, natură, iluzii și vis, senzații excitante și în ceea ce este bizar și izbitor.

Baza de plecare pentru studiul comparativ al curentului discutat la cei doi scriitori o constituie o trăsătură comună evidentă: spiritul lor predominant romantic și inclinațiile lor spre estetism.

De altfel, multe trăsături ale celor trei curente ale perioadei (simbolism, impresionism, art nouveau) se suprapun. În aceste trăsături, totdeauna elementul decorativ (ca o caracteristică dominantă, un principiu de organizare a structurii stilistice a curentului 'art nouveau') reprezintă caracteristica distinctivă a curentului cercetat.

Trăsăturile stilului 'art nouveau' identificate în proza celor doi scriitori sînt studiate în trei categorii stilistice.

(1) Motive decorative (de ex. valurile mării sînt *crini albi*) a căror sferă semantică coincid cu posibilitățile de refugiu (simțurile senzoriale, iluzie, artă și natură). Aceste motive servesc, în primul rînd, ornamentarea expresiei, decorativitatea. O importanță deosebită o au pietrele prețioase, metalele nobile și minereurile colorate și strălucitoare (de ex. ochii sînt *smaralde limpezi*).

(2) Stilizarea, o tehnică decorativă care constă în repetarea izbitoare a unor cuvinte (de obicei, a elementelor care constituie motive decorative). Aceste cuvinte, în multe cazuri, au și un sens contextual abstract, simbolic (de ex. *aur* în *Thalassa* se referă, între altele, și la faptul că ființa umană concretizată prin *aur*, prin repetarea sa multiplă „beneficiază de luminozitatea sporită a sufletului“). În plus, cuvintele care se repetă constituie structura semantică a pasajului, cu ajutorul lor esența comunicării, asemenea artei abstracte de mai tirziu, este relevată, conținutul și stilul pot fi reduse la componentele lor de bază.

(3) Construcții sintactice și textuale 'șerpuitoare', ritmate asemenea valurilor sau lujerilor, din care poate să rezulte și o muzicalitate decorativă.

Cea mai importantă concluzie care poate fi trasă din prezentarea celor trei categorii stilistice decorative, arată că proza lui Macedonski și Kosztolányi din perioada cercetată reprezintă și stilul 'art nouveau'. Prin acest stil decorativ ambii scriitori au reușit să înlocuiască stilurile tradiționale, prea simple (simple fără a fi expresive) și au contribuit mult la înnoirea stilului literar.

A LESZ IGE TÖRTÉNETÉHEZ

1. Az *sz/v* töváltozatú igéknek alighanem a *lesz* a leggyakoribb képviselője. Ez igecsoporton belül a *lesz*, *tesz*, *vesz*-t a régiségben sajátos *lött*, *tött*, *vött* befejezett múltú *ö*-s változata, valamint a *lön*, *tön*, *vön* ~ *lén*, *tén*, *vén* folyamatos múltú labiális ~ illabiális alakja kapcsolja össze.

Az említett szótó-típus tagjai közül mi most csupán a *lesz* ige történetével foglalkozunk, és csak bizonyos hang-, alak-, mondat- és jelentéstani kérdéseket vesszünk szemügyre.

Tanulmányunk az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár *lesz* szócikke alapján készült. E szócikk anyagát is sok ezer adalékból úgy válogattuk ki, hogy földrajzi, időrendi és más szempontból hűen tükrözze az egykori nyelvhasználatot, az irodalmi és a nyelvjárási formák küzdelmét, a fejlődés irányát stb. Példamondatos adatokat csak nyelvtani meg jelentéstani sajátosságok vizsgálatakor közlünk. A SzT. megjelent követei és az *M* betűig megszerkesztett kéziratossága nem nyújt lehetőséget, hogy valamennyi *sz/v* tövű igt bevonhassunk vizsgálódásunk körébe. Sajnos az sem áll módunkban, hogy a több okból összetartozó *lesz*, *tesz*, *vesz*-t együtt tanulmányozzuk, mivel az utóbbi két ige cédulaanyagának elrendezésére csak jóval később kerülhet sor. Úgy hiszem azonban, hogy külön a *lesz* vizsgálata is hozzájárul az *sz/v* töváltozatú igék múltbeli teljesebb megismeréséhez.

2. Bárzsi Géza a XVII–XVIII. század nyelvi normáját vizsgálva a következőkre hívja fel a figyelmet: „Minthogy az irodalmi normának nincsenek e korban részletekbe menő írott szabályai, egy-egy szó alakja szempontjából ma sokszor nehéz eldönteni, mit engedett meg e század [a XVII. század] irodalmi eszménye mint lehetséges alakváltozatot, s mit tekintett határozottan nyelvjárási jellegűnek, tehát hibának” (MNYE.² 240. l. jegyz.). Az időkört persze tágíthatjuk: természetesen még több hasonló kérdést vet föl a XVI. század írott nyelve, sőt e vonatkozásban a múlt századot illetően is vannak tisztázásra váró kérdések. Megoldást csak úgy találhatunk, ha az ilyen problematikus szavaknak a különböző nyelvemlékekből való minél gazdagabb kibányászásával és az adatok gondos mérlegelésével igyekszünk fölfedni, hogy koronként például az alakváltozatok közül melyik az irodalmi és a nyelvjárási forma, mennyire ingadozott a használatuk, miként bontakozott ki a ma felé mutató alak stb. Ide fűződik a *lesz* ige is számos jelenségével, amelyeknek sokoldalú tanulmányozására a SzT. anyaga igen jó lehetőséget kínál.

3. Először a *lesz*-szel kapcsolatos hangtani sajátosságokat vesszük szemügyre.

3.1. Irodalmi nyelvünk, illetve a nyelvi normák létrejöttének tanulmányozásakor a *lesz*, *tesz*, *vesz* ige befejezett múltú alakját kulcsjelenségként szokták vizsgálni, s találunk utalást a *leszen* ~ *lesz* teljesebb és rövidebb forma, a *lész(en)* ~ *lesz(en)* hosszú és rövid magánhangzós változat stb. viszonyára is.

Tudjuk, hogy a XVI. században a befejezett múltban, a *lött*, *tött*, *vött* *ö*-s alak az általános, a *lett* stb. ritkán fordul elő. Lásd például Molnár József *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között* (Bp., 1963) című munkájának idevágó megállapításait (elszórta az egyes szerzőknél), a XVI. század végi nyelvi normát illetően pedig l. Papp László, *Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában*. Bp., 1961. 212–3) megfelelő következtetését, miszerint az *ö*-s forma akkor irodalmi értékű volt. Erről tanúskodnak a XVI–XVII. századi nyelvtanok is. Szathmári István úgy véli, hogy még a XVII. században is a labiális változat az uralkodó forma (RNyt. 418).

Az erdélyi írásbeliség a mondottakhoz hasonlót mutat: 1563: *löt* [Gysz; LLT Fasc. 133]. 1567: *lett* [AF; TT 1881. 189–90]. 1579: *löttem* [HSz]P Benedictus Kws de Alsothoria jb vall.]. 1590: *lett* [UszT]. 1596: *leot* [Kv; Szám. 6/XXIX. 134 Th. Bachl sp kezével]. 1600: *leött* [UszT 15/37 Janos Gergely Zetelak] (50) pp vall.]. 1607: *lett* [Lh. 11/113, 20/98]. 1626: *leot* [Cs; BLt 3 Gergel] Deak vall.]. *let* [Cs;

i.h. Gjwteo Pal (60) pp vall.). 1629: *let* [Mv; MvLt 290. 167b]. 1633: *löt* [SzD; WassLt Gjorgj tamas eskwt biro vall.]. 1653: *lett* | *lött* [ETA I, 141, 145 NSz]. 1655: *löt* [Cs; BLt 3 Szaz Janos (70) jb. vall.]. 1657: *Lött* [KemOn. 19]. 1669: *lett* [TML IV, 553 Telek Mihály (ezután röv.: TM) Veér Judithoz]. 1671: *löttek* | *lettenek* [CC 67, 70]. 1672: *lött* [TML VI, 308 a fej. TM-hoz]. 1695: *lött* [Sz; SzVJk 51]. 1705: *lettem*, *löttünk* [WIN I, 465]. 1710: *löt* (l) [Cs; BCs]. 1724: *lett* [MT; BK. Moldován Simonné (28) zs vall.]. 1726: *löttünk* [Ne; Ks 90]. 1730: *löt* [NK; TKl Mihaly Deák lev.]. *löttek* [SzD; BK. Lupa Mihály (101) jb vall.]. 1732: *lettek* [KK; Ks 99 Kornis Ferenc lev.]. 1736: *lött volna*, *lett volna* [SzD; Jk 220b]. 1751: *löttem* [Br; EM LI, 126 betl. jät.]. 1765: *löttenek* [TA; KS. J. Etseiei (50) jud. poss. vall.]. 1773: *löttek* [Cs; Hr 10.7]. 1774: *let* [K; KS Conscr., Veress Mihály (66) vinceller vall.]. 1775: *lött* [Rette 344]. 1788: *lött* [SzD; Told. 6]. 1818: *lött* [Kv; Pk 7].

Feltűnő, hogy a XVI. század végi és XVII. század eleji udvarhelyszéki iratokban, törvénykezési jegyzőkönyvekben a *lett* sokszor az idézett alakban szerepel. Ezeket az emlékeket nagy fokú nyelvjárásiasság jellemzi, de az irodalmi nyelv hatása is megnyilvánul bennük. Egyik fő hangtani vonásuk az *ö*-zés.

A *lött*, *vött* labiális formák tudvalevően nem az *ö*-zéssel függenek össze, hisz a nem *ö*-ző nyelvterületen is általánosak voltak. A *lesz* igének az udvarhelyszéki emlékekben előforduló befejezett múltú alakjait tekintve sajátos helyzettel állunk szemben, tudniillik több tényezővel kell számolni: az udvarhelyszéki nyelvjárási *ö*-ző jellegével, hatásával s ugyanakkor a *löttem*, *löttél*, *lött* stb. általános normatív formáknak az érvényesülésével is. Az illabiális alakok az olyan vallóktól, jegyzőkönyvíróktól és iratszerkesztőktől származhatnak, akik e vonatkozásban nem ismerték az irodalmi normát, vagy ha igen, nem mindig követték; de a *lett* stb. *e*-s változatok használata az *ö*-zésnek, mint kirívó táji jellegzetességnek a kerülésével is magyarázható. Arra a kérdésre, hogy esetenként tulajdonképp milyen gyökerű vagy indítékú formával van dolgunk, csak úgy adhatunk valószínű, megbízható választ, ha az illető emlékekben vagy számosabb összekapcsolható emlékekben körültekintően vizsgáljuk a nyelvjárási és a normajelenségek viszonyát, váltakozását meg a többi olyan nyelvi sajátóságot, amely célunknak megfelelő fogódzót, segítséget nyújt.

Figyelemre méltó, hogy a korai udvarhelyszéki forrásokban a labiális irodalmi és az illabiális nyelvjárási forma gyakoriságát illetően az uralkodó *lött*-tel szemben körülbelül olyan számottevő mértékben szerepel a *lett*, mint a *lön*-nel szemben a *lén* (az utóbbira 1. a 3. 2. pontban).

Példatárunk arról tanúskodik, hogy még a XVIII. századi erdélyi régiségben is a *lött* szembeötölően sokszor előbukkan. Az *ö*-s alak tehát jó ideig tovább élt, amit e tekintetben is az itteni írásbeliségnek a közmagyar nyelvi fejlődéstől való lemaradása indokolhat (l. ezzel kapcsolatban Benkő, FelvIr. 488 kk.). Bár az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Révai Miklós nyelvtana (1806) egyes szám 3. személynben a *lett*, *vett* mellett még jelzi a *lött*, *vött* alakváltozatot (vö. ElGr. 814–5).

Láttuk, hogy a *lött*-re a legkorábbi és a legkésőbbi adat 1563-ból, illetve 1818-ból származik. A *lett*-re pedig 1567-ből van az első példánk. Azt is megfigyelhetjük, hogy a *lesz* befejezett múltjában az ajakkerekítéses forma mindenik számban és személyben elterjedt volt.

3.2. A cimbéli ige folyamatos múltú alakjainak előfordulását, használatát szintén jellemző példákkal igyekszünk szemléltetni: 1553: *lén* [K; KCs]. 1563: *lön* [ETA I, 20 BS]. 1568: *lön* [Kv; TJK III/1. 200]. 1569: *Leök* [MT; VLT 7/692 Balthassar byro vall.]. 1570: *lwn* [Mm; BesztLt 18 Joannes donka de Sayo vicecomes comitat(us) Mara(marosiensis) Casp. Zwch beszt-i bíróhoz]. 1572: *lén* [K; KP. Pap Janos, Besney Janos szolga vall.]. 1573: *Lwn. Leon^a* [BN; RLt O. 5. — ^aÁtirásban!]. 1578: *Lwn* [K; JHbK XV. 25]. 1583: *lün^a* [Hsz; Szentk. Balthasar Ördög vall. — ^aAlább más vall-okban *lwn* alakban is]. 1585: *león* [Kv; TJK IV/1. 429 Annos Zyw. Andrasne vall.]. *lwn* [SzD; DLT 215]. 1588: *leon* [Sz; WLT Luc. Barlas jb vall.]. 1590: *leönk*

¹ A példák után zárójelben a SzT. szokásos forrásjelzet- meg egyéb rövidítéseit használjuk. Ezeket l. a megjelölt kötetekben. Az ott nem szereplő BLt = a Béli család lt, HbEk = a hásmas-bodoni ref. egyházközség könyve, UF = Prodan David, *Urbaniile Jării Făgăraşului*, I–II. Buc. 1970, 1976, WIN = Wesseliényi István, *Sanyaró riad.* Napló. I. 1703–1705. Közzéteszi Magyar András. Buk. 1983; esp. kl = esperesi körlevél. — E tanulmányban a következő módosított, újabban használt jelzetek fordulnak elő; a SzT. I–IV. kötetének régi rövidítéseit zárójelbe tesszük: ApLt (Ap.), ArÉ (ArEn.), BálLt (Bál.), BÖn. (l. BethienÖnÉl., Ua.^a, Bethon.^a), BS (BSKr), CsH (Cserei, Hist.), TJKt (TJK [SzT. III. k.]), WassLt (Wass).

[UszT], 1591: *leok* [i.h.], 1597: *Lwna* [SzD; SLt BC, 6 Vigh Mihály j b vall. — «Átirásban!], 1598: *Lwn* [Ks G. Thorma de Girott jud. nob. Com. Zolnok Interior(is) vall.], *leön* [UszT 13/36 G. Bekes de Chomortan j b vall.], 1614: *Lun* [SzD; Ks 42. E.], 1614: *lönek* [BTN² 48], 1624: *leon* [BLt 3 Fodor Gergelj csekefia ppix. vall. — «Cs.], 1625: *lönk* [Hsz; HSzjP Baliko Jakab (35) ns. vall.], 1632: *lönek* (BLt 3 Leörincz de Kozmasa (70) dux pixidariorum vall. — «Cs.], 1633: *len* [SzD; WassLt Ratony Anna Borbely Istvan felesége (40) ns. vall.], 1637: *leök* [Mv; MvLt 291. 102a], 1643: *Lün* [K; WassLt], 1644: *lön* | *len* [MvLt 291. 428a, 431b], 1645: *Lönek* [SzD; Törzs.], 1647: *lön* [Kv; TJK VIII/4. 240], 1653: *lön* [ETA I, 61, 87, 106—7 NSz.], 1654: *lünk* [RLt O. 5 St. Szávaj de Dees ns. vall.], 1657: *lönek* [KemOn. 178], 1658: *lönnek* [TML I, 292 Apafi Mihályné Bornemisza Anna TM-hoz.], 1662: *lön* [SKr 616], 1663: *lün* [TML II, 605 TM Kászoni Mártonhoz.], 1664: *lük* [TML III, 334 Boldvai Márton TM-hoz.], 1666: *lön* [AMN 92], 1669: *lün* [TML IV, 619 Naláczy István TM-hoz.], 1672: *lün* [TML VI, 74 TM Kapy Gáborhoz.], 1677: *lön* [Hsz; PatN 67b—58a Hsz rendei-nek nyil.], 1684: *lünek* [K; Klobusitzki lev.], 1697: *lünek* [SzD; Jk], 1701: *lönek* [Cs; LLt Fasc. 69], 1710: *lön* [CSH 326], 1712: *lünek* [Cs; LLt Fasc. 85], 1713: *lenek* [Hsz; HSzjP Petrus Szabo (70) col. vall.], 1725: *lön* [KK; ApLt 2 gr. Haller János Apor Péterhez.], 1728: *lönk* [Ne; DobLev. I/133] | *lök* [Hsz; HSzjP Nagy Janos (40) vall.], 1736: *löl* [MetTr 416], 1738: *lön* [SzD; Ks 27. XVI] | *lün* [SzD; Jk 496a], 1742: *lön* [Hsz; ApLt 4 Dombi János Apor Péterhez.], 1755: *Lön* [AF; TGsz 35] | *lön* [MT; Berz. 11 85/5], 1764: *lön* [K; BfR], 1784: *lön* [Hsz; HSzjP Joh. Fodor de Haraly (42) gy. kat. vall.], 1794: *lön* [TA; Tolvaly lev.], 1798: *lön* [KK; JHb XIX/58].

A *tök*, *töl*, *tön* stb. nagyon gyakran szerepel az erdélyi forrásokban, természetesen főleg a korábbiakban. — Ezek az igealakok a XIX. században is előfordulnak, de csak régiességként, irodalmi hagyományként (vö. Bárczi, Szótöv. 57; Petőfi-szótár; Toldi-szótár).

A SzT. tőlünk vizsgált anyagában a *lök*, *löl*, *lön* stb. változat is viszonylag sokszor és sokáig (a XVIII. század végéig) jelentkezik. A norma szempontjából az illabiális formák már a XVI. században nyelvjárásiasságnak minősülnek (vö. Bárczi, MNYÉ.² 221). Megjegyzendő, hogy Pereszlényi Pál nyelvtana (1682) utal a *lön* használatára (vö. CorpGr. 501). Majd Baróti Szabó Dávid mint székely tájnyelvi sajátosságot idézi az *é*-s alakokat (*Orthographiai és grammatikabeli észrevételek a magyar prozodiával együtt*. Komárom, 1800. 93; ezután röv.: OrthGrÉ.). Jelezzük azt is, hogy Révai Miklós nyelvtana a *lesz* folyamatos múltját háromféle változatban ragozza: *Levélk*, *lök*, *lök*. *Levél*, *löl*, *löl* stb. (ELGr. 814).

Ezenkívül — mint láttuk — számottevő volt a *lük*, *lün* stb. variáns is. Régi nyelvünkben a *lön* ~ *lün*, *ö* ~ *ü*, *kő* ~ *kü* stb.-féle alakok váltakozva fordulnak elő, de a zártabb formák már a XVI. században kezdenek a normán kívül rekedni, s így nyelvjárási sajátossággá lesznek (vö. Bárczi, MNYÉ.² 220—1).

Ha a *lön* ~ *lün*, *lönk*, *lönnek* nem írássajátságot fejeznek ki, hanem a kiejtést tükrözik, akkor az idézett alakok a *lesz* folyamatos múltjának rövid tőhangzós változatai; az eredetük, kialakulásuk kérdéses. Érdekes, hogy a reformkor húszas-harmincas éveinek irodalmában elég gyakoriak, közkeletűek a *lön* (*tön*, *vön*)-féle formák (vö. Tompa József: RefNy. 323—9, 368; Bárczi *i.m.* 326).

3.3. Mivel az erdélyi kéziratok helyesírás — többek közt — a hosszú *é*-t gyakorta még a XVII., sőt a XVIII. században sem jelöli, sokszor nem tudhatjuk, hogy a *leszen* ~ *lesz* *e*-je valóban rövid, vagy hosszú *é*-t takar. Nyilván arra törekedtünk, hogy a biztosnak vagy biztosabbnak tekinthető adatokat válasszuk ki. (Például ha valamely szövegrészben az *é* következetesen jelölve van, akkor az ott szereplő *lesz(en)* többeli *e*-je csakugyan a kiejtést rögzítheti.)

A *leszen* ~ *lészen* ~ *lessz* variánsokat először Szenczi Molnár Albert nyelvtana (1610) jelzi (vö. CorpGr. 228, 1. még 205—6). Majd más nyelvtanok is, például a Pereszlényi Pálé (1632), Kövesdi Pálé (1686) (l. CorpGr. 501; 573), a Debreceni grammatika (1795) (vö. 77 kk.) mutatják, hogy a szóban forgó ige kijelentő és felszólító módjában a rövid és hosszú magánhangzós alak miként ingadozik. Valamilyen szabályszerűséget aligha lehet megállapítani. Földi János magyar grammatikája (1790) (Közzéteszi Gulyás Károly, Bp., 1912. 178—9. RMKtár 28. sz.; ezután röv.: MGr.) a *lesz*-t ugyanazon esetekben egyöntetűleg *é*-vel ragozza.² Ettől eltérően a *tesz* felszólító módú alakjaiban *é* — *e* kettősséget látunk (191—2). Révai nyelvtana

²A *légy*, *legyél* persze csak így fordulhat elő.

csak egyes szám 2. személyben tüntet fel hosszú magánhangzós változatot: *léjze/z*, *léjz/z* (ElGr. 812.)

A hosszú magánhangzós alakokkal sokáig élnek, az *é ~ e-s* formák még a múlt század első felében is váltakozhatnak, s a *lészen*, *lész* a költői nyelvben azután is olykor előfordul (vö. Tompa: RefNy. 328; Bárczi, MNyE.² 326, 375; Petőfi-szótár; Toldi-szótár). Az irodalom nyelvében persze az *é-s*, illetve az *e-s* alak használatának stilisztikai vagy verstani oka is lehet (archaizálás, az időmértékhez való igazodás stb.). Már Gyöngyösi István *Porábúl meg-éledett Phoenix...* (Kemény János emlékezte) című munkájának előszavában jelzi, hogy a rímelés végett a *teszem*, *teszed*, *teszi* stb. típusú szavaknak „az első syllabáját a' mint a' szükség hozta, hol rövid, hol hosszú ki mondásra alkalmaztattam” (l. Szathmári, RNYt. 407 és RMKT. II. 202–3. Közzéteszi Badics Ferenc. Bp., 1921). A Magyar Tudós Társaság nyelvtana, *A magyar nyelv rendszere* (Budán, 1845. 242–3; röv.: MNyR.) jegyzetben hívja fel a figyelmet, hogy a „*Lész, tész* n é h a (a kiemelés tölem: K. F.) ékezetnek is: *lészek*, *légyen*; *tész*, *tégyen*.” A *lesz*, *tesz*, *vesz*-t ragozva, egyes 2. személyben *lészesz ~ léssz* stb. fordul elő (i.h.).

Megemlítjük, hogy a cimbéli ige paradigmáinak *i-ző* változatai kapcsán következtetni lehet a szembenálló *lész(en)*, *légyen* stb. alakokra, s így közvetve segítségül szolgálhatnak az *é ~ e* hangviszony (*lész(en) ~ lesz(en)* stb.) kutatásához is, főleg a régebbi kort illetően. A kevés *ő-ző* adat közt csak egy olyan akad, mely az *é ~ e* viszonyhoz áttételesen támpontot ad (l. a 3. 5. al. felsorolt *i-ző* és *ő-ző* példákat).

Vizsgált forrásainkban a XIX. században is az *é-s* változat van fölényben: 1671: *lészünk*, *legyenek* [SzJk 117]. 1676: *lészen* [Fog.; BesztLt 1676: 45 a fej. a beszt-i főbíróhoz]. 1677: *légyen*, *legyenek* [AC 168]. 1700: *leszen* (2-szer), *lészen* [H; Szer.]. 1714: *lészen* [H; i.h. Kanisa Mihály (40) jb vall.]. 1716: *lész* (3. sz.) [K; Told. 22]. 1724: *leszesz* [MT; BK. Diénes András (53) hites ass. vall.]. 1739: *lesz* (3. sz.) [TA; Ks 99 Orbán Elek lev.]. 1751: *légyetek* [Br; EM LI, 126 betl. jät.]. 1753: *légyek* [JHbT Arva Bethlen Kata lev.]. 1763: *légyek* [KK; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.]. 1766: *lészen* (2-szer), *leszen* [GörgJk]. 1781: *lészen* (2-szer), *lesz*, *legyen* [TA; TLev. 2/5]. 1782: *leszek* [SzD; Kp II. 7 Sombori Borbára kezével]. 1783: *legyek* [KK; JHb XX/8. 18]. 1793: *lészünk* [Sz; TKhf 13/34 Rätz Simon (80) zs vall.]. 1798: *lészesz* [H; Ks 115 Vegyes ir.]. 1812: *légyünk* [KK; IB, Varró György (29) grófi kocsis vall.]. 1817: *légyen* [SzD; IB. Szentmiklósi István ref. pap lev.]. 1820: *lész* (3. sz.) [TA; JHbF 48 Pálffy Ferenc (29) hites ass. vall.]. 1824: *leszen* [Hsz; HSz]P]. 1829: *leszek*, *lészen* [AF; DobLev. V/1154 Zabolai Pál Kökösi Dobolyi Sigmondhoz]. 1841: *lésznek* [SzD; DFaz. 39]. 1858: *légyen* [Hsz; BetLt 4 Sylvester Dávid lev.]. 1862: *lészen* [Kv; Pk 2].

Előkerültek efféle alakok is: 1701: *lét* 'lett' (2-szer) [Cs; ApLt 6 Lakatos András Kálnoki Sámuelnéhez]. 1710: *lét* [Cs; BCs]. 1716: *lét volna* [U; Ks 96 Fodor Márton lev.]. 1720: *lénne* [Cs; Hr 12/48]. 1752: *lénne* [KK; Ks 8. XXIX. 29]. 1760: *lét volna* [K; KHn 232] | *lénni* [TA; BLt]. 1823: *léttek volna* [MT; TLt Praes. ir. 65/827-hez. — Baroti János (44) ns vall.]. Ezek azonban nem tükrözhetnek többeli hosszú *é-s* ejtést. Velük kapcsolatban két lehetőséggel számolhatunk: a) *é-jük* zárt *é* hangot rögzít,³ tudniillik például a XVIII. századi erdélyi gyakorlatban bizonyos esetekben előfordul hasonló jelzőmód (l. Benkő Loránd: MNy. LI [1955], 164–9). b) A *lét*, *lénne* stb. pusztán írott forma, keletkezésük összefügghet a *lész(en)*; *lén* stb. írásképeinek hatásával.

3.4. Az *-and*, *-end* jeles jövő idejű igeforma korábban is gyéren fordul elő a beszélt nyelvben; szinte kizárólag az irodalmi nyelvben használják, de a XVIII. századra ott is visszaszorul. A felvilágosodás kori és a reformkori irodalmi nyelvben gyakori az *-and*, *-end*-es jövő idő; a múlt század második felében azonban teljesen elavul (vö. TMNy. 625; Bárczi, MNyE.² 280, 332, 372).

A SzT. anyagában a *lesz -end* jövő időjeles alakja sokszor *j*, vagy kivételesen *h* hangréstöltővel szerepel: 1570: *lehendek* [BesztLt 68 Wermes Lucas Pisthaky a beszt-i bírónak és hites polgáraihoz]. 1572: *leyend* [Kv; TanJk V/3. 61b]. 1586: *leyend* [Kv; i.h. I/1. 23–4]. 1653: *lejend* [Gyf; Told. 1a]. 1655/1754 k.: *léjend* [Kv; ACJk 7]. 1688: *lejend* [F; ALt Urb. 6]. 1746: *léjend* [TA; NyIrK XII, 128]. 1790: *lejéndenek* [H; BK. Bara Ferenc lev.]. 1806: *léjend* [U; Falujk 17a Sebe János pap-not.

³ Erre névbe l. a következő adatokat is: 1710: *lötték* [Cs; BCs]. 1736: *lészén* [SzD; Tkl]. 1747: *légyén* [SzD Ks 27. XVII], és még sok ilyen *é-s* alakot idézhetnénk (*dgy*, *ném* stb.).

kezével] 1841: *Lejendene* [K; RAK 102]. 1843: *léjend* [U; Pf Rátz Joseff lev.]. 1861: *lejénd* [K; RAK 59 esp. kl]. 1863: *lejénd* [K; RAK 78].

A *j-s* variánst Szenczi Molnár nyelvtana jelzi: *Léend vel léjend* (l. a többi alakot is: CorpGr. 206). A Debreceni grammatika (78–9) pedig csak *Lejéndek, lejénde/z* stb.-féle formát közöl. Révai Miklós nyelvtanában csupán a *lejend* (~ *leend*) fordul elő *j*-vel (vö. ElGr. 816, 818). Ezek arra mutatnak: olyan alakváltozattal állunk szemben, amely az említett nyelvtanok korában nem ellenkezett a nyelvi normával, vagy amelyet az irodalmi nyelv legalábbis megtűrt.

A hosszú magánhangzós *tő* a *léend*-féle alakokban is jelen van: 1654: *leend*, *léend* (UF II, 91), vmint l. a feljebb és alább id. példákat.

A *leénd, leéndenek* stb.-ben az időjelnek hosszú magánhangzós formája bukkant fel. Adataink — egy-két kivétellel — mind a múlt századból valók: 1737: *le-jénd* [SzD; Jk 480]. 1790: *lejéndenek* [H; BK. Bara Ferenc lev.]. 1841: *léjénd, lejénd, lejéndenek* [SzD; DFaz, 38]. 1842: *leénd* [SzD; DLt 368]. 1843: *leénd* [AF; DobLev. V/1248]. 1850: *leénd* [Ne; i.h. V/1298]. 1851: *léénd* [AF; i.h. V/1322 Dobolyi Bálint ut.]. 1852: *leénd | leéndeneka* [AF; i. h. V/1341, 1351 ua-nak a lev. — *Előbb más -*end*-es alak is: *fizeténdem*]. 1861: *lejénd* [K; RAK 59 esp. kl]. 1863: *lejénd* [K; RAK 78, 84^a. — *Itt *ki irándok* ('kiirandók') is előfordul]. — Az -*ánd, -énd* időjelváltozatot az idevágó nyelvtörténeti szakirodalom nemigen tartja számon. Azt azonban tudjuk, hogy miképp keletkezett és mennyire volt elterjedve: korábban igen gyakori, s néha még a XVIII. század végén is hasonlót tapasztalunk; a reformkor irodalmi nyelvében egyre ritkább (l. Simonyi: NyK. XVI [1881], 259; TMNy. 625–6; Tompa: RefNy. 328; l. továbbá az -*and, -end* alkotóelemeivel összefüggő képzőket D. Bartha, Szóképz. 34, 37–8, 99).

Külön kiemeljük, hogy a jövő idő jelének hosszú magánhangzós variánsa több régi nyelvtanban is föllelhető: például a Geleji Katona Istvánban (1645), Komáromi Csipkés Györgyében (1655) (l. CorpGr. 321, illetve 379 kk.), a Debreceni grammatikában (78–9, 100 [itt szabályba foglalva], 106–8 stb.). Feltűnő, hogy ezekben csak az -*ánd, -énd* fordul elő, más nyelvtanok viszont csupán az -*and, -end*-et szerepeltetik (l. pl. a CorpGr. vonatkozó helyein). Földi János meg is fogalmazza, hogy némelyek az -*ánd, -énd*, mások az -*and, -end* változattal élnek (MGr. 177). Omaga a ragozási példákban rendszerint, de nem kivétel nélkül, az előbbi formát használja (vö. 177, 179, 182, 184–5, 187, 189, 192, 195, 197). Ime miképp vélekedik Baróti Szabó Dávid: „Az *and*, és *end* igei [zóttagokat némelyek vonásotskával ejtik. Mi okból? nem látom. Ellenkezik az *ánd, énd* a' régi könyvek' nagyobb részével; ellenkezik a' szokott jobb kiejtéssel—is (OrthGrE. 91). En azt akartam kiemelni, hogy régi irodalmi nyelvünkben nagyon sok egyenrangú meg *fő- és mellék-*variánst találunk. — Az -*ánd, -end/-ánd, -énd* az utóbbi alakváltozatokat gyarapítja.

Megjegyzendő még, hogy a hosszú magánhangzós alakra újabb példa is előkerült a barcasági hétfalusiak nyelvéből: *mégszurángya* (vö. Klemm, TörtMondt. 102).

3.5. A *lészen ~ leszen | lész ~ lesz*-nek és felszólító módú alakjainak, valamint határozói igeneves származékának vannak *i-ző* és *ö-ző*, továbbá ikerített *sz-es* és *n-es* változatai is. Példák a jelzett tájnyelvi jelenségekre: *l-zés*: 1552: *lizen* (2-szer) [TA; LevT I, 95]. 1561: *liqyen* [Kr; BálLt 78]. 1569: *lywen* [Kv; JHbK XXIII. 52]. 1571: *lyzen* [Szt; BesztLt. 3528 Clemens Jspan et Fr. Zalokj pr(ae)fecti arcis Keowar a beszt-i bíróhoz és esküdt polgáraihoz]. 1585: *lizen* [Kv; TJK IV/1. 487a] | *lywin* [SzD; DLt 216]. 1589: *ligiek* [SzD; DLt]. 1590: *liqien* [MT; BálLt 89]. 1591: *liuin* [UstT]. 1592: *liqien | leuyn* [i.h.]. 1603: *lennink* [Dob.; SLt AB. 7 Vizaknaj Jeremias buzai predikator kezével]. 1610: *leuin* [SzD; DLt 321]. 1621: *liuin* [Kv; Szám. 15b/VIII. 11, 15b/IX. 189]. 1622: *liqien | liuen* [Sz; LLt Fasc. 71]. 1623: *lévin* [K; BfN]. 1633: *leuin* [Mv; MvLt 290, 131/2, 140a]. 1641: *liqyen* [H; JHb 53/t] | *lizeónk* [SzD; BfR Kouacz] Thamas (45) jb vall.). 1642: *liqienek* [AF; Törzs]. 1643: *liven* [SzD; DLt 408]. 1659: *liuen* [Kv; SLt AQ. 17 Paulus Erős (70) vall.). 1664: *Liqyen* [TML III, 162 Boldvai Márton TM-hoz B-ből]. 1666: *liuin* [Cs; LLt Fasc. 84]. 1684: *lenninek* [MT; To'd 25]. 1695: *liuin* [Sz; SzVJK 52]. 1712: *liszen* [SzD; WassLt Diénes István (34) ns vall.). 1751: *lévin* [AF; To'd. 25]. 1784: *livén* [U; IB. Agllis Szeies Péter (57) vall.). 1787: *liszen* [K; RLt O. 2]. 1805: *liqyen* [AF; DobLev. IV/896 Dobolyi Sigmund kezével].

Ö-zés: 1553: *lezeon*, *lezõn* [Kv; BfR VI. 295/1]. 1572: *lezon* [K; KP. Flora Janos jb vall.]. 1576: *lezeon* [SzD; DLt 193]. 1584: *leonn* [Kv; TJK IV/1. 244]. 1585: *leõwnk* [Kv; i.h. 442 Paxy Caspar vall.]. 1586: *lezeo(n)* [Szk; UszT]. 1599: *legio(n)* [i.h. 14/33]. 1606: *legeõn* [AF; BálLt 90] | *lõnne* [UszT 19/32 Blasius Farczady de Zent lazlo pp vall.] | *legion* [i.h. 20/7]. 1752: *lészõk* [U; Ks 83 Péterffi Sándor lev.].

Nyúlás: 1584: *lezen* [KK; BálLt 63]. 1659: *lessz* [TML I, 311 Bornemissza Susánna TM-hoz]. 1737: *lessz* [SzD; Jk]. 1756: *lessz vala* [Kv; Mk IX. Vall. 59]. 1769: *lessz* [MT; BK. Mich. Király (30) pp vall.]. 1779: *lessz* [Km; KLev. 5]. 1793: *lessz* | *lesz* [MT; Told.]. 1800: *lessz* [Sz; BfR II, 58/21 Vervölgyi Bányai János kezével]. 1812: *lessz* (2-szer) [KK; IB. Varró György (29) grófi kocsis vall.]. 1831: *lessz* [SzD; DLt 332. 1]. 1833: *lessz* [TA; KfMiss.]. 1836: *lessz* [Sz; Wlt Nagy Lázár lev.]. 1837: *lessz* [MT; HbEk]. 1847: *lessz* [KK; DobLev. V/1268 Wily Lajos Dobolyi Bálinthoz]. 1869: *lessz* (2-szer) [Mk Balog Simon székely zs gr. Mikó Im-réhez]. 1590: *lizenis* (K; GyU 19). 1658: *lõnnck* [TML I, 292 Apafi Mihályné Bornemissza Anna TM-hoz]. 1736: *lészenn* [SzD; TKI Sebesi István (55) ref. pap vall.]. 1737: *Lévenn* [SzD; Jk 483b]. 1757: *lõcenn* [H; BK ad nro 144]. 1800: *lészenn* [SzD; DLt]. 1833: *lõgyenn* [Asz; Borb. I Fogarasi Huszti István ns személy. falu hites jegyzõje kezével].

Ezek a formák rendszerint annak a helységnek, tájegységnek a nyelvjárási sajátosságait tükrözik, ahol az illetõ emlékek datálódtak. De akadnak olyan kirívó esetek is, hogy például Clujon, Dejen vagy hozzájuk közel esõ településen kelt iratokban néha õ-zés mutatkozik, jóllehet a mezõségi nyelvjárásra ilyen hangtani sajátság soha sem volt jellemzõ. E furcsaságot azzal magyarázhatjuk, hogy a XVI. század folyamán a töröktõl elfoglalt hódoltság területokrõl, az õ-zõ Alfõldrõl, Délvidék-rõl sokan menekültek Clujra és környékére is (l. Istványi Géza, *A magyar nyelvû irásbeliség kialakulása*. Bp., 1934. 77–8; Szabó T. Attila, *Temesvári János deák*: NyRk. II [1958], 97–120 és Uõ., *Nyelv és múlt*. Buk., 1972. 250–72). Így a clujai céhekbe meg a városi tanácsba bekerült és ott mûködõ õ-zõ nyelvjárású deákok, scribák írásaiba — bár jobbára a korabeli nyelvi normákat követik — többek közt beszûremkedtek szembeszökõ labiális táji formák is.

A följebb idézett példákban láttuk, hogy a nyelvjárási jellegzetességek közül az i-zés mutatkozik legtöbbször; a XVII. század után azonban folyton gyérül, míg végül csak elvétve találkozunk vele.

Az erdélyi régiségben tehát a *lesz* paradigmásoraiban, amelyek több nyelvjárási hangtani sajátosságot is tükrözthetnek, sokszor a tájnyelvi, máskor viszont a normatív alakok érvényesülnek. Az irodalmi mûvekbõl vagy szintén igényes nyelvû más forrásokból (SKr, KemÖn., TML stb.) való adatokban tájias formát alig találunk.

4. Külön tanulmányt igényelne, hogy a korabeli nyelvállapothoz és nyelvszokáshoz viszonyítva átfogóan, tüzetesen szemügyre vehessük a *lesz*-szel kapcsolatos alaktani kérdéseket. Itt csak a következõkre irányítjuk a figyelmet:

4.1. A *lesz*, *tesz*, *vesz* típusú igéknek a XVI–XVII. század folyamán a kijelentõ mód jelen idõ egyes szám 2. személyben általában csak *-sz* személyragos alakjuk van: *lészsz* ~ *lessz* (*lészsz*)⁵ (írva így is: *leszsz*)⁶ vagy *lészszsz* ~ *leszszsz* stb. A *lészszel* ~ *leszszel* stb. *-l* ragos formák a XVII–XVIII. században tűnedeznek fel, és számuk folyton szaporodik (vö. Horger, *IgeragTört.* 21–2; Bárczi, *MNyE.* 276; Szathmári, *RNYt.* 349, 422, 426; Benkõ, *ÁrpSzöv.* 238–9, 243, 245–6). Baróti Szabó Dávid a XVIII. század fordulóján a *lessz*, *teszsz* stb. helyett használt *lészszel*, *teszszel* stb. alakokat még „férgeseknek” tartja (l. bövebben: OrthGrE. 76). Meglepõ, hogy a *MNyR.* (242–3) az újabb formát nem közli, a *lesz*, *hész* stb. ragozásakor csupán a *lészszsz* ~ *lészszsz*, *hészszsz* ~ *hészszsz* stb.-t szerepelteti. Késõbb Riedl Szende *Magyar nyelvtana* (Pest, 1864. 25, 180) szabályként azt rögzíti, hogy az *s*, *sz*, *z* végû igék egyes szám 2. személyének ragja nem *-sz*, hanem *-l* (*leszszsz* h. *leszszel* stb.).

Adataink között *-l* személyragos alak nem fordul elõ: 1568: *lesz* [Kv; TJK III/1. 220]. 1574: *les* [Kv; TJK III/3. 344]. 1602: *lez* [Kv; TJK VI/1. 590]. 1603: *lezez* [KK; JHb XXV/23]. 1606: *les* [UszT 20/160 Valentinus Miklos de Szaldobos vall.].

⁵ Az *sz* nyúlására már a nyelvtaníró Szenczi Molnár Albert felfigyelt (vö. *CorpGr.* 228).

⁶ A lehetséges zárt *e* változatot ezután nem jelezzük.

⁷ Errõl l. Tsétsi János megjegyzését: „Scribitur ita per Syncopen; *lesz* enim idem est, ac *lészszsz* etc.” (*CorpGr.* 679).

⁸ Ez a forma sokszor jelentkezik.

1619: *lesz* [BTN² 194]. 1632: *lesz* [Mv; MvLt 290. 106b]. 1662: *leszesz* [SKr 694]. 1668: *leszesz* [TML IV. 257 Bornemisza Anna TM-hoz]. 1669: *leszesz* [i.h. 531 TM Veér Judithhoz]. 1692: *leszesz* [Cs; SzO VI, 432]. 1710: *leszesz* [BÖn. 582]. 1724: *leszesz* [MT; BK. Diénes András (53) hites ass. vall.]. 1744: *lesz* [SzD; Told. 11/81]. 1759: *lesz* [BSz; GyL hiv.]. 1798: *leszesz* [H; Ks 115 Vegyes ir.]. 1816: *leszsz* [SzD; DLt 99].

4.2. A *lesz*, *tesz*-féle igéknek régebben az *-n* személyragos *leszen*, *teszen* stb. alakjuk volt az általános. Még a múlt század első felében is a teljesebb forma váltakozhat a rövidebbel, s a költői nyelvben némelykor azután is előfordul (vö. MNYR. 242–3; Bárczi, MNYE.² 326, 375; Szathmári, RNYt. 424–6; Petőfi-szótár; Toldi-szótár). A rövid alakra először Szenczi Molnár nyelvtana (1610) hívja fel a figyelmet: *Le:en* vel *le:zen*, vel *le:f:z*; (vö. Szathmári *i.m.* 191); a többi ilyen típusú ige *-n* nélküli változatát nem említi. Majd vaglyagos formaként Kövesdi Pál grammatikája (1686) rögzíti a *lesz-t* (Szathmári *i.m.* 349).

Benkő Loránd *Magyar nyelvjárástörténet* című munkája (Bp., 1957. 104), melynek az újmagyar nyelvjárástörténet tárgyaló része forrásként főleg nyomtatott művekre utal, a *leszen* > *lesz*, *teszen* > *tesz*-féle változatról úgy nyilatkozik, hogy „nyelvünkben éles nyelvjárási különbséget teremtett: míg ugyanis nyugati és részben középső nyelvjárástípusainkban e fejlődés lassan bár, de a XVIII–XIX. század folyamán úgyszólván teljesen végbement, északkeleti nyelvjárástípusaink nagyrésztben, a keletiek pedig egészen kimaradtak belőle. Érdekes, hogy bár az irodalmi norma is csak igen későn, a XIX. század folyamán vált át a rövidebb formákra, nemzeti nyelvünkben e nyelvjárási szempontból is fiatal alakok kizárólagos uralomra jutottak.” A keleti nyelvjárásokra vonatkozó iménti megállapítást módosítanunk kell, mivel a jelzett változás Erdélyben szintén mutatkozott és terjedezett. S nemcsak a *leszen-t*, hanem — ismereteim szerint — a többi ilyen alakú igét is érintette.

Benkő a *leszen* > *lesz* stb. alaktani rövidülést a jóval nagyobb számú személyragtalan igeformák (*ad*, *néz* stb.) analógiás hatásával magyarázza (így már Horger is: Igerag. 25), valamint azzal, hogy az *sz/v* tőváltozatú igék kijelentő mód jelen idő 2. személye ragosodott, s ezáltal lehetővé vált a 3. személy ragjának elhagyása (Nyjtört. 104; részletesen: ÁrpSzöv. 238 kk.). Kiemelendő tehát: a kérdéses redukciót nemcsak a rendszerkényszer indokolhatja, hanem gazdaságossági ok is, az tudniillik, hogy a *leszen*, *teszen* stb. személyragos ige *-n*-je a nyelvi közlésben nélkülözhetővé lett.

A zömmel levéltári kéziratos forrásokból merítő SzT. *lesz* szócikkében a rövidebb alakra a legkorábbi adat 1619-ből származik. E formát a XVII. században már számos példa képviseli. A *leszen* a XIX. század közepéig járatos, 1868-ban jelentkezik utoljára. A kétféle változat küzdelmét — mely sokszor ugyanazon egy vagy több mondatos szövegrészben nyilvánul meg —, a mai alak terjedését, s a régi forma továbbélését az itteni írásbeliség ekként tükrözi: 1507: *lezen* [Kv körny.; NyIrK VI, 187, Ródi Cseh István végr.]. 1619: *leszen* (2-szer). *lesz* [BTN² 179]. 1665: *lesz* [TML III, 472 Bánfi Dienes TM-hoz] | *leszen*. *lesz* [i.h. 474 Béli Pál TM-hoz]. 1667: *lesz* [TML IV, 156 TM Bethlen Miklóshoz] | *lesz*. *leszen* (2-szer) [i.h. 251 Székely László TM-hoz]. 1670: *lesz* (3-szor) [TML V, 128 ua. TM-hoz]. 1672: *leszen*. *lesz* [TML VI, 112–3 Bánfi Dienes TM-hoz] | *lesz* [i.h. 355 Vér Mihály TM-hoz]. 1673: *lesz* [Gyf; Ut]. 1676: *leszen* [Fog.; BesztLt 1676:45 a fej. a beszt-i főbíróhoz]. 1679: *lesz* [TML VIII, 505 Wesselényi Pál TM-hoz]. 1705: *leszen*, *lesz* (2-szer) [WIN I, 466]. 1714: *leszen* [H; Szer. Kanisa Mihály (40) jb vall.]. 1716: *lesz* [K; Told. 22]. 1720: *lesz*. *leszen* [U; BNB]. 1722: *lesze(n)*. *lesz* [KJ. Rétyi Péter lev. Fog-ból]. 1724: *lesz* [KK; BK. Farkas Mihály (40) jb vall.] | *lesz* [MT; BK. Diénes András (53) hites ass. vall.]. 1729: *leszen* [Hsz; DobLev. I/141 Barta Judit (15) vall.]. 1736: *lesz* [ApLt 4 Apor Péter feleségéhez F-ból]. 1755: *leszen* [H; BK Misc. 1143 Szent Györgyi Ferentz kéméni ref. préd. kezével]. 1762: *leszen* [Sz; WassLt Mart. Vesmás de Szék (46) ns vall.]. 1763: *leszen* [KK; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.]. 1768: *lesz* [SzD; Told. 5a]. 1773: *leszen*. *lesz* [RettE 314]. 1781: *leszen* (2-szer). *lesz* [TA; TLev. 2/5]. 1793: *leszen* | *lesz* | *leszsz* [MT; Told.]. 1809: *leszen* [UszLt ComGub 1715]. 1810: *leszen* [KK; IB gr. I. Bethlen Sámuel végr.]. 1830: *lesz* [Kv; Pk 6 Pákel Krisztina anyósához] | *leszen* [Kv; Somb. II]. 1847: *leszsz* [KK; DobLev. V/1268 Wily Lajos Dobolyi Bálinthoz]. 1850: *leszen* [SzD; DLt 1061]. 1854: *leszen* [Hsz; Kp V. 394 Kispál György özv. Kispál Lászlónéhoz]. 1864: *leszen* [AF; Told. 22].

1868: *leszen* [Szu; Pf Gálffy Sándor lev.]. — L. a 3.3. pontban idézett idevonható adatokat is.

4.3. A folyamatos múltban a *lesz* ige *v* tövű változata aránylag ritkán fordul elő régi nyelvünkben, aminek az az oka, hogy a *levék, levél, leve* stb. formák későbbi fejlemények (vö. Benkő, ArpSzöv. 216; Jakab: MNY. LXXXVIII [1982], 303; Dienes: MNY. LXXXII [1986], 301, 303). Az irodalmi hagyomány ezeket is fenn-tartotta századunkig (l. Petőfi-szótár).

Az említett igealakokra a SzT. *lesz* címszó-anyagában szembeszökően kevés adalékot lelünk: 1618: *levék* [BTN 124]. 1657: *levénk* [KemOn. 143]. 1663: *leve* [TML II, 553 Bánfi Dienes TM-hoz]. 1670: *levenek* [KK; Berz. 12. 91/44]. 1796: *leve* [Sz; IB. Fogarasi István lev.]. 1801: *leve* [Hsz; BLev. Vall. 3]. 1817: *léve* [Szu; UzlT VIII. 68]. A következő példában a 3. személyű alak rimszöként szerepel vesszor végén: 1811: ... *neve* / ... *leve* [ArE 63].

4.4. Bánhidai Zoltán rámutat, hogy a latin mintát követő *irt legyen*-féle segéd-igés összetett igealakot általában ritkán használták. Egyes kódexekben fel sem tűnik, a RMNY-ben közölt XVI. századi levelekben csak kivételesen bukkann fel. Később, a XVII—XIX. században több-kevesebb adatot a költői és írói alkotások szolgáltatnak, továbbá XX. századi irodalmi példákat is idézhetnek. Régi nyelv-tanaink legtöbbször csupán megemlítik, hogy könyvekben néha föllelhető. Az iro-dalomban az *irt legyen, olvasott legyen* stb.-hez olykor stílárius sajátosság társul. Ez az összetett igeafajta a nyelvjárásokban majdnem ismeretlen. Bánhidai a követ-kezőkre is felhívja a figyelmet: „Meglepő, hogy ez az igealak Erdélyben is kevésbé ismert, s nehéz rá adatokat találni a későbbi időkben is. — Mikes, Cserei, Apor, Tamási Aron műveiben hiába kerestem ilyen igealakot“ (a mondottakra l. tőle: *A magyar nyelv összetett igealakjai*. Bp., 1941, 35 kk. [a továbbiakban röv.: ÖIg.]; *A magyar összetett igealakok jelentéstörténete*. Bp., 1957, 48 kk. [ezután: ÖIgJel.]).

Az utóbbi megállapítástól eltérően magunk azt emelhetjük ki, hogy a SzT. rendkívül gazdag és változatos anyagának bizonyossága szerint a kérdéses igeforma az erdélyi régiségben eléggé számottevő volt. Erre nézve is persze csak válogatva közölhetünk példákat: 1569: az Nagy weolgy torkat ... bernald balas ... my mod-dal byrta Legyen azt ne(m) twggya [MT; VLT 7/682 G. Harangláb de Band vall.]. 1584: Ladislaus Breider vallia ... petessy Giarfas ... Rokonsaganak mondotta ez petessy Meszaros Giarfast, de Ne(m) tudom, Minemio Attiafia leott legien? [Kv; TJK IV/1. 329]. 1619: Ugy írata öngysága. Mit ira légyen. Felséged kegyelmesen meglátja [BTN² 304]. 1647: Itt vagion ... Egy Uduarhaz mely ... az el mult nyaron mind el egett, de mint teortint legyen vegere nem mehettwnk [KK; BK 48/16]. 1657: csak elbámult azon, hogy tudtuk légyen meg állapotját [KemOn. 87]. 1670: Kegyelmed levelét megolvassván, mindenekről mit irt légyen, megértettük [TML V, 53 a fej. TM-hoz]. 1680: strenuus Martinus Bányász de Dánfalva, annorum 80 ... fatetur: tudom, hogy Gál András az hámoron vasverető szolga volt, de ki szabadi-totta légyen, arra nem emlékezem [Cs; CsVh 75]. 1730: A' menyí pap itt van, és léssen, légyen mind első, akár ki, akar honnan hozott légyen, nékem mind, egy [Ne; Borb. II Kováts József rect. prof. lev.]. 1740: felő hogy az vetes is el ne rom-lott legyen az Nagy fagy miatt [Hsz; ApLt 4]. 1758: Lippai Andrásnak kik lette-nek legyenek Successorai, de ramo ad ramum nem tudom deducalni [TA; Born. IX. 41 Fr. Kiss (53) ns vall.]. 1767: Pusztá Ház helyek ... nem tudotik régentén hol menyí volt légyen [MT; JHb IX/50]. 1773: Mit írjon légyen Groff Mikes István Ur eo Nga látom Kegyelmes Aszszonyom [JHbCs Árkosi Ferenc Csáki Katalinhoz]. 1818: Brádon ... a' Gornik elől mind el szöktek, kiket hogy kik lettek légyen az általam bé küldött Listabol ki tudhatunk [H; Ks 111 Vegyes ir.]. 1833: Melj kénál-tatásnak modja, és rendi, hogy mindenekbe ... ezek szerént vitetet légyenn vég-ben, ... arról ezennel hivatalos igaz hitem szerinti ... bizonytságot tészek ... Sin-falván [Asz; Borb. I Fogarasi Huszti István ns személy, falu hites jegyzője kezé-vel. — aTA]. 1843: Hogy Varga Katalin olvasni tud, hallottam, de hogy írni is tudna, nem. Ugy azt sem, hogy ki írta légyen a közönségek részéről beadott pa-naszos kérelemleveleket [VKp 89 Fodor Miklós kerpenyesi gk lelkész (33) vall.]. 1851: egy puyillárisát a Kasztenemre tette légyen [SzD; DLt 474]. — L. még ETA I. 104—5; KemOn. 71, 83; RettE 405; TML I, 72, II, 644, VI, 75; VKp 75, 87.

A vizsgált ige típus történetére vonatkozó eddigi ismereteinket a jelentékeny számú előforduláson kívül azzal is bővíthetjük, hogy Erdélyben az *irt légyen* stb.

² Es a forma sokszor jeltezik.

nemcsak az irodalmi, hanem túlnyomóan az irodalmon kívüli frásbeliségben is használatos volt, főképp hivatalos jellegű szövegekben. Bizonyos esetekben a *légyen* segédigés összetétel mindennapi beszélt nyelvi forma is lehet (l. pl. az 1569, 1680. évi adatokat). A jegyzőkönyvekben rögzített tanúvallomások példának okáért legtöbbször a mindennapi élőnyelvet tükrözik, de mindig számolni kell azzal, hogy a bennük előforduló *irt légyen*-féle igealakok (és egyebek) voltaképpen a vallo-mást jegyző és nyelviileg formáló-módosító scriba hivatalos nyelvhasználatának, stílusának megnyilvánulásai is lehetnek.

A *légyen* leggyakrabban a befejezett múltú ige egyes 3. személyéhez csatla-kozik, máskor pedig a többi személyhez; elbeszélő múltú és jelen idejű ige mel-lett csak kivételesen áll. Rajta kívül csupán a *legyenek* fordul elő néhányszor: 1671: *löttek legyenek* [CC 64]. 1778: *ki terjedtek legyenek* [AF; DobLev. III/513. 1b]. Stb. Ennek a vizsgált összetett igitípus eredeti állapota szempontjából van jelen-tősége (vö. Bánhidi, ÖIlg. 37).¹

4.5. A jelen idejű igealakokkal és a *vala* segédigével alkotott összetett formának volt feltételes múltat kifejező értelme is. E sajátosság a székely nyelvjárásból ma is kimutatható. A különböző régebbi és újabb forrásokból (kódex, misszilis, re-gény stb.) között eddigi példák mellé a SzT. *lesz* szócikkéből olyan adatokat sor-rolhatunk, amelyekben a jövő jelentésű, de alakilag jelen idejű *lesz* és *vala* szintén feltételes múltat ('lett volna') fejez ki:² 1589: az Bestie lilek kurwat, ha mas Tar-sommal lizek *vala* bizony minden ruhayat el vonom *vala* Matias deaktul [SzD; DLt 216]. 1629: ha ember leszen *vala* nem egh *vala* anny haz el [Kv; TJK VII/3. 103]. 1633: hog' ha ot ne(m) leszek uala ... ug' oda ole uala az harcza otet, ugia(n) elig uohata(m) (!) ki az tarsomat az Vizbéol [Mv; MvLt 290. 120a]. 1653: Vágási Ist-ván ... jámbor és jó biró leszen *vala*, ha élhet *vala* [ETA I, 153 NSz]. 1667: En, ... sem magamnak irott Rottal uram levelét, sem Kegyelmedét meg nem jelen-tettem, de jobb *lesz* *vala* megmutatni őket [TML IV, 221—2 TM Bánfi Dieneshez]. 1748: azon tyuk ... fiakat költvén nem *lesz* *vala* szabad azokat ... kerte(n) jukan ki szedegetni s, el vinni [BSz; JHb LXVII/3. 202]. 1749: Mitsoda rut aszszony ez, ... de nem *lesz* *vala* szabad ilyen kitsid okért, ilyen rut mutskokkal illetni [TA; TJKT III. 258], 1756: ha ezen jó Emberem nem *lesz* *vala*, éppen nem tudtam volna mihez tartam magamat [Kv; Mk IX. Vall. 59]. 1765: ha belé nem vesztek volna, ... Murvai tsendesen onnan el ment volna, ... s így veszekedés közöttök nem lé-szen *vala* [TA; TJKT V. 261]. 1768: se Biro, se Polgár nem lévén akkor Semmi köz-i nem *lesz* *vala* ottan kötölözni [SzD; DLt Liber Inventationis]. 1796: Also Miklos Urfi is oda érkezik ... azt mondván hogy Nem *lesz* *vala* szabad az Exponens Ur Béressit a maga Udvarán meg verni [K; RLt Fr. Jakab de Középlak* (42) ns vall. — *K]. 1826: nem *lesz* *vala* szabad semmi esetre ... a Felperest a sárba, patsalljába belé rántani [U; Falujk 140 Barrabás Aron not. kezével]. 1841: az ménes pásztor ... nem is mutatta soholt a hidak körül — helyét, vagy jelét, miből — látható *lesz* *vala* — hogy ott törté volna el lábát* [TA; DLt 1541. — *A csikó]. — L. még SKr 598, 621; TML VI, 404.

5. A mondattani jelenségek közül a főnévi igenév és a *lesz* + határozói ige-neves szerkezet használatát vizsgáljuk meg.

5.1. Régi nyelvünkben a főnévi igenévek jóval gyakoribbak, mint ma. Így a SzT. anyagában a *lesz* főnévi igenéve is egészen a XIX. század közepéig feltűnően sokszor jelentkezik, s általában a latin accusativus cum infinitivo és az infinitivus perfectivus hatását tükrözi. A *-t*, *-tt* képzős melléknévi igenévvél és a *lenni* igenévvél alkotott szerkezet például az infinitivus perfectivus megfelelője. Jellemző, hogy — latin mintára vagy tőle függetlenül — a *lenni* sűrűn szerepel mellékmon-datos forma helyett. De egyéb sajátos eset is megfigyelhető (l. ezekre Péter János, *Az igenévek használata*, H. és é. n. 9—10; Károly Sándor, *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Bp., 1956, 25—7, 47 kk., 58—9, 62—3, 219; Bárczi, MNYE.² 171—2).

A főnévi igenév vizsgálatakor is szem előtt tartandó, hogy adataink honnan valók: irodalmi műből, az élő beszédet tükröző forrásból (pl. magánlevélből), szak-rális latin szöveg fordításából; a nyelvi egységesülés, normalizálódás tekintetében

¹ Adataink jelentéstani, funkcionális kérdéseivel e helyt nem foglalkozunk.

² Ezekre l. Klemm, *TörtMondt.* 98—5; Horger, *Nyj.* 157; Bánhidi, *ÖIlg.* 16—8, 20—1; U6., *ÖIlgjel.* 5 kk passim; E. Abaffy: *MNY.* LXXXIII (1987), 401—3.

mit mutatnak, miképpen tárják elének a régi formák továbbélését és kikopását stb. (vö. Károly *i.m.* 217 kk.). Az ilyen összetett szempontú kutatásra a SzT. kiváló lehetőséget nyújt. *Lesz* szócikkekének adatai nyilván nem elegendők általános következtetések levonására, de hozzájárulnak a főnévi igenév egykori használatával kapcsolatos nyelvi összkép kialakulásához. A tőlünk vizsgált szövegekben a *lenni* használata legtöbbször egyezik a maival, de sokáig, a XIX. század közepéig jelentékeny a szokásostól különböző előfordulása is. Itt csak az eltérésekre idézünk példákat: 1559: Az keg-med leweleth ennekem megh attak, kjbul ertem az keg-med jo egessegeth lenny [Gyf; LevT I, 304]. 1579: ha penig vinceler talaltatik ez vegezes elle(n) chyelekedet lenny azt az prengerhez keossek es megh weryek [Kv; TanJk V/3. 183b]. 1605: en emlekeozetemteol fogua ezt az heljet farkaslokj hatarnak tuttam lennj [UszT 20 172 Thöreök giörgj keoreospatakj (25) ppix. vall.]. 1653: Egykor Földvár tájatt a sikon látánk távul nagy seregeket, s nem tudván micsoda had, vélök öket ellenségnek lenni [ETA I, 108 NSz]. 1663: P. S. Az békességet egészen végben mentnek lenni mondja az pater [TML II, 474 TM Bornemisza Annához]. 1745: az A. ... az Lovat ennekelötte cir(citer) két esztendővel el lopottnak lenni mondotta [TA; TJKT II, 81]. 1754: Tudom bizonyoson hogy Nehai T. Komjatszegi Komjatszegi Pal vramnak Edes Attya valt Nehai Nemes K. Komjatszegi Sámuel Vr(am), kit is igaz Possessionatus Nemes embernek tudok lenni [Asz; Borb. II Joh. Arkosi de Szind (69) ns vall.]. 1783: az hatammegett én el mentnek gondoltam lenni [MT; MbK]. 1799: a számadó Özvegy ... Interestét bé fizetetlennek lenni állitván, azon Interesteket is ... fel vétetödni kívánta [Sz; Somb. I]. 1801: ezen hely(ne)k a szomszedsagaban utat soholt nem tudok lenni [Hsz; Kp IV, 297 Nagy István (84) gy. kat. vall.]. 1820: Vallomásokat magokkénak lenni meg esmerték mü előttünk és helybe hagyták [Kv; Pk 2]. 1842: Gábor Antalnál több portekájit vette észre lenni [Hsz; HSzjP].

5.2. Régóta vita tárgya, hogy a létige + határozói igeneves szerkezet helyese-vagy nem, illetve milyen esetekben fogadható el a használata. Legutóbb Szepesy Gyula *Nyelvi babonák* című munkájában (Bp., 1986. 20–57) vizsgálta felül a jelzett nyelvhelyességi kérdést, és részletesen igazolja a *le lesz írva, ki lett tagadva* stb.-féle szerkesztésmód ősi voltát és helyességét. Erveléséhez, bizonyításához számos régebbi és újabb nyelvi tényt is felsorakoztat.

E sokat vitatott nyelvi formára a tőlünk tanulmányozott hatalmas anyagból — amely legnagyobb részében a beszélt nyelvet tükrözi —, viszonylag kevés példa került elő. Ez aligha véletlen. Úgy látszik tehát, hogy az erdélyi régiségben ritkábban éltek a *lesz, lett* stb. + *-va, -ve* igeneves szerkezettel, amit talán érdemes lenne figyelembe venni a rá vonatkozó nyelvhelyességi kérdés további vizsgálatakor. Csekély számú példáinkat mind ide iktathatjuk: 1596: megh lezen az gazdakodasokban notalua, hogi az tyk varose volt [Kv; RDL I, 65]. 1657: Ezek ha így nem löttek volna alkalmaztatva, Gécz csak maga humora szerént való hadviselésével nem sokat ártott volna nekünk [KemÖn. 215]. 1734: Majorság török buza Lött itten fel tisztitva 550 véka [K; Ks 99 Veres János lev.]. 1756: az szölö mind eddig mostis megh mivelve leszén, ugy a földekis meg ugaralva lesznek [MT; Kp III, 135 miss.]. 1757: hadgyak 600 M. Farintakat ... egy kis Ládátskában lesznek bé zárva [TA; Berz. 3. 1/4]. 1759: és midön már elkészülve lött volna az Male eccakának idejen Tolvajképpen eljövének a' Fentősiek meg szedték és elvitték [Szt; TL]. 1764: Nemis láttam, hogy az férfiségből ki ment természetnek Materiájával az bornyú meg lett volna motskoltatva [SzúvLt]. 1773: külsö joszági löttének volna el zalogositva [TA; Borb.]. 1780: n(e)m(e)s lako Hazokhoz löttünk volna hivattatva [TA; i.h.]. 1787: ezután egy Instantiais az off(icio)latuson nem fog acceptáltatni, a melyre az Instantia Ironak (: Notariusnak :) Neve fel nem leszén írva [TA; TLev. 3/2, 1b–2a]. 1806: P. S. az pénz Levél form(áb)an ligyen bé petsételve ... Dobolyi Sigmund mp [AF; DobLev. IV/896]. 1840: S arról is szoroson meg lévénk egyezve, hogy senki falúsi feleink közül fel bért utoljáig meg ne fizesse [Cs; RSzF 201]. 1852: A' Tökét ... csak akkor fizetendem, midön a' veszett Urbériségek kárpotolva léendének [AF; DobLev. V/1351 Dobolyi Bálint lev.].

6. Végül jelentéstani szempontból a következőket emeljük ki:

6.1. A *lenni* feltételes módú alak mind a nyelvjárásokban, mind a köz- és irodalmi nyelvben sokszor nem a jövőre, hanem a jelenre utal. Tudjuk, hogy az

erre vonatkozó nyelvhelyességi szabály szerint a jelent illetően helyesebb, ajánlatosabb a *volna* használata (vö. ErtK.; NyművK.). Szélesebb körű vizsgálattal kellene fényt deríteni arra, hogy a *lenne* régi nyelvünkben szintén gyakori-e a *volna* helyett. Adatainkban ritka az ilyen szerepű előfordulása; olykor latinos formában, a kijelentő mód helyett használt feltételes módban figyelhető meg. Nemezszer jó nyelvérzékre, választékos szóhasználatra mutat a *volna* — *lenne* páros forma. Lásuk a példákat: 1596: *kegmedel ... mostanis zemben lennek ha kegnek io akaratiá volna* [MT; BálLt 1]. 1598: *el kylde Sorat Patèrt... hogy az en bati(am) felöll(is) tudakozzek ha ott lenne* [UzT 13/38 Emericus Mihaj de Zepuiza pp vall. — Cs]. 1636: *az miuel iob lenne tartozek szabo Janos Uram uagi maradekja le tenni nagi Jstuan Vramnak az darek zalaggal edgiut, ha hol penig az mostani búczü szerent alab valo lenne tehat szabo Janos Vramis uagi maradekja anni hyauál fizessen nagi Jstuan Vramnak* [K; JHbK XXIII/20] | *az mi ... ingo bingo marha uolna ... lenne az Colosuari meg mondot Peter Deak Vrame* [SzD; Hr 6/20]. 1670: *En, edes Komám, bizony jobb szivvel bemennék udvarhoz, inkább lennék én is most ott, mintsem itt bajoskodnám* [TML V, 47 TM Naláczy Istvánhoz]. 1674: *ha paraszt ember olly keués lenne, hogy az Ország adaiát ne(m) pr(ae)stálhatná, magok Nemes Vraink supléalni tartozzanak* [K; SLt D. 18]. XVIII. sz. eleje: *leg job volna hogy a Ménlonak homlokán vagy siklaján semmi jegy nem lenne* [JHb 17/10 ló-tartási ut.]. 1722: *Kgd(ne)k Van valami borsoja kezem alatt asztis kel küldenném az Beres Szánán, ha ho lenne* [KJ. Rétyi Péter lev. Fog-ból]. 1758: *Hogyha pedig úgy tudtam volna élni, mint némelyek, bizony a vármegyében sem lenne a magam rendemen tehetősebb ember* [RettE 80]. 1767: *Amint a circumstanciák mutatják gondolhatni hogy Orgazdákis Lennének mint hogy a féle rosz hírű nevű Emberekkel tartanak barátságot* [H; Ks 79. XXXIX. 1]. 1770: *Ianko ... kerdette ... eötsetől, minemü idegeny Cziganyok lennének eő Nálá* [TA; SzentkGy]. 1806: *a ki Kerekes Marisko mellett feküdt volt, ... hogy ki lenne azon személlj — nem tudom, 's nemis hallattam* [SzD; DLt 250/1808 Nemes Keresztes Susánna Nemes Pruner Mártonné (34) vall.]. 1842: *mondotta hogy ő terübe lenne* [SzD; DLt 85]. 1844 k.: *Ürmös. Tiszta — jó-üzü; de kesernyés, anélkül hogy üröm-üzü lenne* [AF; KCsl 6]. 1847: *mostan lennők alkalmatlanak* [SzD; DLt 663]. — L. még RettE 246; TML I, 155–6; VKp 73, 113.

6.2. A *lesz* igének olykor előfordul a jelenre utaló nyelvjárási 'van' jelentése is [vö. ErtK.]. Nem tudom, hogy régi nyelvünkben mikor tűnik fel a szokásostól eltérő ilyen értelmű használata. A SzT. anyagában néhány korai és későbbi adatot találtunk rá: 1592: *fejer varra ... hiuatott vala ... zam venni ... kerde hol lezen Az majorhaz* [UzT]. 1595: *Azert p(ro)testaltam affelől melljeknek bechyet le tette hogy Itillje az teórueny megh ha helyen lezen az a' bechye (!) le tetel mint hogy keözbeól tette le [i.h. 10/10]. 1596: Eztis hosza fe(!) hogy az or eb el lopta masonnet az zalanat ... de nem úgy lezen [i.h. 11/13]. 1742: *Makove eddig lesz 40. eszten-dős, ... de hol lakik, és élé nem tudgyuk* [KK; SLt 8. K. 15].*

KÓSA FERENC

CONTRIBUȚII LA ISTORIA VERBULUI *LESZ*

(Rezumat)

În limba maghiară *lesz* ('va fi') este un verb folosit foarte frecvent. Apartine acelei categorii de verbe, care își schimbă terminația rădăcinii din *sz* în *v*. Autorul se ocupă de mai multe probleme legate de istoria acestui verb. Aduce noi date, pe care le examinează din anumite puncte de vedere fonetice, morfologice, sintactice și semantice. În analiza datelor are în vedere influența normelor limbii literare, precum și existența formelor dialectale. Studiul se bazează pe un material bogat și pe o listă bibliografică vastă, care cuprinde și gramaticile vechi.

A SZEKÉR ÉS RÉSZEINEK NYELVJÁRÁSI SZÓKINCSEBŐL

Szókészletteni szempontok alapján a „Romániai magyar nyelvjárások atlasza” kérdőfüzetébe bekerültek azok a címszavak, illetőleg a címszavaknak megfelelő kérdések, amelyek a szekér és részeinek nyelvjárási elnevezéseire vonatkoztak. A kérdések magas számát (49 kérdés) az indokolta, hogy a szekér nagyon gondosan szerkesztett szállító eszköz, tehát semmi fölösleges nincs rajta, mégis mintegy 110—120 főbb alkatrészből áll, és az alkatrészek táji elnevezései nagyon változatosak (MNéprLex. IV, 610). A címszavak kiválasztásakor a kérdőfüzet szerkesztőinek mégis tekintettel kellett lenniük arra, hogy mivel a helyi viszonyoknak megfelelően a szekérnek számtalan táji változata alakult ki, mind méretre, mind formára, a kérdések csak azokra a fontosabb szekérrész-elnevezésekre irányuljanak, melyek valamennyi szekérfajta szerkezetében megtalálhatók. Utóbb, a gyűjtőmunka tapasztalatai alapján, természetesen néhány címszóról így is kiderült, hogy felesleges volt fölvenni (pl. *saroglyatartó, lánc tartószeg, főrhécgúzs*), de kiderült az is, hogy fel kellett volna venni néhány olyan alkatrészt is, mely nem található meg ugyan valamennyi tájegység szekérfajtajánál, mégis területileg az adott használati körön belül, egy-egy tájegység szóföldrajzában az elnevezés tagoltsága az adatközlővel való beszélgetés során felszínre került (pl. *mácska: kutya* 'a nyújtóra szerelt nyeles, hegyes kétágú eszköz, mely leeresztve a szekeret hegynek fel az állatok pihenése közben megtartja'; *nyárs: gyaka ~ gyaksa* 'a szekérrétek négy sarkához erősíthető, a szénahordáshoz használt hegyes karó'; *súber: büttüdeszka: sorrekesz* 'a szekérrétek elejét és hátulját lezáró, deszkából készített rekeszték'). A szekérről kapcsolatos kérdéskörbe be lehetett és kellett iktatni néhány alak-tani kérdést (*szekeret, szekéren, szekérre, szekerük*), s néhány olyan címszót, mely a kérdésés során beleillett a szekérről kapcsolatos fogalomkörbe: *kocsikenőcs, zörög, nyikorog* (a kerék), *bog* (a szénahordó kötélen), *kioldódik, megtágul, megdeged* (a kerék) stb. Az ilyen természetű kérdések a kérdőfüzetnek a szekérről vonatkozó fejezetét 73 címszóra duzzasztották. Az alábbiakban a gyűjtött anyagból mutatunk be — a terjedelem szabta lehetőségnek megfelelően — néhány érdekesebb címszót.¹

Szekér: *szekér* (B:4, 5, C:3, D:6, E:8, 12, F:7, 9, 11, 13, G:1, I:1, 2, J:1—3, K:1, L:5, 9, 11, 12, 14, 16—18, M:9, 15, 16, 18, P:1, S:1, T:3, 6, 11—14 U:8), *székér* (M:18, T:8, 10, 14, 17, U:3, 4), *székér* (E:7), *székér* (F:10, L:4, 13, M:1, 15, R:2), *szekér* (M:13, U:7), *szekér* (T:8), *székér* (F:3, L:19), *szekér* (C:1, F:2, 4, 5, 8, K:2, 5, L:10), *szekér* (F:1), *szekér* (K:3, E:6,

¹ A betűjelnek és indexszámnak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. X, 58.

8, 11, K:4, L:1—3, 15), *szekér* (B:1), *szekĕr* (B:1, D:4, E:2—4, 13, F:6, G:1, L:6, 7, M:12, O:2, T:4), *szĕkĕr* (B:10, F:3), *szĕkĕr* (T:16, 18, 19), *szĕkĭr* (F:12), *szĕkĭr* (D:1, O:2), *szĕkĭr* (E:10), *szĕkĭér* (M:5), *szĕkĭĕr* (C:2), *szĕkĭĕr* (E:4), *szĕkĭĕr* (U:5), *szĕkĭĕr* (U:6), *szĕkĭĕr* (U:7), *szĕkiér* (T:12, 20), *szĕkĕr* (L:8, T:12), *szĕkĕér* (M:17, U:1), *szĕkĕér* (A:1, 2, B:2, 4, 6—8, D:2, 5, 6, E:5, 9, M:4, 10, 14, O:2, T:5—7, 15), *szĕkĕjĕr* (A:3, B:3, M:6, T:13), *szĕkĕjĕr* (M:5), *szĕkĕér* (M:7, T:1, 2, 9, U:2), *szĕkĕĕr* (U:3), *szĕkĕĕr* (B:8), *szĕkĕjĕr* (B:9), *szĕkĕĕr* (D:3), *szĕkĕĕr* (E:1), *szĕkĕĕr* (E:4), *szĕkĕĕr* (N:1); — *szeker* (B:2), *szĕkĕr* (H:1), *szĕkĕr* (G:2, M:8, 11, N:3, 4, U:1), *szĕkĕr* (R:1), *szĕkĕr* (N:2), *szĕkĕr* (G:2, M:3), *szĕkĕr* (M:2),

karuca (U:8),

kĕruca/szĕkiĕr 'egy-/kétlovas' (H:1).

A tulajdonképp hangtani jellegű kérdés a fogalom általános megnevezése iránt érdeklődött, függetlenül az igavonóállat milyenségétől. Az adott feleletek is ezt tükrözik a bányai kutatópontok kivételével (I:1, 2, O:1, P:1), ahol összefoglaló név tulajdonképp nincs, a 'lovasszekér' jelentésű *kocsi* szóval szemben a *szĕkĕr* 'ökrösszekér' jelentésű. A szóföldrajzilag jórészt tagolatlan *szĕkĕr* lexéma valóban inkább hang- és alakantani tanulsággal szolgál (lásd pl. a *szĕkĕr*—*szeker* izoglosszáit), a *szĕkĕr* lexéma mellett más elnevezés, a román eredetű *karuca* (RK. 192), csupán két moldvai kutatópontunkon bukkan fel, vagy mint a *szĕkĕr* szinonimája (U:8), vagy a jelölt jelentéskülönbséggel (H:1).

Ökrösszekér: *marhaszekér* (F:12, L:5, 16, M:16), *marhaszekĕr* (L:8), *marhaszekĕr* (L:3), *marhaszekĕr* (E:6, F:5), *marhaszekĕr* (F:8), *mārhaszekĕr* (E:7, F:10, G:1, L:11, M:3, 9), *mārhaszekĕr* (L:2), *mārhaszekĕr* (L:10, 15), *mārhaszekĕr* (F:3), *mārhaszekĕér* (B:6, D:3, E:1, M:14), *mārhaszekĕjĕr* (B:9), *marhaszĕkiĕr* (N:1), *mārhaszekĭĕr* (U:6), *mārhaszekĕr* (L:4), *mārhaszekĕr* (E:4), *mārhaszekĕr* (U:4), *mārhaszekĕr* (M:2), *mārhaszekĕĕr* (U:3), *mārhaszekĕr* (N:4), *mārhaszekĕr* (M:8), *mārhaszekĕr* (N:3), *mārhaszekĕr* (M:13), *mārhaszekĕér* (U:2), *mārhaszekĕr* ~ *mārhaszekĕr* (U:1), *mārhaszekĕr* (N:2), *mārhaszekĕér* (M:7),

ökrösszekér ~ *ökrösszekĕr* (S:1), *ökrösszekĕr* (T:17), *ökrösszekĕr* (F:12), *ökrösszekĕr* (F:2, 4), *ökrösszekĕr* (L:9), *ökrösszekĭr* (D:1), *ökrösszekĕr* (R:1), *ökrösszekĕr* (B:4, L:18, M:15, T:2, 5, 6, 11, 14), *ökrösszekĕér* (B:2, 3, T:5, 15), *ökrösszekĕr* (B:1, E:11, M:12), *ökrösszekĕr* (B:1, G:2), *ökrösszekĕr* (F:5), *ökrösszekĕr* (U:7), *ökrösszekĕr* (K:3), *ökrösszekĕér* (T:20), *ökrösszekĕér* (D:5), *ökrösszekĕér* (T:1, 7, 9), *ökrösszekĕr* (T:10, 19), *ökrösszekĕr* (F:7), *ökrösszekĕr* (L:13), *ökrösszekĕr* (L:14), *ökrösszekĕér* (U:5), *ökrösszekĕr* (L:17); — *ökrösszekĕr* (B:5), *ökrösszekĕr* (C:2), *ökrösszekĕér* (T:12), *ökrösszekĕr* (E:11),

tehénszekér (C:3, L:12, M:1), *tehénszeké'r* (A:3), *tehénszekér* (T:3), *tehénszeké'r* (T:2), *tehinyszeké'r* (A:1), *tehéjnszeké'ir* (B:8), *tehé'nszeké'r* (A:2, D:2), *tehé'nszeké'ir* (B:7), *tehéjnszeké'r* (A:1),

bivajszekér (E:13), *bihájszekér* (E:9),

igásszeké'ir (F:6, K:1),

szekér (D:6, E:3, 8, F:9, 11, I:1, J:2, 3), *szeké'r* (B:10, D:4, E:2, F:13, L:7, M:10, T:4), *szeké'ir* (F:1, K:4, L:1, T:13), *szeké'ir* (F:4, K:2, 5), *széké'ir* (C:1), *székér* (R:2, U:8), *széké'ir* (L:6, M:5), *széké'ir* (L:19), *széké'ir* (H:1), *széké'ir* (T:8), *székér* (M:18), *széké'ir* (T:16, 18), *széké'ir* (M:6, O:2), *széké'ir* (M:17), *széké'ir* (E:5, J:1, M:4), *széké'ir* (M:11), *szekir* (E:10),

Az 'ökrösszekér' jelölése tehát a következő lexémákkal történik: *marhaszekér*, *ökrösszekér* vagy *ökrösszekér*, *tehénszekér*, *bivalyszekér*, *igásszekér*, *szekér*. Az adatok többsége tehát a szekér milyenségét önmagában is jelölő jelkapcsolat, a szarvasmarhára utaló *marha-*, *ökor-*, *tehen-*, *bivaly-* előtagú összetétel. Mindez annak függvényében, hogy az illető településen milyen szarvasmarha jármazása a gyakoribb. Az adatok egymást váltva, egymással összefonódva bukkannak fel, közöttük nincs meghúzható izoglossza. Ami a pusztá *szekér* megjelölést illeti, ez csakis az itt most nem közölt 'lovasszekér' jelölte lexémákkal való opozícióban vizsgálható. Az adatok egy részében a *szekér* önmagában 'ökrösszekér' és 'lovasszekér' jelentésű is lehet, a szó a kétféle szekérfajtát nem különíti el (E:2—4, M:6, 10, 11, 17, 18, T:16, 18). Az esetek egy másik részében jel/jelkapcsolat különíti el a két szekérfajtát: *szekér/lósszekér* (F:1, 13, K:2, 4, L:6, 7, M:5, T:4). Másutt pedig két különálló jel osztja ketté az 'ökrösszekér'/'lovasszekér' jelentésmezőt; egyrészt *szekér/karuca* (F:11, H:1, K:5, L:1, 19), másrészt *szekér/kocsi* (D:4, 6, E:5, 8, 10, I:1, 2, J:1—3, O:1, 2, P:1, R:1: tehát összefüggő szófeldrajzi egységet alkotva a bánzági, délbiahari és a vele szomszédos szilágysági kutatópontokon).

Ekhós (*szekér*): *ekhós* (B:4), *ekhós* (J:2), *ekhóús* (B:1, 3, D:1, 2, 5, 6), *ekhóús* (B:5, E:5, J:1), *ekhóús* (A:2), *ekhóús* (A:3, E:1), *ekhó^us* (B:2), *ekhóús* (B:8), *ekhóús* (B:9), *ekhó^us* (D:4), *ekhó^us* (E:2), *ekhó^us!* (B:7),

gyékényés (L:8), *gyièkényés* (M:4), *gyikinyés* (E:9), *gyikényés* (E:12),

sátoros (I:1, 2, J:3, O:1, 2), *sátoros* (C:2), *sátros* (C:1), *sátros* (E:6),

èrnyős (M:7), *èrnyős* (M:13), *èrnyős* (R:1), *èrnyős* (T:6), *èrnyős* (M:11),

èrnyüős (T:12), *èrnyős* (B:6), *èrnyóús* (D:3), *èrnyó^us* (E:3, 11, M:5, 14),

èrnyóús (E:4), *èrnyó^us* (E:10, M:9), *èrnyó^us* (M:6), *èrnyó^us* (P:1), *èrnyó^us*

(T:2), *èrnyó^us* (T:10), *èrnyős* (K:3),

kórdés (E:13), *kördé'is* (A:1),

búrdés (T:11),

kőboros (L:18, M:8, 11, S:1, T:3—5, 18, U:1), *kőboros* (T:13), *kőboros*

(M:15, T:19), *kőboras* (F:6), *kőboras* (L:17), *kőboras* (R:2), *kőboras* (C:3,

L:6), *kőboros* (M:10, T:17, U:5), *k^uőboros* (T:20), *k^uőboros* (N:4, U:7), *k^uő-*

boros (M:17, U:6), *kőboros* (M:10, T:1, 14, 15), *kőboros* (U:2), *kőboros*

(T:5, 16), *kõuboros* (M:9), *kõuboros* (T:9, U:4), *kõ^uboros* (T:7), *kõ^uboros* (M:18), *kõ^uboros* (M:12), *kõ^uboros* (T:8); — *kõbëros* (G:2, N:3), *kõberas* (F:12, L:19), *kõberas* ~ *kõberos* (L:14), *kõberas* (K:4), *kõberas* (F:8), *kõ^ubëros* (U:3); — *kõberes* (R:2), *kõberes* (F:4, L:9), *kõ^ubëres* (B:10), *kõ^ubëres* (E:7, G:1, L:2, 10, 12, 14, M:1) *kõberes* (E:8, F:2, 7, L:3, 5), *kõberes* (F:1, K:3), *kõberes* (F:3, K:2, L:1), *kõberes* (F:5), *kõberes* (F:9—11, L:7, 13, 15), *kõberes* (K:1), *kõberes* (L:4), *kõbëres* (M:2, 3); — *kõberàs* (L:16),

kõrturàs (F:13), *kõrtos* (N:2), *kõrtëlos* (U:8), *kõvortëlyosz* (N:1); — *szek^lër* *kõrtval* (H:1),

cigãnszekër (U:4).

Az ekhós lovasszekerek megnevezésében tehát ezeket a jelzőket találjuk: *ekhós*, *gyékényes*, *sátoros*, *ernyős*, *kördés*, *burdés*, *kõberes* ~ *kõberos* ~ *kõboros* ~ *kõberàs*, *kortos* ~ *kõrturàs*, *cigán* (szekër). E megjelölések egyrésze a kutatott területen, nem túlságosan merev izoglosszákkal, de elhatárolható. Az *ekhós* a kutatott terület nyugati és északnyugati részein hallható: a szamosháti, érmelléki, bihari és a szilágysági kutatópontokon. A *sátoros* forma a bánsági nyelvjárásokra jellemző, de felbukkan a máramarosi kutatópontokon és egy mezőségi településen is (E:6). A szász eredetű töre visszamenő *kõberes* ~ *kõberos* és ebből népetimológias alapon születő *kõboros* forma adataim között a leggyakoribb, a legnagyobb súlyú. Ezt találjuk a mezőségi nyelvjárásban, ez hallható a székely nyelvjárás túlnyomó részén is, de itt, főleg a nyugati székely településeken, az *ernyős* megjelölés is gyakori, mely alak egy-egy adat erejéig felbukkan a Szilágyságban és Kalotaszegen is. A többi megjelölés csupán néhány adatra szorítkozik: ilyen az ekhó anyagára utaló *gyékényes*, mely Felső-Nyáradmentén és a kalotaszegi Kapusmentén bukkan fel; a moldvai kutatópontokon és egy-két mezőségi településen hallható *kortos*, *kõrturàs* stb. alakok a románból valók (RK. 219, a *kort* a.); a szórványos *kördés* (szekër) itt alighanem 'nyomorúságos (szekër)' jelentésű, ahogyan a *burdés* (szekër) is valószínűleg az, abból a szemléletből fakadóan, hogy ekhós szekérrel itt a sátoros cigányok járnak. Erre utal a *cigãnszekër* adat is.

Aljdeszka: *ajdeszka* (D:1, 6), *ajdeszka* (B:6), *ajdeszka* (A:1, B:8, U:5), *ajdeszka* (B:5), *ajdeszka* (E:1, 3, 11, T:17), *ajdeszka* (T:18, 19, U:6), *ajdeszka* (A:2), *ajdeszka* (B:7), *ajdeszka* (E:2), *ajdeszka* (E:10) *ajdeszka* (D:3, E:3, 8), *ajdeszka* (D:2, J:1), *ajdeszka* (A:3),

szekërajdeszka (B:1), *szekërajdeszka* (B:2), *szekërajdeszka* (B:4), *szekërajdeszka* (B:3), *szekërajdeszka* (B:9), *szekërajdeszka* (E:12), *szekërajdeszka* ~ *szekërajdeszka* (T:10), *szekërajdeszka* (T:16), *szekërajdeszka* (U:7),

szekiérdeszka (T:20), *szekiérdeszka* (C:3), *szekiérdeszka* (N:3), *szekiérdeszka* ~ *szekiérdeszka* (S:1),

fenégdeszka (F:9, J:2), *fenégdeszka* (L:4, T:11), *fenégdeszka* (L:7, 8, 14), *fenégdeszka* (M:1), *fenégdeszka* (M:3, 16), *fenégdeszka* (T:6), *fenégdeszka* (F:7, L:11, 12, M:4), *fenégdeszka* (F:6), *fenégdeszka* (K:1), *fenégdeszka* (L:5), *fenégdeszka* (M:12, 13), *fenégdeszka* (F:10), *fenégdeszka* (E:5), *fenégdeszka*

dészka (T:15), *fené^hgdészka* (T:13), *fené'gdészka* (T:5), *fené'gdészka* (E:4, T:4), *fené^hgdészka* (M:17), *fené'gděcka* (M:14), *fené'gděcka* (M:10), *fené'gděcka* (M:9), *fené'gděszka* (M:6), *fené'gděcka* (E:9, M:5), *fené'gděcka* (M:5), *fené'gdészka* (L:2), *fené^hgdészka* (K:3, L:18), *fené^hgdészka* (L:3), *fené^hgdészka* (K:4), *fené^hgděcka* (E:13), *fené^hgděszka* (C:1), *fené^hgděcka* (K:2), *fené^hgdecka* (L:9), *fené^hgdeszka* (L:15), *fené^hgdészka* (L:17), *fené^hgdészka* (T:14), *fené^hgdészka* (G:1), *fené^hgdészka* (M:7, T:9, U:1, 2, 4), *fené^hgdészka* (T:2), *fené'gdészka* (T:7), *fené^hgděcka* (T:8), *fené^hgděszka* (U:3), *fené^hgdészka* (G:2), *fené^hgdészka* (M:2), *fené^hgdészka* (M:8, 11, 18, U:8), *fené^hgdészka* (N:4), *fené^hgděcka* (T:1),

fené^hklésza (K:5),

szekérfenék (T:3), *sze^hkérfenék* (L:13), *sze^hkérfenék* (L:10), *sze^hkérfenék* (L:6), *sze^hkérfenék* (E:4, F:2, 4, 5, L:1), *sze^hkérfenék* (F:12), *sze^hkérfenék* (F:11), *sze^hkérfenék* (F:3), *sze^hkérfenék* (F:3), *sze^hkérfenék* (B:10), *sze^hkérfenék* (B:10); — *fenék* (E:7), *fenék* (R:1),

dészka (F:11), *děcka* ~ *dōcka* (M:15), *doszka* (H:1), *dészka* (C:2),

sze^hkérfenekibe val'o dészka (T:12)

pad (R:2); *sze^hkérpap* (N:2), *sze^hkiérpap* (N:1),

hid (F:1),

alsörény! (I:1), *alcserén* (O:1), *alcserén* ~ *alcserény* (I:2),

fenéksövény (L:19), *fenéksövény* (L:16), *fenéksövény* (F:13),

alsövény (J:3), *ajsövény* (D:4), *alsövény* (O:2), *äsövé'n* (P:1),

alsövénydészka! (D:5).

A 'szekér alján hosszában fektetett deszka' jelölésre a kutatott területen tehát a következő lexémákat találjuk: *aljdeszka* (*sze^hkéraljdeszka*), *sze^hkérdeszka*, *fenékdészka* (*deszka*), *sze^hkérfenék* (*fenék*) *sze^hkérpap* (*pad*), *hid*, *fenéklésza*, *alcserény*, *alsövény*, *fenéksövény*, *alsövénydészka*. Az adatok többé-kevésbé elhatárolhatóan szóföldrajzi egységekbe csoportosulnak. Az *aljdeszka* (*sze^hkéraljdeszka*) a kutatott terület nyugati részén, a szamosháti, érmelléki és bihari tájszólásban általános; többségében ezt az elnevezést találjuk e területtől keletre, a szilágysági és a kalotaszegi nyelvjáráásban, de itt már felbukkan az *aljdeszka* mellett a *fenékdészka* elnevezés is. Különös, hogy szintén hallható az *aljdeszka* a kutatott terület délkeleti részén, a háromszéki nyelvjárás déli kutatópontjain (T:10, 16—19, U:5—7).

Adataink között szintén nagy súllyal szereplő *fenékdészka* is szóföldrajzi egységet alkot. A székelységben, az említett háromszéki kutatópontok kivételével, általános. Ezt találjuk a mezőségi nyelvjárás nyugati és keleti felében, de a *fenékdészka* mezőségi nyelvjárásbeli szóföldrajzi tömbjét kettészeli a *sze^hkérfenék* elnevezés, mely név Észak-Mezőségen — a szórványosabb *fenékdészka* mellett — csaknem általános, és lenyúlik délre, egészen a Kis-Küküllő vonaláig.

A többi megnevezésnek már kisebb súlya van. Szófeldrajzilag a bán-sági nyelvjárásokhoz köthető *alcserény*, *alsövény* név; a *fenéksövény*, mely neve ellenére deszkából készült szekérrészt jelöl, igen szórványosan a mezőségi nyelvjárásban bukkan fel (F:13, L:16, 19); ugyancsak szórványosan hallható a romániai magyar nyelvjárásoknak a Kárpátok felé eső szélein a *szekérszka* (C:3, N:3, T:20, S:1), a moldvai kutatópontok egy részén pedig a *szekérszka*.

Oldal (a szekéré): *szekéroudal* (A:1), *szekéroudal* (B:9), *szekéroudal* (B:10), *szekéroudal* (O:2), *szekéroudal* (E:2), *szekéroudal* (E:3), *szekéroudal* (E:4); — *kocsioldal* (I:1), *kocsioldal* (J:1), *kocsioldal* (P:1); — *oldal* (I:2, J:2, O:1), *oldal* ~ *oldal* (A:2), *oldal* (A:3, D:4), *oldal* (D:2), *oldal* (A:3, D:5, E:1), *oldal* (B:3, E:5), *oldal* (B:5), *oldal* (B:6, D:4), *oldal* (B:7), *oldal* (B:8, D:6), *oldal* (D:1), *oldal* (D:3), *oldal* (J:3),

bérfa (B:1, 4), *bérfa* (B:1), *bérfa* ~ *bérfa* (B:2); — *bürfa* (C:1, 2), *birfa* (C:1), *birfa* (C:2),

lajtorja (E:6, F:1, 4, 5, 11), *lajtorja* (R:1), *lajtorja* (E:7, 10, F:12, K:1, 5, L:6, 8, 11—13, M:5, 15, T:20), *lajtorja* (M:12), *lajtorja* (E:11, M:6, F:14, 17), *lajtorja* (E:9, 12, F:6, 9, 10, K:2, M:4), *lajtorja* (E:8, L:10, M:9, 16), *lajtorja* (L:18, T:3, 7), *lajtorja* (E:13, G:2, M:1—3, 8, 10, 13, 17, 18, N:3, 4, T:1, 4, 6, 9, 13, 15, U:1—3, 5), *lajtorja* (T:5), *lajtorja* (M:11, 14, T:2, 8, 10, 18), *lajtorja* (M:7), *lajtorja* (L:1), *lajtorja* (F:8, 12, G:1, K:4, L:5, 15, 17), *lajtorja* (F:13, K:3, L:2, 3, 7, 9, 13), *lajtorja* (F:6, L:4, 14), *lajtorja* (L:16), *lajtorja* ~ *lajtorja* (R:2); — *lajtornya* (M:13); — *szekérlajtorja* (T:16), *szekérlajtorja* (T:12), *szekérlajtorja* (T:11), *szekérlajtorja* (S:1); — *létarja* (F:7), *létarja* (F:2); — *szekérlétarja* (C:3); — *rétarja* (F:9); — *szekéretarja* (F:3); — *rajtörja* (B:10), *rajtörja* (U:7), *rajtörja* (U:6), *rajtörja* (U:4), *rajtörja* (U:2), *rajtörja* (T:19), *rajtörja* (G:1); — *szekérrajtörja* (B:10),

koršeg (H:1), *eszkorca* (U:8) 'oldaldeszka',

kiéreg (N:1), *szekéreg* (N:2) 'a ladás szekér oldala'.

A 'szekéroidal' elnevezéseként a vizsgált területen tehát ezeket a lexémákat találjuk: *oldal* (*szekéroidal*, *kocsioldal*), *bérfa*, *lajtorja* (*szekérlajtorja*). A moldvai kutatópontokon a *kéreg* meg a román eredetű *eszkorca* (RK. 358) nem 'szekérlétrá' jelentésű, itt ilyen nincs, hanem a 'ládás szekér oldalfalá'-t jelöli.

A fenti elnevezések pontosan meghúzható izoglosszák határai között hallhatók. A *bérfa* a szamosháti és a mármarosai nyelvjárás jellemzője. Az *oldal* (*szekéroidal*, *kocsioldal*) a Szamosháton, az Érmelléken, Biharban, a Bánágban és a Szilágyságban fordul elő. A *lajtorja*-t és e szónak hangalakváltozatait találjuk a kalotaszegi, a mezőségi és a székely nyelvjárásban mindenütt.

Az oldal felső fája: *bérfacsú* (B:2), *bérfacsú* (B:4),

felsőbérfacsú (B:1),

oldalcsú (A:2), *oldalcsú* (B:6), *oldalcsú* (B:7), *oldalcsú* (B:8, D:6), *oldalcsú* (D:1), *oldalcsú* (D:2), *oldalcsú* (D:4), *oldalcsú* (E:1), *oldalcsú* (E:2),

- oudalcsü* (E:3), *oudalcsü* (E:5), *o^adalcsó* (J:3),
fëlsöü oudalcsü (A:3), *fëlsöü oudalcsü* (B:3), *fëlsöü oudalcsöü* (B:9), *fëlsö^a oudalcsü* (D:3), *fëlsö oudalcsü* (D:6), *fëlsöü oudalcsü* (D:5), *fëlsö oudalcsü* (J:1), *fëlsö oudalcsü* (J:2),
fëlsöücsü (B:10), *fëlsö^acsü* (B:5),
szekércsü (E:4),
lajtörjacsö (L:19),
örso (L:6), *örso* (F:2),
lajtörjaorso (F:8), *lajtärjaorso* (L:13), *lajtörjaorso* (L:10), *lajtarjaorso* (L:1),
fëlsö lajtörjaorso (F:11), *fëlsö lajtörjaorso* (E:6),
fëlsöörso (L:17), *fëlsöörso* (F:5),
lajtörjafa (E:10), *lajtörjafa* (T:3), *lajtörjafa* (E:9, 12, 13, M:1), *lajtarjafa* (G:1), *lajtörjafa* (E:7), *létärjafa* (F:7),
fësq lajtärjafa (L:4), *fësq lajtärjafa* (L:3), *fëlsö lajtarjafa* (K:4), *fëlsö lajtärjafa* (K:3), *fësq lajtörjafa* (K:1), *fësq lajtörjafa* (F:6),
fölsö^afa (P:1), *fëlsö^afa* (O:2), *fösöfa* (O:1),
ödalfa (I:2); — *fölsöödalfa* (I:1),
áll (M:6, T:5); — *lajtörjaáll* (L:8), *lajtörjaáll* (L:12, T:20), *lajtarjaáll* (L:16), *lajtörjaáll* (M:9, 16), *lajtörjaáll* (M:10), *lajtörjaáll* (M:12), *lajtörjaáll* (M:13, 17, T:15), *lajtörjaáll* (M:13, 17, 18, T:6, 9), *lajtörjaáll* (M:14), *lajtörjaáll* (M:15), *lajtörjaáll* (T:16, U:3), *lajtörjaáll* (T:1, 2, 8, 13, 18), *lajtörjaáll* (T:12), *rajtojaáll* (U:4), *rajtojaáll* (T:19),
szärvas rajtörjaáll (U:6),
fërsö lajtörjaáll (G:2), *fërsö lajtörjaáll* (M:7), *fësq^a rajtörjaáll* (U:7),
fëlsö lajtörjaáll (U:5), *fësq^a lajtörjaáll* (U:1), *fësq^a lajtörjaáll* (T:7), *fësq^a lajtörjaáll* (N:4), *fësq^a lajtörjaáll* (T:11), *fësq^a rajtörjaáll* ~ *fëlsö lajtörjaáll* (S:1),
fësoáll (T:17), *fësoáll* (F:9), *fësoáll* (L:12), *fësoáll* (L:14), *fësoáll* (L:18),
fëlsöáll (M:2), *fësoáll* (T:14), *fëssöáll* (M:2), *fësoáll* (M:5), *fësq^aáll* (M:8), *fëlsöáll* (M:11, U:2), *fëlsöáll* (N:3), *fëssöáll* (T:10), *fësoáll* (T:4),
lajtörjaszär (E:8),
fëlsöszär (K:5),
fëlsöürüd (E:11),
lajtarjaág (R:2),
lajtörjafësq (F:10),
fëlsöszuluj (C:3),
käromb (N:1),
— (A:1, C:1, F:1, 3, 4, 12, 13, K:2, L:2, 5, 7, 9, 11, 15, M:4, R:1, U:8).

A kérdőfüzetbe felvettük a szekéroidal felső és alsó fáját is, de az adott válaszok alapján a gyakori alsó- és felső- megkülönböztetésen túl ez aligha indokolható. Emiatt fentebb csupán a 'szekéroidal felső fája'

adatait sorakoztattuk fel. A jelkapcsolat alaptagja szerint ezek az elnevezések így csoportosíthatók: -csű ~ cső (bérfacső, felső bérfacső, oldalcsű, felső oldalcsű, felsőcsű, szekércső, lajtorjacső), orsó (lajtorjaorsó, felső lajtorjaorsó, felsőorsó), -fa (lajtorjafa, felső lajtorjafa, felsőfa, oldalfa, felső oldalfa), áll (lajtorjaáll, szarvas rajtorjaáll, felső lajtorjaáll, felsőáll), -szár (lajtorjaszár, felsőszár), rúd (felsőrúd). Az adatok közül szóföldrajzilag is két nagy elnevezéstömb különíthető el. A cső alaptagú elnevezések a szamosháti, az érmelléki, bihari meg a szilágysági nyelvjárásban, az áll alaptagú lexémák a székely nyelvjárásban általánosak. A -fa alaptagú jelkapcsolatok a Bánságban mindenütt hallhatók, Kalotaszegen és a Mezőségen más elnevezésekkel váltakozva fordulnak elő. A mezőszéki nyelvjárásban ez a váltakozás az orsó alaptagú elnevezésekre vonatkozik. A többi elnevezések csupán egy-két faluban bukkannak fel: ilyen a román eredetű *káromb* (RK. 191) és a *szuluj* (RK. 371, *szul* a.).

Záp: *záp* (A:2, 3, B:1, 3—6, 8—10, C:., 3, D:1—6, E:1, 3—5, 8—10, 13, F:2, 5, 6, 10—13, G:1, 2, I:2, J:1—3, K:1, 2, L:2—8, 10—14, 16, 18, M:1, 3—8, 10, 12, 14, O:1, 2, P:1, T:19, U:4, 7), *záp* (M:7, 12, 14, 18, T:2, 8—10, 15, 16, 19, U:4), *zàp* (B:7, F:9, K:5, L:1, 9, 10), *záp* (E:6),

o^udalzáp (E:2), *q^odalzáp* (A:2),

lajtorjazáp (E:7), *r^etorazáp* (F:3),

b^er^fazáp (B:2),

zápfa (K:3),

fog (L:17, M:2, 11, 17, N:3, 4, T:1, U:5), *foG* (T:20), *fag* (K:4, L:17), *lajtorjafog* (T:7), *lajtorjáfog* (T:12, 13), *lajtorjafog* (T:17), *lajtorjáfog* (U:3),

'gömbölyüzáp/laposzáp': *fog/záp* (T:14), *fog, záp* (L:15), *fag/záp* (L:19), *lajtorjáfog záp* (T:18),

csipke (U:6), *csipke, csüpké* (T:4), *csipké* (M:8, R:1, U:1, 6), *csüpké* (M:15, 16, T:5), *csipkē* (L:18), *csiknye ~ csüknye!* (L:18),

lajtorjacsipke (T:3),

sustor (S:1),

fustej ~ fusté (N:2), *fustyĕ* (F:8), *fustyĕ* (F:7),

tinga (N:1),

astok (I:1),

c^epusz^e (H:1),

bélfa (R:2),

lajtorjalevél (L:3),

lęc (C:2),

köszpácák (F:1),

keresztülvaló fa (E:12),

lajtorjaszög (E:11),

lajtorjafesű ~ lajtorjafesü (T:6),

heved^er (U:2),

— (A:1, F:4, U:8).

A szekeroldal keresztfája, foka' megnevezése a kutatott terület kutatópontjainak többségében *záp*; a *csipke* főleg az udvarhelyszéki székely nyelvjárásban hallható, de felbukkan Csíkbán is. A csíki és a háromszéki nyelvjárásban (néhány esetben Kis-Küküllő menti kutatópontokon is) fel-tűnik a *fog* elnevezés, olykor a *záp* szóval váltakozva, más esetben tár-sulva 'gömbölyűzáp'/'kerckzáp' jelentéskülönbséggel. Több adat csupán egy-két településen bukkan fel, ilyen a *lajtorjajésű*, *lajtorjalevél*, *sustor*, *tinga*, *heveder*, *astok* stb., közöttük jelentősebb a néhány mezősegi és moldvai kutatóponton hallható román eredetű *fustej* (RK. 146).

Lőcs: *lőcs* (C:3, D:4), E:13, F:2, 3, 8—13, G:1, 2, I:2, J:3, K:1, 3, L:2, 4—8, 10, 12, 15, 17, M:2, 3, 8, 11, 15, 18, N:2, O:1, 2, R:1, 2, S:1, T:3, 4, 11, 19, U:1), *lőcs* (L:11), *lőcs* (E:7, 8, K:4, M:1, 7, N:3), *lűcs* (N:3), *lőcs* (E:12, L:3, 12, M:13, 16, T:1, 19, U:1—3, 5), *lőcs* (E:2, L:4, U:4), *lőcs* (C:2, F:4, 5, J:2, K:5, L:1, 9, 13, 16, 19, M:8, T:11), *lőcs* (E:6, F:4, K:2), *lőcs* (N:1), *lőš* (H:1), *lőűcs* (A:1, B:3, 5, 10, D:3, E:3, 10, 11, J:1, M:5, T:5, 15, 16), *lőcs* (A:3, B:1, 6, E:1, 2, 5, 9, F:3, 7, I:1, J:3), L:18, M:2, 3, 12, O:1, P:1, R:1), T:4, 10), *lőűcs* (B:2, D:4, 5, T:15), *lő^acs* (C:1, T:17), *lőűcs* (B:4, D:1, M:9, T:13, 14), *lőűcs* (D:6), *lőűcs* (B:9, D:6), *lő^acs* (B:9), *lő^acs* (T:7), *lő^acs* (A:3, T:6, 18), *lőűcs* (B:8, E:4, M:6, 10, T:8), *lő^acs* (B:7, M:4, 14, T:2, 9, U:3, 4), *lőűcs* (M:17, N:4, U:6, 7), *lőűcs* (T:12), *lő^acs* (L:5)),

lőűcsrokinca (T:7),

— (U:8).

E szekérrészt a *lőcs* lexéma tagolatlanul jelöli a kutatott terület egé-szén, csupán egyetlen hétfalusi adat, a *lőcsrokinca* jelöli elemeiben rokon értelmű szóval a szóban forgó tárgyat. Az adatok sora kiválóan alkalmas hangtani vizsgálatra.

Saroglya: *sarogja* (A:3, B:1—3, 6, 7, 9, 10, C:3, D:1, 2, 4—6, E:1—4, 9, 9, 11, 13, F:2, 3, 5, 6, 12, I:1, 2, J:1, K:1, 5, O:1, P:1, S:1, T:14), *sarogja* (A:2, B:4, 8, D:3, E:5, 8, G:2, L:10, 18, M:3, 7, 17, 18, T:1, 16, 19, U:1, 3, 4, 6, 7), *sarogja* (A:1, K:2, L:1, 5, M:5, 6, 15, T:3, 7), *sarogja* (F:13, L:12, M:8—10, 16, N:3, 4, T:5, 8, 10, 13, U:5), *saragja* (F:10, K:2, L:3, 7, 9), *sarogja* (C:1), *saragja* (E:7, F:7, 9, 11, 12, G:1, L:2, 4, 6, 11, 13—17), *so-rogja* (M:14), *sarogja* (E:7), *saragja* (K:3), *sarogja* (T:2), *saragja* (L:19), *saragja* (M:1), *sarogja* (M:11, T:6, 9, 17, U:2); — *sarégja* (E:12); — *sza-rogja!* (E:10); — *saroglya* (E:6), *saraglya* (F:4, K:4, L:19), *saraglya* (R:2); — *sarogla* (C:2); — *sarogja!* (T:11); — *sarokja* (M:4, T:4), *sarokja* (M:12), *sarokja* (M:13), *sarokja*; — *sarágja* (J:2),

natysarogja (J:3, O:2),

fenék (F:1); — *hátulso fenék* (F:8),

fenégz^aő (N:1),

fundetóra (U:8).

— (B:5, H:1, M:2, N:2, T:18, 20).

A szekerderéknek hátul elzáró rácsszerű alkatrésze-t csaknem min-denütt *saroglya* néven ismerik. A bánási kutatópontok egyrészen nagy-

sarogja néven elkülönítik a szekérdereket elül elzáró, hasonló alkatrésztől. Néhány mezőségi és egy moldovai kutatóponton a *fenék*, *hátsófenék*, *fenegző* elnevezést találjuk; e nevek alkalmasint román tükörszók, lásd a román eredetű *fundetóra* alakot. (RK. 143).

Tengely: *tengely* (R:2), *tęgely* (H:1), *tęngely* ~ *tęngel'* (N:1); — *tengej* (D:6), *tęgęj* (A:1, B:2, F:1, 3, 4, L:1), *tęgęj* (A:3, C:1, D:5, E:9, F:8, J:3, L:18, P:1), *tęgęj* (F:2, 3), *tęgęj* (B:1, 3, 6, 8, C:3, D:1, 4, E:12, F:6, 9, 13, J:2, L:8, 16), *tęgęj* (A:1, B:4, 7, 9, 10, D:2, 3, L:15, T:3), *tęgęj* (B:5, E:8, L:12), *tęgęj* (E:1), *tęgęj* (T:15, 20), *tęgęj* (B:3, E:3, 13, F:5, 10, G:1, J:1, K:2, 3, L:2, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 17, M:6, T:5), *tęgęj* (L:3, 16, 19), *tęgej* (F:12, K:5), *tęgęj* (C:3, E:2, 7, 12), *tęgęj* (E:6), *tęgęj* (N:2), *tęgęj* (K:4, L:5), *tęgej* (C:2, F:11), *tęgej* (K:1), *tęgęj* (M:1), *tęgęj* (M:4, T:1), *tęgęj* (T:15, 18), *tęgęj* (T:2), *tęgõj* (I:1, 2, T:12), *tęgõj* (T:17), *tęgõj* (I:1), *tęgęj* (U:2, 5), *tęgęj* (E:10, 11, M:5, 11, N:4, R:1, T:1, 6—9, 13, 19, U:1, 3, 6—8), *tęgęj* (M:5), *tęgęj* (M:18), *tęgęj* (G:2, O:2, T:1), *tęgęj* (U:4), *tęgęj* (M:17), *tęgęj* (S:1), *tęgęj* (E:4, L:4), *tęgęj* (E:5, 7, L:14), *tęgęj* (L:4); *tęgõj* (M:10, 14, 16, T:4), *tęgõj* (M:16), *tęgęj* (S:1), *tęgõj* (M:13), *tęgõj* (M:7), *tęgõj* (M:15, S:1), *tęgõj* (M:6), *tęgõj* (M:9); — *tęgę* (M:10), *tęge* (G:2, M:3), *tęge* (M:3, 8, N:3, T:1), *tęge* ~ *tęge* (M:2), *tęgõ* (M:12), *tęgõ* (I:2), *tęgõ* (T:14), *tęgõ* (O:1), *tęgę* (T:14), *tęgę* (T:10), *tęgę* (T:16).

A *tengely* lexéma a kutatott terület egészén tagolatlanul jelöli a szekérnek ezt az alkatrészét, éppen ezért az adatok — egyébként nyelvföldrajzilag fontos — hangtani vizsgálatra alkalmasak.

Fergettyü: *fęrgettyü* (A:3, E:1, T:11, 14), *fęrgettyü* (D:5, E:9—11, M:10, 13, 15, T:2, 7, 15, 19, U:3, 4, 6), *fęrgettyü* (E:11), *fęrgettyü* (T:4), *fęrgettyü* (M:4, 7), *fęrgettyü* (T:9, 16, U:3, 5), *fęrgettyü* (J:3), *fęrgettyü* (M:6), *fęrgettyü* (M:12), *fęrgettyü!* (T:13), *fęrgettyü* (E:6, F:1, 4, 6, 13, L:3), *fęrgettyü* (B:8, D:2, 4, 6, E:4, 5, 7, 12, 13, F:9—11, K:2, L:8, 15—17), *fęrgettyü* (B:6, E:3), *fęrgettyü* (L:7), *fęrgettyü* (A:2, E:8, F:7, 12, L:5, 6, 10, 11, M:5, T:3, 5), *fęrgettyü* (K:3—5, L:14, 19), *fęrgettyü* (L:14), *fęrgettyü* (M:9, 14, 16, P:1), *fęrgettyü* (I:1, 2, J:3, O:2), *fęrgettyü* (O:1), *fęrgettyü* (L:2, 4), *fęrgettyü* (E:2), *fęrgettyü* (B:5), *fęrgettyü* (B:9), *fęrgettyü* (B:10), *fęrgettyü* (D:6, L:12), *fęrgettyü* (B:7, F:2, 5), *fęrgettyü* (J:1), *fęrgettyü* (R:2), *fęrgettyü* (F:8), *fęrgettyü* (G:1, L:13), *fęrgettyü* (K:1), *fęrgettyü* (L:9), *fęrgettyü* (J:2); — *fęrgettyü* (T:20), *fęrgettyü* (B:1, 3), *fęrgettyü* (B:2), *fęrgettyü* (B:4); — *fęrgettyü* (G:2, M:2, 3), *fęrgettyü* (M:8, 17, R:1, T:1, 10, U:1),

fürgenytyü (A:1, C:2), *fürgenytyü* (M:11), *förgenytyü* (T:8), *förgenytyü* (S:1, U:7), *fërgenytyü* (M:3), *fërgenytyü* (U:8), *fërgenytyü* (C:1), *fergeny-tyü* (L:1), *fergencsü* (L:1), *fërgënytyü* (L:18), *fërgenytyü* (M:18), *fërgeny-tyü* (T:6, 12), *fërgenytyü* (T:18), *fërgenytyü* (U:2), *fërgenytyü* (M:1); — *firgenytyü* (N:3), T:17, *firgenytyü* (C:3), *firgenytyü* (F:3),

forg^uopárna (N:4),

fërsöpárna (N:2),

üszláb (N:1),

virtyec (H:1).

A 'szekér első tengelyének közepén forgó alkatrész', a *feryettyü* lexéma szintén hangtani vizsgálatra alkalmas, a kutatott terület egészén e szó és hangalakváltozatai általánosak. Csupán néhány legkeletibb kutatóponton váltja fel eltérő lexéma, köztük a román eredetű *virtyec* (RK. 405. *virtyézs* a.).

Hámfa: *hámfa* (A:2, B:2—4, 6, 8, 10, D:1—6, E:4, 7, 8, G:2, I:1, J:1, 3, M:5, O:2, P:1, R:1), *hàmfa* (A:1, 3, B:1, 5, 7, 9, C:1, E:1—3, 9, F:2, K:1, L:17), *hãmfa* (C:2, F:1), *hãmfa* (C:3, E:10, 11, F:6, 10, J:2, M:2, 3, U:7), *hãmfa* (E:5, F:5, K:3), *hãmfo* (M:7, T:6, 15, 19), *hãmfa* (M:13, T:4, 9, 10, 16, U:1, 3, 5, 6), *hãmfa* (R:1, T:14), *hãmfo* (T:20),

kisefa (E:11, I:2, O:1), *kisefa* (E:6, F:1), *kisafó* (F:4), *kisafa* (J:3); — *késefo* (U:2), *késefa* (M:18, N:3, T:18, U:4), *késefa* (M:8), *këisefa* (M:9), *këisefa* (M:10), *késefo* (M:6, 11), *kësefa* (M:13, 16), *kiësefa* (M:17), *kiësefa* (N:4), *kësefa* (T:1, 2, 8), *këisefa* (T:5), *k'ésefa* (T:12), *këisefa* (T:17), *késefa* (U:1), *këisefa* (M:6), *késefa* (M:1), *késefa* (E:12, J:3, M:12, T:1, 3, 11); — *keseafa* (L:1), *keseafa* (R:2); — *késejfa* (E:13, F:11), *kësejfa* (F:8), *késejfa* (F:9, G:1, L:2, 5), *késejfa* (F:12, L:15), *késejfa* (F:13), *késejfa* (L:6), *kësejfa* (K:2, 4), *kësejfa* (K:4), *kësejfa* (K:5, L:19), *kësejfa* (K:1), *késejfa* (L:1), *kësejfa* (L:4); — *késajfa* (L:13), *késajfa* (L:14), *késajfa* (L:15, 16), *késajfa* (L:18); — *késaja* (L:3, 7), *késaja* (L:9), *késajafa* (L:9), *késajafa* (L:11, 12),

húzófa (F:7), *húzófa* (F:3, M:15), *húzófa* (F:6, L:8), *huzofa* (L:10), *húzófa* (M:4), *húzófa* (M:14), *húzófa* (T:7), *húzófa* (T:13), *húzofa* (F:2), *húzófa* (L:18),

uršuk ~ *urcsuk* (H:1), *urcsik* (U:8), *úrtyik* (N:2), *ótyiG* (N:1).

A 'ló vontatta kocsinak arra az alkatrészére, amelynek két végéhez az istrángot kötik' a kutatott területen a következő elnevezés-változatokat találjuk: *hámfa*, *kisafa*, *húzófa*, *urcsik*. Az adatok között éles szóföldrajzi határ nem vonható meg, de mégis kirajzolódnak azok a tájegységek, ahol az egyes elnevezések csoportosulnak. A máramarosi, a szamosháti, az érmelléki, bihari, a szilágysági, továbbá a gyergyói és dél-háromszéki kutatópontokon a *hámfa* általánosan használt alak. A székely nyelvjárásnak előbb nem említett területein és a mezőségi nyelvjárásban a *késejfa*

a gyakoribb változat, de olykor fel-fel váltja ezt az elnevezést a *hámfa* meg a *húzófa*. Ez utóbbi a székely nyelvjárás nyugati, a mezőségi nyelvjárással érintkező sávjában bukkan fel gyakrabban. A moldóvai kutatópontokon hallható *uresik* átvétel a románból (RK: 283).

Juha: *juha* (A:2, B:2, 5—8, 10, C:3, D:3, 4, 6, E:1—6, 9, 11, 12, F:1, 5, 7—9, 11—13, G:1, K:1—3, L:2, 4—6, 13, 16, 17, O:2, P:1), *juhā* (B:3, 9, E:7, 8, 10, F:6, J:2, L:4), *jūha* (K:5); — *joha* (F:3), *joho* (C:1),

juhafa (I:1, K:3),

juh (B:2), *ju^h* (E:1, J:3, D:1, 5), *ju* (A:3, B:1, 4, D:2, G:1, J:1, 2), *jü* (B:1),

juhar! (L:9, 10),

juhász! (L:14),

éha (G:2, L:18, M:15, T:3, 5, 11), *eha* (M:2, 3, 8, 12, 16, N:2, 3, T:4, U:7), *ehq* (M:11), *ēha* (M:7, U:2), *ēhā* (N:4), *iēhā* (M:17), *ēihā* (M:9, 10, 14), *ēihā* (T:5); — *iha* (L:3, 7, 8, 11, 12, M:4, 5), *ihā* (M:6, 13, T:2), *ijhā* (M:6); — *zēhā* (N:2), *ziha* (I:2), *ziha* (O:1),

irha (M:13), *irhā* (M:18, T:12), *irha* (T:14),

szekérihā (T:8); — *szekérijā* ~ *szekérijha* ~ *szekériéha* (T:13), *szekérija* (T:6), *szekérija* (T:7),

léha (M:1, T:10, U:4, 5), *leha* (R:1, S:1, T:17), *lēha* (T:1, 16), *lehā* (T:9, 15, U:3), *lēhā* (T:18), *lēhā* (T:19, U:3, 7), *l'ēhā* (U:6), *liēhā* (U:7), *lēha* ~ *lēja* (U:8), *l'ihā* (H:1),

inyimā (L:(9)).

A 'szekérrúd szárnyát fenttartó keresztfa' jelölésére tehát a következő lexemákat találjuk: *juha*, *éha* ~ *iha*, *léha*, *inyima*. Ezek eles szóföldrajzi határokkal elkülöníthetők. A *juha* (vagy valamelyik hangalakváltozata) a kutatóterület nyugati felében összefüggő szóföldrajzi tömböt alkot; megtalálható a máramarosi, a szamosháti, érmelléki, bihari, a szilágysági, a kalotaszegi és a mezőségi nyelvjárásban — a keleti, a székely nyelvjárással érintkező sávjának kivételével — mindenütt. Ettől keletre a *juha* alakot felváltja az *éha* ~ *iha*, mely a mezőségi nyelvjárás keleti szélein és a székely nyelvjárásban — Háromszék kivételével — mindenütt hallható. Ennek az alaknak *ziha* változata bukkan fel két bányásági kutatóponton is. A háromszéki székely nyelvjárás-változatban általánosan használt alak a népetimológián alapuló *léha*. A román eredetű *inyima* (RK: 181) egyetlen aranyosszéki településen mint szinonima bukkan fel.

A népetimológiának nemcsak a *léha* esetében volt szerepe. Ilyen népetimológias változat lehet a *juhar*, a *juhász*, továbbá az *irha* is.

Kerekagy: *agy* (A:1, B:1, 3, 5, 6, 8, C:1, 3, D:1, I:2, J:1, 2, L:11, 14, 18, M:4, O:1, 2, P:1), *aGy* (B:7, E:3, F:(8), J:3), *agy* (D:6, L:14); — *kerékagy* (I:1, L:8), *kerékagy* (C:2), *kerékagy* (A:3), *kerékagy* (E:6, L:19, R:2), *kerékagy* (B:10), *kerékagy* (A:2, B:2, 4, D:2, 3, 5), *E:2, 5*, *kerékagy* (B:3, 9), *kerékagy* (D:4), *kerékagy* (T:9),

fěj (M:10), *fěj* (R:1); — *kerékfěj* (M:12), *kerékfej* (T:18), *kerékfej* (T:14), *keriekfěj* (T:12), *keriekfej* (T:20), *keriekfěj* (U:6), *keriekfěj* (U:7), *keriekfěj* (M:4), *kerékfěj* (L:16), *kerékfěj* (M:9, 14), *kerékfáj* (T:2), *keriekfěj* (T:5), *kerékfěj* (T:7), *kerékfej* (T:13), *keriekfěj* (T:15), *kerékfěj* (M:16, T:3, 11), *kerékfej* (L:2), *kerékfěj* (S:1), *kerékfěj* (M:1, T:4), *kerékfěj* (M:7, 18), *kerékfěj* (T:6, 10, 19, U:4, 5), *kerékfáj* (T:17), *kerékfěj* (M:13), *kerékfáj* (T:8), *kerékfěj* (U:2, 3), *kerékfej* (G:2), *kerékfej* (H:1), *kerékfěj* (M:8, 11, 17, N:2—4, T:1, U:1), *kerékfej* (N:1, U:8),

fő (F:8); — *kerékfő* (M:15), *kerékfő* (F:4, K:2, L:17), *kerékfü* (E:4, 9), *kerékfü* (E:7, 12, 13, F:9), *kerékfü* (E:8, F:2, 10, G:1, K:1), *kerékfü* (E:8), *kerékfü* (F:3), *kerékfü* (F:6, L:4), *kerékfü* (F:7), *kerékfü* (L:7), *kerékfü* (F:11), *keriekfüő* (T:20), *kerékfő* (F:1, L:5, 10, 13), *kerékfő* (F:5, L:15), *kerékfő* (K:3), *kerékfő* (K:4), *kerékfő* (L:3, 9, 12), *kerékfő* (L:6), *kerékfő* (M:2), *kerékfő* ~ *kerékfü* (M:3), *kerékfő* (M:5), *kerékfő* (M:6),

bucsko (L:1), *bucskó* (C:3); — *butykó*^u (E:10), *butyko* (F:12), *butyko* (K:5, L:1), *butyko*^u (E:11); — *kerékbutyko* (F:13), *kerékbutyko* (E:1), *butuk* (F:4).

A 'kerékagy' jelölésére tehát ezeket a lexémákat találjuk: *agy* (*kerékagy*), *fő* (*kerékfő*), *fej* (*kerékfej*), *butykó* (*kerékbutykó*), *butuk*. Ezek az elnevezések nyelvföldrajzilag elhatárolhatók. Az *agy*, *kerékagy* a kutatott terület nyugati részén: a máramarosi, szamosháti, érmelléki, bihari, a bánási és a szilágysági kutatópontokon általánosan használt név; egy-két esetben felbukkan más nyelvjárási egységekben is. A *kerékfő* a kalotaszegi meg a mezősegi nyelvjárásban, a *kerékfej* a székely nyelvjárás-területen hallható. A kalotaszegi meg a mezősegi nyelvjárás *kerékfő* adatai között fel-felbukkan a *butykó*; a *butuk*, mely szinonimaként egyetlen mezősegi településen jelentkezik, átvétel a románból (RK. 88).

Küllő: *küllő* (E:12, I:2, J:3, K:1, L:18), *küllő* (C:3, D:1, E:7, 9, M:3), *küllőü* (B:3, 5, 8, D:2, 6, E:11, J:1, O:2), *küllőü* (D:5, 6), *küllőü* (B:7, D:4, E:2, O:1, P:1), *küllőü* (I:1), *küllőü* (E:10), *küllő* (F:9, 13, L:1), *küllő* (E:6, F:1, 5, L:5, R:1), *küllő* (F:10, L:10), *küllő* (F:2, L:16), *küllőü* (D:1, 3, E:3), *küllő* (B:6, E:2, 8, F:6, 11), *küllő* (E:13), *küllő* (F:7), *küllőü* (B:2), *küllőü* (B:4), *küllőü* (A:2, B:2); — *küllőj!* (A:1); — *küllő* (F:8), *küllőü* (B:9), *küllőü* (E:5), *küllőü* (A:3), *küllő* (C:1, 2, F:4, K:5, L:15), *küllü* (J:2, K:3, 4, L:9, 14); — *kürlő* (F:1, 7), *kürlő* (K:2); — *küvü* (E:4), *küvőü* (B:1), *kövő* (E:1); — *kivőü* (B:10), *kivőü* (F:3), *kivę* (G:1), *kive* (R:2), *féntő* (G:2, L:11, S:1, T:11), *féntő* (L:8, M:3, T:11), *féntő* (H:1, L:2, 7, 13, 18, M:15, T:3), *féntő* (L:4, 6), *féntő* (L:3, 17), *féntő* (M:2), *féntőü* (T:5), *féntőü* (T:4), *féntőü* (M:9), *féntőü* (M:5, T:15), *féntőü* (M:6), *féntőü* (M:10), *féntő* (M:4, 16), *féntőü* (M:14), *féntőü* (U:7), *féntőü* (T:20), *féntőü* (T:12), *féntőü* (M:13), *féntőü* (U:6), *féntő* (M:1), *féntő* (F:12, L:19), *féntő* (L:12,

T:3), *fentü* (M:12), *fentő* (M:8, 18), *fentő* (T:10, 17, U:8), *fentő* (U:3), *fentő* (N:2, R:1, T:14), *fentő* (T:13), *fäntö^a* (T:8), *fentő* (M:11, T:6, 18, U:1, 4, 5), *fentü* (M:7, T:19), *fentü* (M:12, T:16), *fentü* (N:3), *fentüö* (N:4), *fentüö* (M:17), *fentö^a* (N:1), *fentö^a* (T:2, 9), *fentöü* (M:6), *fentö^a* (T:1), *fentö^a* (T:7, U:2), *fentö^a* (T:13).

A fenti adatok két, jól elhatárolható szóföldrajzi egységet alkotnak. A kutatott terület nyugati felében a *küllő*, keleti felében a *fentő* hallható. A kétféle elnevezés izoglosszája észak—dél irányban a mezőségi nyelvjárás délkeleti felét szeli át; a Kis-Küküllő völgyének nyugati kutatópontjain a két név szinonimaként fonódik össze.

Talpfa: *talpfa* (O:2), *tálfa* (J:2),

talp (A:3, B:4, I:2, O:1), *tálp* (A:1, 3, B:1—4, 6, 8, D:1, 3—6, J:1, 3, O:1), 2, P:1, R:1, 2, T:17); — *keréktálp* (A:2), *keréktálp* (D:2), *keréktálp* (I:1), *keréktálp* (T:9),

fal (L:15), *fâl* (B:10, E:3, G:2, L:17, 18, M:4, T:14, 20, U:7), *fal* (U:8), *fâl* (M:10), *fâl* (M:3, 8, 13, N:3, T:1, U:2, 5) *fâl* (U:4), *fôl* (N:4); — *kerékfal* (T:11), *kerékfal* (B:9, M:9), *kerékfal* (E:1), *kerékfal* (E:4, T:4), *kerékfal* (L:7), *kerékfal* (L:8, 11, 12, M:15, T:3, 5), *kerékfal* (L:16), *kerékfal* (M:2), *kerékfal* (M:5), *kerékfal* (M:6), *kerékfal* (M:7), *kerékfal* (M:11, 17, N:2, T:1), U:1), *kerékfal* (M:12), *kerékfal* (M:14), *kerékfal* (M:14), *kerékfal* (M:16, S:1, T:6), *kerékfal* (M:18, T:10), *kerékfal* (T:2), *kerékfal* (T:8, U:3), *kerékfal* (T:12), *kerékfal* (T:15), *kerékfal* (T:16), *kerékfal* (T:18), *kerékfal* (T:19), *kerékfal* (U:6),

székfal (N:3),

falfa (F:4, E:9, F:1, H:1, K:5), *falfa* (F:8), *fâlfa* (B:5, 7, C:1, 3, E:2, 5—8, 11—13, F:2, 5, 6, 10—13, G:1, K:1, 2, 4, L:1—3, 5, 6, 10, 13, 19, M:1, T:7), *fâlfa* (E:10, K:3, L:9), *falfa* (N:1), *fâlfa* (F:9, T:13), *fâlfa* (F:7, 8), *fâlfa* (L:4),
— (C:2).

A 'talpfa' erdélyi nyelvjárás alakjai tehát a következők: *talpfa*, *talp* (*keréktálp*), *falfa*, *fal* (*kerékfal*). E nevek elhatárolható szóföldrajzi egységekben jelentkeznek. A *talp* (*keréktálp*) a terület nyugati részein: a szamosháti, az érmelléki, bihari és a bányási nyelvjárásban hallható. Egy-egy bihari és bányási kutatóponton felbukkan a *talpfa* is. A szilágysági, kalotaszegi és a mezőségi nyelvjárásban — a keleti szegély kivételével — a *falfa* fordul elő. Ezt keletre a mezőségi nyelvjárás keleti sávjában váltja a *kerékfal*, és ez az elnevezés hallható a székelységben is mindenütt. Ami a moldvai kutatópontjainkat illeti, a Târló és a Tatros mentén a székellyel egyezően *kerékfal*, *fal*, a Szeret menti kutatópontokon a mezőségi nyelvjárásnak megfelelő *falfa* fordul elő.

Pengőkarika: *pengő* (E:8, 12), *pengő* (E:8), *pengő* (K:1), *pengőü* (A:2, B:3, 8, 9, D:1), *pengőü* (A:3, *pengő^a* (B:2), *pengő^a* (B:6, 10, E:2, 5), *pengőü* (D:5), *pengőü* (E:1), *pengő* (E:7), *pengő^a* (E:9, 10), *pengőü* (E:11), *pengő*

(E:13); *székérpengő* (D:6), *székérpengőü* (E:4); — *tűpengő* (J:2); — *pengőkarika* (C:3), *pengő^akarika* (B:4), *pengők^akarika* (B:5), *pengők^bkarika* (B:7), *pengők^ckarika* (C:1), *pengők^dkarika* (C:2, F:5, E:6), *pengők^ekarika* (D:2), *pēngők^fkarika* (D:3), *pengők^gkarika* (D:4),

tánygyérkarika (F:10, L:10—12, M:4, S:1, T:3, 7, 11, 13, 17), *tánygyérkarika* (N:4), *tánygyérkarika* (L:14, M:7), *tánygyérkarika* (L:18, M:1, 3, 9, 10, 13, N:3, T:5), *tánygyírkarika* (F:6), *tánygyírkarika* (L:4), *tánygyírkarika* (R:2), *tánygyērkarika* (M:6), *tánygyērkarika* (M:14, 16, U:7), *tyánygyérkarika* (F:7, L:8, M:12, T:4), *tánygyérkarika* (M:2, U:3), *tánygyērkarika* (F:4, 8, K:2), *tánygyērkarika* (T:14), *tánygyērkarika* (G:1, L:3, 5, 6, M:5), *tánygyērkarika* (K:3, L:16), *tánygyērkarika* (F:1, L:1, 2, 10, 13), *tánygyírkarika* (F:2), *tánygyérkarika* (F:3, 9, 12), *tánygyērkarika* (F:11, 13, L:15, 17, 19), *tánygyērkarika* (K:4), *tánygyērkarika* (K:5), *tánygyērkarika* (L:9), *tánygyiérkarika* (T:12), *tányérkarika* (M:17), *tányérkarika* (T:20), *tányérkarika* (G:2), *tánygyiérkarika* (U:6), *tánygyiérkarika* (U:8), *tánygyiérkarika* (T:14), *tánygyiérkarika* (M:8, 18, T:1, 2, 9, 19, U:4, 5), *tánygyiérkarika* (M:11, T:10, U:1, 2), *tányiérkarika* (T:6), *tánygyiérkarika* (T:8), *tánygyiérkarika* (T:15), *tánygyiérkarika* (T:16), *tánygyiérkarika* (T:18); — *tánygyēr* (N:2), *tánygyér* (M:15),

szájba (N:1); — *sájbakarika* (R:1),

— (A:1, E:2, H:1, I:1, 2, J:1, 3, O:1, 2, P:1).

A 'pengőkarika' megnevezései tehát: *pengő* (*pengőkarika*, *székérpengő*, *tűpengő*) *tányérkarika* (*tányér*), *szájba* (*sájbakarika*). A szóföldrajzi egységek itt is kirajzolódnak, mégpedig éles szóföldrajzi határokkal. A *pengő* (vagy valamelyik összetétele) a kutatott terület nyugati felében: a máramarosi, a szamosháti, az érmelléki, bihari, a szilágysági és a kalotaszegi nyelvjárásban fordul elő. Keletfelé haladva ezt váltja fel a mezőségi és a székely nyelvjárásban mindenütt előforduló *tányérkarika*. A román eredetű *szájba* (*sájbakarika*) csupán két szélső kutatóponton bukkan fel (RK. 341). A bánági kutatópontokon nincs meg a tárgy, következésképp a nyelvi adatok is hiányoznak.

MURÁDIN LÁSZLO

Szavak neve	Helység	Szavak neve	Helység
1. Víz	35	11. Víz	35
2. Gyógy	37	12. Császár	35
3. Fű	35	13. Császár	35
4. Bóly	35	14. Császár	35
5. Császár	35	15. Császár	35
6. Császár	35	16. Császár	35
7. Császár	35	17. Császár	35
8. Császár	35	18. Császár	35
9. Császár	35	19. Császár	35
10. Császár	35	20. Császár	35

DIN TERMINOLOGIA DIALECTALĂ A CARULUIE

(Rezumat)

Autorul se ocupă de termenii maghiari populari care denumesc noțiunile „car”, „car cu boi”, „coviltir”, „podul carului”, „loitră”, „carimb”, „fuștel”, „leucă”, „codirlă”, „osie”, „virtej”, „orcic”, „brăcinar”, „butuc”, „obezi”, „spite”, „prisnel” și trasează isoglosele acestor termeni în graiurile maghiare.

Magyarországon a székelyi és a szász nyelvterületen a „car” szó a leggyakoribb elnevezés a különböző típusú kocsikra, amelyek a vidék gazdaságában és közlekedésében fontos szerepet töltek be. A nyelvhasználatban azonban nemcsak a kocsik, hanem az ezzel kapcsolatos eszközök, alkatrészek, valamint az állatok nevei is megtalálhatók. A jelenlegi tanulmány célja, hogy ezek a szókészletek legyenek rendszerezve és a területi elterjedésük feltérképezve. A szerző a következőkkel foglalkozik: a „car”, „car cu boi”, „coviltir”, „podul carului”, „loitră”, „carimb”, „fuștel”, „leucă”, „codirlă”, „osie”, „virtej”, „orcic”, „brăcinar”, „butuc”, „obezi”, „spite”, „prisnel” kifejezésekkel. A tanulmányban a szerző megadja a szavak magyarországi elterjedését, a nyelvjárások közötti különbségeket, valamint a szavak eredetét és jelentését. A területi elterjedésről a szerző a következőket mondja: a „car” szó a leggyakoribb elnevezés a különböző típusú kocsikra, amelyek a vidék gazdaságában és közlekedésében fontos szerepet töltek be. A nyelvhasználatban azonban nemcsak a kocsik, hanem az ezzel kapcsolatos eszközök, alkatrészek, valamint az állatok nevei is megtalálhatók. A jelenlegi tanulmány célja, hogy ezek a szókészletek legyenek rendszerezve és a területi elterjedésük feltérképezve.

MURÁDIN LÁSZLÓ

Magyarországon a székelyi és a szász nyelvterületen a „car” szó a leggyakoribb elnevezés a különböző típusú kocsikra, amelyek a vidék gazdaságában és közlekedésében fontos szerepet töltek be. A nyelvhasználatban azonban nemcsak a kocsik, hanem az ezzel kapcsolatos eszközök, alkatrészek, valamint az állatok nevei is megtalálhatók. A jelenlegi tanulmány célja, hogy ezek a szókészletek legyenek rendszerezve és a területi elterjedésük feltérképezve.

Magyarországon a székelyi és a szász nyelvterületen a „car” szó a leggyakoribb elnevezés a különböző típusú kocsikra, amelyek a vidék gazdaságában és közlekedésében fontos szerepet töltek be. A nyelvhasználatban azonban nemcsak a kocsik, hanem az ezzel kapcsolatos eszközök, alkatrészek, valamint az állatok nevei is megtalálhatók. A jelenlegi tanulmány célja, hogy ezek a szókészletek legyenek rendszerezve és a területi elterjedésük feltérképezve.

EGY CSÍKI FALU ÁLLATNEVEI

Aligha van a nyelvészetnek még egy olyan mostoha területe mint az állatnevek kutatása. E névfajták nem váltanak ki a névtudományban akkora érdeklődést mint a személynevek és helynevek, pedig nemcsak anyaguk, művelődéstörténeti és esetleges pszichológiai vonatkozásaiak érdekesek, hanem tanulsággal szolgálnak a névelmélet, a névrendszertan és a névjelentés tan területén is (I. J. Soltész Katalin, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp., 1979. 70).

Említett értékeikről az eddigi szakirodalomban több tanulmány is tanúskodik. Gondoljunk csak a néprajz és a művelődéstörténet figyelmének köszönhető első próbálkozások közül Hermann Ottó nagy vállalkozására: *A magyar pásztorok nyelv-kincsére* (Bp., 1914), vagy a mögéjük felzárkozó nyelvészeti szempontú gyűjtések és feldolgozások közül Márton Gyulának *A Kolozs megyei Borsavölgy állatnevei* című munkájára (Kv., 1945), J. Soltész Katalin írásaira, és számos más hasonló jellegű közleményre.

Az állattartás szokásainak ismerkedve utalnunk kell az ember és az állat közötti kommunikáció sajátosságaira. Ezek kiegészíthetők azzal a megfigyeléssel, hogy az ember az állattal nyelvi kapcsolatba lépve többé-kevésbé „embernek tekinti”, jószágát és nevet is ad neki a maga névadási módjaival antropomorfi szemléletének köszönhetően. A névadás miertje után érdeklődve a gyűjtés során a válaszokból kiderült, hogy adatközlőink azért nevezik el állataikat, hogy azok „különbözzenek”. Valóban az állatok tulajdonneveinek is fő funkciója éppúgy az azonos fajon belüli megkülönböztetés és azonosítás, mint a többi tulajdonnév fajtáé (J. Soltész *i.m.* 70).

Bepillantva a népi állatnevek világába felfigyelhetünk arra is, hogy nem minden állat visel tulajdonnevet. Rendszeresen csak az emberhez legközelebb álló háziállatok kapnak nevet. Ez a közelség a birtok- és munkaviszonyoktól a különböző érzelmi kapcsolatokig széles skálán mozoghat, és végtelen számú név születését eredményezheti. Névadó bárki lehet. A nagyobb gazdasági jelentőségű állatokat rendszerint a felnőttek nevezik el, a kisebb jelentőségűek névadásában pedig a felnőttek mellett a gyerekek is részt vesznek.

I. Az állatnevek állománya

A városi ipar és falusi gazdálkodás vonzáskörébe eső csíki falu, Csikmindszent, állatneveit 1988-ban gyűjtöttem. Összesen 932 néviselő háziállatot vettem számba, miközben 453 féle szarvasmarha-, ló-, szárnyas-, disznó-, kutya-, macska- és nyúlnevet írtam össze.

Az összegyűjtött névanyagot állatfajonként csoportosítva táblázatok segítségével mutatom be. A könnyebb tájékozódás érdekében feltüntetem az egyes nevek megterheltségét is.

Sorszám	Szarvasmarha nevek	Megterheltség	Sorszám	Szarvasmarha nevek	Megterheltség
1.	Virág	83	11.	Rígó	8
2.	Gyöngyi	27	12.	Cséndés	7
3.	Piros	17	13.	Kondor	6
4.	Bojti	15	14.	Szöke	6
5.	Cifra	12	15.	Csángó	5
6.	Bimbó	11	16.	Csonka	5
7.	Kati	11	17.	Hódi	5
8.	Sári	11	18.	Kajla	5
9.	Bócsi	10	19.	Róska	5
10.	Capi	8	20.	Rózi	5

Sor- szám	Szarvasmarha nevek	Megter- heltség	Sor- szám	Szarvasmarha nevek	Megter- heltség
21.	Babos	4	96.	Gyinka	1
22.	Bogár	4	97.	Harangos	1
23.	Cécl	4	98.	Hattyú	1
24.	Citrus ~ Citrus	4	99.	Hégyes Piros	1
25.	Hégyes	4	100.	Hóka	1
26.	Tarka	4	101.	Hókás	1
27.	Zsuzsi	4	102.	Iboly	1
28.	Bolond	3	103.	Ida	1
29.	Cigán	3	104.	Ikrés	1
30.	Hammás	3	105.	Irenke	1
31.	Ibi	3	106.	Jármas	1
32.	Kicsike	3	107.	Izabella	1
33.	Klári	3	108.	Kancsi	1
34.	Lombi	3	109.	Kicsi Hódi	1
35.	Maris	3	110.	Kicsi Piros	1
36.	Rendés	3	111.	Licsi Sári	1
37.	Rugós	3	112.	Kívános	1
38.	Suta	3	113.	Konkár	1
39.	Szilaj	3	114.	Kótyás	1
40.	Zsófi	3	115.	Laji	1
41.	Bérta	2	116.	Lakatos	1
42.	Buba	2	117.	Lámpás	1
43.	Csillag	2	118.	Lampi	1
44.	Erzsi	2	119.	Léanka	1
45.	Féreg	2	120.	Lina	1
46.	Görbe	2	121.	Linka	1
47.	Gyuri	2	122.	Lizi	1
48.	Hajni ~ Hajnika	2	123.	Malac	1
49.	Jámbor	2	124.	Mamá	1
50.	Jolán ~ Jolánka	2	125.	Manci	1
51.	Juci	2	126.	Margit	1
52.	Julis	2	127.	Mari	1
53.	Kecske	2	128.	Ményecske	1
54.	Mári	2	129.	Merkés	1
55.	Olga	2	130.	Miklós	1
56.	Pillangó	2	131.	Móni	1
57.	Rózsika	2	132.	Müller	1
58.	Satés	2	133.	Naccsága	1
59.	Zérge	2	134.	Nagy Kondor	1
60.	Zsuzsa	2	135.	Ókular	1
61.	Árva	1	136.	Órdög	1
62.	Attila	1	137.	Ózike	1
63.	Balán	1	138.	Panni	1
64.	Ballo	1	139.	Patkány	1
65.	Bézsán	1	140.	Perc	1
66.	Boci	1	141.	Péter	1
67.	Bodor	1	142.	Pettyés	1
68.	Boglya	1	143.	Pici	1
69.	Bori	1	144.	Picike	1
70.	Bögös	1	145.	Piri	1
71.	Bukai	1	146.	Piroska	1
72.	Céncél	1	147.	Pista	1
73.	Csárdás	1	148.	Pityu	1
74.	Csöpi	1	149.	Puskás	1
75.	Csikós	1	150.	Rendés Piros	1
76.	Csontos	1	151.	Rendéske	1
77.	Csöpi	1	152.	Róka	1
78.	Déna	1	153.	Rózsás	1
79.	Dáni	1	154.	Romsás	1
80.	Dani	1	155.	Ruzsa	1
81.	Dianke	1	156.	Sárgalapi	1
82.	Dömzsi	1	157.	Sárika	1
83.	Edit	1	158.	Simi ~ Simon	1
84.	Eesti	1	159.	Sugár	1
85.	Etel	1	160.	Szeles	1
86.	Etus	1	161.	Sátrke	1
87.	Éva	1	162.	Tintás	1
88.	Fecske	1	163.	Tompos	1
89.	Fehérhátú	1	164.	Tündi ~ Tünde	1
90.	Feketesemd	1	165.	Vajas	1
91.	Ficskó	1	166.	Vaslabán	1
92.	Gitár	1	167.	Vendel	1
93.	Gini	1	168.	Villás	1
94.	Görén	1	169.	Vilma	1
95.	Gusás	1	170.	Viola	1

Sor-szám	Kutyanevek	Megterheltség	Sor-szám	Kutyanevek	Megterheltség
1.	Bodri	43	73.	Négér	1
2.	Pici	12	74.	Olivér	1
3.	Bukszi	11	75.	Peti Cigán	1
4.	Morzsa	9	76.	Pista	1
5.	Muki	8	77.	Rigó	1
6.	Tarzán	8	78.	Rudi	1
7.	Réxi	7	79.	Sajó	1
8.	Kinga	6	80.	Tatros	1
9.	Bajusz	4	81.	Vénasszony- Bodri-Vénkurva	1
10.	Bubi	4	82.	Villó	1
11.	Kormos	4	83.	Vitéz	1
12.	Mackó	4	84.	Vizsla	1
13.	Szultán	4			
14.	Csobán	3	Macskanevek		Megterheltség
15.	Fukszi	3	1.	Cili	9
16.	Maros	3	2.	Zsuzsi	4
17.	Mokán	3	3.	Cica	3
18.	Bundás	2	4.	Cigán	3
19.	Burkus	2	5.	Cila	3
20.	Kálu	2	6.	Cirmos	3
21.	Maxi	2	7.	Piszu	3
22.	Muszka	2	8.	Cilu	2
23.	Péti	2	9.	Ica	2
24.	Rajna	2	10.	Jancsi	2
25.	Tigris	2	11.	Misi	2
26.	Tisza	2	12.	Tigris	2
27.	Vadász	2	13.	Bakk János	1
28.	Vidra	2	14.	Bandi	1
29.	Zorró	2	15.	Bogárka	1
30.	Balán	1	16.	Cici	1
31.	Bandi	1	17.	Cilibu	1
32.	Bátor	1	18.	Cilus	1
33.	Batyus	1	19.	Csépi	1
34.	Bétyár	1	20.	Donát-Dormi	1
35.	Bizsu	1	21.	Dormi bácsi	1
36.	Bokrász	1	22.	Erzsi	1
37.	Borzos	1	23.	Éva	1
38.	Boti	1	24.	Fanni	1
39.	Boxér	1	25.	Fifi	1
40.	Budász	1	26.	Héni	1
41.	Bugi	1	27.	Iuska	1
42.	Cikó	1	28.	János	1
43.	Civil	1	29.	Kandúr	1
44.	Csabi	1	30.	Kati	1
45.	Csombi	1	31.	Kicsike	1
46.	Dabbancs	1	32.	Kormi	1
47.	Dingó	1	33.	Kormos	1
48.	Dódi	1	34.	Miróka	1
49.	Dojnica	1	35.	Negru	1
50.	Dzsombi	1	36.	Péti	1
51.	Dzsudl	1	37.	Picu-Dajkó	1
52.	Füles	1	38.	Piroska	1
53.	Guszt	1	39.	Pista-Cilu	1
54.	Héki	1	40.	Pista	1
55.	Hundi	1	41.	Pisti	1
56.	Jani	1	42.	Piszi	1
57.	Kalipászó	1	43.	Piszuka	1
58.	Kfm	1	44.	Piszus	1
59.	Kormi	1	45.	Piszuska	1
60.	Kukorica Bubi	1	46.	Popdéluska	1
61.	Kunár	1	47.	Ricskó	1
62.	Kürcó	1	48.	Vilma	1
63.	Laci	1	49.	Zoli	1
64.	Léxi	1	50.	Zsuzsa	1
65.	Licsi-locsi	1			
66.	Lizi	1			
67.	Mackó-Kormos-Bikszos	1			
68.	Matyi	1			
69.	Medve	1			
70.	Mókus	1			
71.	Morzsi	1			
72.	Mukuca	1			

Sor-szám	Kecskenevek	Megterheltség	Sor-szám	Lúdnevek	Megterheltség
1.	Cséndés	1	1.	Gábor	1
2.	Ella	1	2.	Pista	1
3.	Éva	1	Nyúlnev		
4.	Giza	1	1.	Manci	1
5.	Maris	1	Pulykanév		
Galambnevek			1.	Lacika	1
1.	Gyuri	1	Összesen:		
2.	Laci	1	453		931
3.	Sári	1			
4.	Tubica	1			

E tájékoztató táblázat adatai az állatnévállomány gazdagságáról, gyakoriságáról, használati köréről és a nyelvi anyag sokszínűségéről vallanak.

A 453 névnek a teljes névállományon belüli megoszlását állatfajok szerint több tényező is befolyásolja. Először is az állatlétszám, mert amint az adatok is tükrözik, amelyik állatból több van, ott a névanyag is változatosabb, de fontos szerepet játszik ebben a folyamatban még a szokás, a hagyomány és az ízlés is.

Míndezeknek a tényezőknek a hatására a névanyag magvát a szarvasmarhanevek képezik. A 429 tehén, bika és ökör a névállomány 38,85%-át viseli. A második helyen a kutyák következnek. A 212 kutya a névanyag 19,20%-át foglalja le magának. A harmadik helyen a 76 macska áll 16,55%-os névaránnyal. A lovak esete feltűnően eltér az említett szabálytól. 112 a számuk, de névanyaguk szegényesebb, mint a macskáké, csak 9,50%-os. A többi háziállat a következő sorrendben mutatható be: a 64 juh 9%-kal, a 29 disznó 6,40%-kal, a 16 tyúkféle 3,53%-kal, az 5 kecske 1,10%-kal, a 4 galamb 0,88%-kal, a 2 lúd 0,44%-kal és az 1-1 nyúl illetve pulyka 0,22%-kal egészíti ki az állatnév-állományt.

1. Az állatnevek gyakorisága. Már említettük, hogy a főljegyzett 932 állat 453féle nevet visel. A két számadat közötti különbség arra enged következtetni, hogy a névállomány egyenlőtlenül oszlik meg a névviselők között. A 453 név egyenletes eloszlása esetében ugyanis minden második állatra egy-egy új név jutna. Ezzel szemben, a táblázatokról láthatjuk, egyes nevek nagyon megterheltek, mások viszont kevésbé. Így az elterjedt nevek alapján felállított gyakorisági lista első tiz helyezettje a teljes névállományon belül a következő: 1. *Bodri* (43); 2. *Virág* (33); 3. *Gyöngyi* (27); 4. *Piros* (17); 5. *Manci* (16); 6. *Bojti* (15); 7. *Cifra* (12); *Pici* (12); 8. *Bimbó* (11); *Buksi* (11), *Kati* (11), *Sári* (11); 9. *Bözsi*; 10. *Betyár* (9), *Cili* (9), *Juci* (9), *Morzsa* (9).

Erdekes megvizsgálni a gyakorisági fokozatokat az egyes állatfajok névanyagain belül is. Ezek átlaggyakorisági mutatójuk alapján két, sőt három csoportra tagolódnak. Így, ha a tehén-, kutya- és lónevek egyenletesen oszlanának meg, akkor minden második névviselőre jutna egy-egy új név. Ezzel szemben a tehénevek közül a *Virág* 33-szor, a *Gyöngyi* 27-szer, a *Piros* 17-szer; a kutyanevek közül a *Bodri* 43-szor, a *Pici* 12-szer, a *Buksi* 11-szer; a lónevek közül pedig a *Manci* 16-szor, a *Betyár*, *Juci* 9-szer, a *Csillag* és a *Laci* 8-szor jelentkezik.

A következő csoportban a macska-, juh-, disznó- és tyúkfélék neveit tárgyalhatjuk. Ezek ugyanis ha egyenletesen oszlanának el, akkor minden egyes névviselő új nevet kapna. Ennek ellenére 9 macska hallgat a *Cili* névre, 4 a *Zsuzsi*-ra, 3-3 pedig a *Cica*, *Cigán*, *Cila*, *Cirmos*, *Puszi* nevekre. A juhok közül pedig 7 viseli a *Juci*, 3-3 a *Bërta*, illetve a *Pista*, 4 a *Kati* nevet. 3 disznót említettek *Kati* néven, 2-2 *Jancsi* és *Pista* néven 2-2 kakas a *Laci* és a *Pista* nevet kapta.

A harmadik csoportba azok az állatnevek sorolhatók, amelyek klasszikus példái a nevek egyenletes elterjedtségének. Egy-egy névviselővel állnak kapcsolatban

csupán. Ilyenek a *Cséndés, Ella, Eva, Giza, Maris* kecskenevek, a *Gyuri, Laci, Sári, Tubica* galambnevek, a *Gábor, Pista* lúdnevek, a *Manci* nyúl és a *Lacika* pulykanév.

Ha végigtekintjük az állatfajokon belüli gyakorisági listák fokozatait, láthatjuk, hogy a mutatójuk 43 és 1 között mozog. Ez azt jelenti, hogy minden névnek megvan a maga sajátos gyakorisági helye a névanyagban, amely meghatározza a név stabil, állandó vagy ingadozó, bizonytalan létét az állatnevek körében.

2. Az állatnevek használati köre. A táblázati adatok segítségével érdekes végigkövetni neveink állatfajonkénti megoszlását, használati körét is. Kiténik világosan, hogy egyes nevek, csak bizonyos állatoknak adhatók, mások viszont nincsenek egy vagy két állatfajhoz kötve (Márton Gyula *i.m.* 9).

Összesen 404 névnek húzható meg a használati köre egy-egy állatfajon belül. Így például a szarvasmarhák körében csak a következő nevek adhatók, vagy legalábbis csak ezek élnek ebben a közegben: *Arva, Attila, Babos, Balló, Bézsán, Bimbó, Boci, Bodor, Boglya, Bojti, Bolond, Bögös, Capi, Céci, Cēncēl, Cijra, Citros, Citrus, Csángó, Csárdás, Csikos, Csonka, Csontos, Csöpi, Dáma, Dánél, Dani, Diszke, Dömzsi, Edit, Eszti, Etel, Etus, Fehérhatú, Feketeszémű, Férég, Fickó, Gítár, Gizi, Görbe, Görén, Gusás, Gyinuka, Hammás, Harangos, Hattyú, Hégyes, Piros, Hódi, Hóka, Hókás, Ibi, Iboly, Ida, Ikrés, Irénke, Izabella, Jámbor, Jármos, Jólán ~ Jolánka, Kajla, Kancsi, Kecse, Kicsi Hódi, Kicsi Piros, Kicsi Sári, Kivánós, Kondor, Konkár, Kótyás, Laji, Lakatos, Lámpás, Lampi, Léánka, Lina, Linka, Lombi, Malac, Mámá, Margit, Mari, Mária, Mēnyecske, Merkēs, Miklós, Móni, Müllér, Nacésága, Nagy Kondor, Okulár, Olga, Ördög, Ozike, Panni, Patkány, Perec, Péter, Pētytēs, Picike, Pillangó, Piri, Pityu, Puskás, Rendēs, Rendēske, Róka, Róska, Rócsás, Rocsás, Rózsai, Rózsika, Rugós, Ruzsa, Sárgalapi, Sárka, Simi ~ Simon, Sugár, Suta, Szeles, Szélēs, Szilaj, Szóke, Szürke, Tarka, Tintás, Tompos, Vajas, Vaslabán, Vendel, Villás, Viola, Virág, Zérge.*

Csak kutyanevként él a névanyagban a *Bajusz, Bátor, Batyus, Bizsu, Bodri, Bokrász, Bokszos, Borzos, Boti, Boxér, Bubi, Budász, Bugi, Bundás, Burkus, Ciko, Civil, Csabi, Csobán, Csombi, Dabbancs, Dingó, Dódi, Dojnica, Dzsombi, Dzsudi, Fukszi, Fülés, Guszti, Hēki, Hundi, Kalipszó, Kálu, Kim, Kinga, Kukorica, Kumár, Kürcő, Lēxi, Licsi-locsi, Mackó, Bokszos, Maros, Matyi, Maxi, Medve, Mokán, Mókus, Morzsa, Morzsi, Muki, Mukuca, Muszka, Nēgēr, Olivér, Rajna, Rēxi, Rudi, Sajó, Szultán, Tarzán, Táros, Tisza, Vadász, Vénasszony ~ Vénkurva, Vidra, Villó, Vitéz, Vizsla, Zorró.*

Csak a macskák névanyagában találkozhatunk a *Bakk János, Bogárka, Cica, Cili, Cila, Cili, Cilibu, Cilu, Cilus, Cirnos, Donát ~ Dormi, Dormi bácsi, Fanni, Fifi, Hēni, Ica, Iluska, Kandúr, Miróka, Misi, Negru, Picu ~ Dajkó, Pisti, Pizsi, Pizsu, Pizuka, Pizsus, Pizuska, Popdéluska, Riczkó, Zoli* nevekkel.

A lovaknak pedig a *Csészár, Csinos, Dajka, Dajna, Dērēs, Doktor, Dóra, Fekete, Ferkó, Gyurka, Holló, Lajika, László, Líza, Luca, Miki, Misu, Pali, Pej, Purdē, Pücsök, Szeles, Szellő, Szilvēr, Tünde, Tündér*; a juhoknak az *Angella, Arabella, Boris, Elvira, Feri, Fruzsi, Gulya, Jutka, Krisztina, Levēnte, Magdi, Magdolna, Magdó, Mākoskalács, Marci, Nusika, Róza, Vērēspofájú*; a disznóknak a *Bancsi, Bundzsi ~ Bundzika, Csúnya, Győző, Jakab, Lujza, Mariska, Mátyás, Ódi, Ódonke, Puszi, Tarkabarka, Vili*, a tyúkféléknek a *Juliska, Kocori, Kuki, Pēncsi, Pisti, Pottyandi*; a kecskéknak az *Ella, Giza*; a galamboknak a *Tubica*; a pulykáknak a *Lacika* neveket adták.

Az előbbiekkal ellentétben 49 névnek szélesebb a használati köre. Kettőtől hét állatfajig terjedhet ezeknek a hatósugara. A tulajdonnév poliszemiájának jellegzetes eseteiként tarthatjuk számon őket.

A jelölt állatfajok száma szerint a következő sorrendben állíthatjuk fel őket. Első helyen a *Pista* név áll szarvasmarha, kutya, macska, juh, disznó, tyúkféle és lúd neveként. A *Kati* előfordul szarvasmarha, macska, ló, juh, disznó, tyúkféle neveként egyaránt. A *Juci* a szarvasmarha, ló, juh, disznó, tyúkféle névanyagában jelenik meg, míg a *Gyuri* (szarvasmarha, ló, juh, galamb), a *Jancsi* (macska, ló, juh, disznó), a *Laci* (kutya, ló, tyúkféle, galamb), a *Manci* (szarvasmarha, ló, disznó, lúd), a *Sári* (szarvasmarha, ló, juh, galamb), *Zsófi* (szarvasmarha, juh, disznó, tyúkféle), a *Zsuzsa* (szarvasmarha, macska, juh, disznó) 4 fajta egyedet jelöl. 3 állatcsoport is viseli a *Bandi* (kutya, macska, ló), *Bërta* (szarvasmarha, ló, juh), *Bőzsi* (szarvasmarha, juh, disznó), *Cigán* (szarvasmarha, kutya, macska, juh), *Erzsi* (szarvasmarha, macska, juh), *Eva* (szarvasmarha, macska, kecske), *Jani* (kutya, ló,

juh), *Kicsike* (szarvasmarha, macska, ló), *Kormos* (kutya, macska, tyúkféle), *Mari* (szarvasmarha, juh, tyúkféle), *Piroska* (szarvasmarha, macska, disznó), *Rígó* (szarvasmarha, kutya, ló). Két-két állatfajtanévként él a *Balán* (szarvasmarha, kutya), *Bétyár* (kutya, ló), *Bogár* (szarvasmarha, disznó), *Bori* (szarvasmarha, juh), *Buba* (szarvasmarha, disznó), *Buksi* (tehen, kutya), *Csendés* (szarvasmarha, kecske), *Csépi* (szarvasmarha, macska), *Csillag* (szarvasmarha, ló), *Fecske* (szarvasmarha, ló), *Gábor* (ló, lúd), *Gyöngyi* (szarvasmarha, juh), *Hajni* ~ *Hajnika* (szarvasmarha, juh), *Jani* (kutya, juh), *János* (macska, juh), *Julis* (szarvasmarha, juh), *Klári* (szarvasmarha, juh), *Kormi* (kutya, macska), *Lizi* (szarvasmarha, kutya), *Maris* (szarvasmarha, kecske), *Misi* (macska, disznó), *Péti* (kutya, macska), *Pici* (szarvasmarha, kutya), *Piros* (szarvasmarha, juh), *Tigris* (kutya, macska), *Tündi* ~ *Tünde* (szarvasmarha, ló), *Vilma* (szarvasmarha, macska), *Zsuzsa* (juh, disznó), *Zsuzsi* (macska, juh) nevek.

Az állatnevek poliszemiája a nyelvi gazdaságosság eredménye. Jóllehet ugyanis, hogy az állatnévadás tartománya határtalan, de nem akkora mértékben, nem annyira, hogy minden egyes állat más-más nevet kapjon. Így a névanyagból 89,18%, a nevek többsége egy állatfaj körében azonosít, míg egy kis rész 10,81% több egyedet nevez meg.

II. A névadás és az azt irányító tényezők

A névgyűjtés közben a névadás hogyanjára is tettem fel kérdéseket. Rengeteg válasz érkezett bizonyítva, hogy ezen a téren „ahány ház, annyi a szokás”. Eből a sokszínű válaszhalmból próbálom kidomborítani gyűjtőpont névadási szokásait, az azokat befolyásoló tényezőket, miközben utalok a nevek jelentéstani, szófaji, alakitani sajátosságaira is.

A névadás folyamatának kiindulópontja az állatnévadás alapfeltétele az embernek az állattal való személyes kapcsolata. Ha ilyen kapcsolat nincs, fel sem merül a névadás gondolata (J. Soltész, i.m. 71). Miután sikerült az embernek az állattal megteremteni valamilyen birtok-, munka-, érzelmi- vagy bármilyen más viszonyt, akkor kutyánknak, macskánknak, lovunknak, tehenünknek olyan nevet adhatunk, amelyet akarunk; rendelkezésünkre áll úgyszólván a teljes szókincs és tulajdonnév-állomány, de még önkényes hangsorok is (J. Soltész i.m. 73). Hogy milyen szót választunk ki szókincseinkből, azt névadási szokásaink, az azokat irányító tényezők alapján dönthetjük el.

Névanyagomban a névelemeknek egy jó része a névadás régi, eredetibb módján keletkezett, az állat valamely jellegzetes külső sajátossága (színe, szarvállása, körmének, emlőjének fejlettsége stb.), vagy valamely jellemző tulajdonsága (lassúsága, esetlen járása, pajkossága, pajzansága, fűrgesége stb.) alapján (Márton Gyula i.m. 10). Ezekben az esetekben a név és a névviselő között jól meghatározható összefüggés van. Minden egyes ilyen név jelentésszerkezete többtényezős, hiszen a motiváció, információtartalom, denotáció, konnotáció, etimológiai jelentés világosan kimutatható szerkezetükből. Jelentéstani szempontból egyértelműen szónevek, szófaji szempontból pedig mind tulajdonnevesült köznevek.

Szóneveink egyik jelentős rétege az állat-denotátumok külső sajátosságairól közlő információt, mégpedig szintulajdonságokat nevez meg. Ezek egyrésze a szarvasmarhák vöröses-barnás színét jelöli, mint a *Piros*, *Rózsás*, *Rozsdás* melléknevekből, a *Piri*, *Piroska*, *Rózsika* női utónevekből alakultak. Az utóbbiak népetimológiával váltak szint jelentő szónevekké. A népi képzeletben ugyanis a *piros*, *rózsás* melléknevek hangalakai hasonlóság alapján egybeolvadnak a *Piri*, *Piroska*, *Rózsika* tulajdonneveinkkel. A vöröses színárnyalat alapján kapott *Róska* nevet egy szarvasmarha. A név a r. *roscat* 'vöröses szín' átvétele (vö. RK. 339). A legelőtebb szín, a fekete, szintén gyakori tulajdonsága a különböző állatfajoknak. A *Bokszos*, *Fekete*, *Kormi*, *Kormos* melléknevekből alakult neveink, a *Holló*, *Medve*, *Mókus*, *Rígó* állatnevekből vagy a *Cigán*, *Négér* népevekből hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezettek jelölik névanyagunkban. A *Negru* macskanév a 'fekete' jelentésű román *Negru* átvétele.

A szembetűnően világos, nem színes állat viselhet *Balán*, *Citros* ~ *Citrus* és *Szöke* nevet. A *Balán* név a román, *bălan* 'fehér, szöke, ilyen színű állat...' jelentésű közszókból tulajdonnevesült (RK. 54). A *Citros* ~ *Citrus* kettős alakváltozatú név

a 'fakó' jelentésű *citrus* köznévből, a *Szöke* pedig melléknévből alakult. A szürkés, őszes színűek megnevezésére a *Dérés*, *Hammas*, *Kormi*, *Szürke* mellékeveink tulajdonnévi változatai szolgálnak.

A többszínű állatot szólíthatják névátvitellel *Pillangónak*, *Tigrisnek* vagy tulajdonnevesült melléknévvvel *Babosnak*, *Pettyésnek*, *Tarkanak*, *Tarkabarkának*.

A sárgás szín a tehenek jellemzőbb színárnyalata. Népetimológiával a *piros-Piroska* névalakuláshoz hasonlóan a *Sári* tulajdonnév is szint idéz föl a *sárga* melléknévvvel való hangalaki hasonlósága következtében.

Az állat valamely testrészének feltűnő színtulajdonsága lehet a következő metonimias nevek alapja: a *Hódi* szarvasmarha az állat homlokán levő fehér foltról, *hódról*, a *Csillag* szintén a homlokán levő csillag alakú fehér csikjarról, a *Lámpás*, *Lamp* pedig a merőleges fehér csikrói kapta nevét. A szem körüli világosabb kör alakú szőrzet színéről, alakjáról kaphatott *Okulár* nevet egy tehen, az orr körüli sötétebb szőrzet alapján hasonlósági alapon lehet egy tehen *Cigán* vagy *Tintás*, egy juh pedig *Makos kalács*. A hát színéről, fehér csikjarról tanúskodik a *Csángó* tehen-név — mivel a falubeli vélemény szerint az ilyen tehenek a gyimesiektől származnak — vagy a *Csikos*, *Fehér hátú* nevek. A szem színét közli a *Fekete szemű*, a fej színét a *Vörös pofájú* név.

A színtulajdonságok mellett, főleg a szarvasmarhák körében egy másik fontos külső sajátosság a szarv és annak állása. Így a *Hégyes* nevű tehen szarva minden kétség nélkül hegyes, a *Suta* szarv nélküli, a *Csonka* pedig felszarvú. A *Capi* hátraálló szarvú, a *Kajla* görbe, a *Kecske* egyenesen felálló, a *Széles* és a *Villás szétálló*, a *Puskás* egyenesen előre álló szarvú tehenek. A *Capi* névben román eredetű *cap* ~ *cap* kölesönszavunk -i kicsinyítő képzős alakja található (RK. 90) a többi pedig közszói melléknévből alakult. A *Kecske*, *Puskás*, *Villás* nevek esetében hasonlósági névátvitellel is számolnunk kell.

A fej állása, tartása is lehet a névadás egyik tényezője. Névátvitellel kaphat egy-egy tehen *Boglya* vagy *Féreg* nevet közneveinkből. A nyak vékonysága alapján pedig *Gitár*, bogos jellege szerint *Gusás*, a láb vékonysága szerint *Ozike*nek, a fül feltűnő nagysága szerint *Fülesnek*, a hát hajlottsága szerint pedig *Görbének* nevezhetnek egy tehenet. A *Gitár*, *Ozike* névátvitellel, a *Gusás*, *Füles*, *Görbe* pedig melléknévből alakult. Szintén a tehenek között találkozunk még egy névátvitteles névvel, az emlő keménységére utaló *Pereccel*.

Az állatok testét borító szőrzet tulajdonságai is kifejezésre juthatnak a névanyagban. Így a *Bodor*, *Kondor*, *Lombi* ökörnevekből a szőrzet hullámosságára következtethetünk; a szintén melléknévből alakult *Borzos* kutyanév esetében is. A szőrzet nagyságára illetve a bajusz méretére utal a melléknévből alakult: *Batyus*, *Bundás*, illetve a főnévből létrejött *Bajusz* név.

Állatneveink azonban a névviselők más jellemző tulajdonságairól is beszélnek. Szelíd, csendes állatra vonatkozathatunk a *Cséndés*, *Jámbor*, *Rendes*, *Rendéske*, a *Boci*, *Buba*, *Léánka* nevekből; a bátorságra a *Bátor*, *Betyár*, a *Vitéz* nevekből. A *Bolond*, *Bögös*, *Kótyás*, *Ményecske*, *Merkés*, *Naccsága*, *Ördög*, *Szeles* tulajdonnevek pejoratív jellegűek, nem kívánatos tulajdonságokra emlékeztetnek. Az ideges természetű, nem barátságos állatot a *Bolond*, *Bögös*, *Kótyás*, *Merkés*, *Szeles* melléknévi alapú, a *Ményecske*, *Naccsága*, *Ördög* köznévi eredetű nevek jelölik.

Az igás állatok, a szarvasmarha és a ló lényeges tulajdonsága a mozgás. Ennek gyorsasága a köznévi *Fecske*, *Pillangó*, *Purdé*, *Pücsök*, *Róka*, *Szellő* és a melléknévi *Haragos* nevekben jut kifejezésre. Lassúságuk, nehézkes járásuk pedig a melléknévi *Dabbancs*, *Línka* (linkásan: 'dülöngélve járó') és a *Mamá* köznévi nevekben jeleníthető meg.

A fázós, vékony bőrű, mindig reszkető tehenet névátvitellel *Zérgének* a falánkot *Malacnak*, a kívánatos természetű a melléknévi eredetű *Kivánosnak* nevezik el.

Az állatok szép tartása, megjelenése is lehet a névadás alapja. Így a kecses, szép testű tehen illetve ló viselheti a melléknévi *Cifra*, *Csinos* neveket vagy a főnévi *Bogár*, *Bizsu*, *Hattyú*, *Fecske*, *Virág* illetve *Fecske*, *Tündér* neveket. A nem szép megjelenésű tehen *Patkány* névátvitellel, de a *Csúnya* disznónév nem egyértelműen rútvéviselőt takar, a melléknévi eredetű név féligmeddig tréfás, kedveskedő árnyalatú.

Az állat nagysága, mérete is több nevet eredményezett névanyagunkban. Így a kis növetelű névviselő állatot nevezhetik *Bogár*, *Bogárka*, *Buki*, *Buba*, *Csöpi*, *Csöpi*, *Morzsá*, *Morzsai*, *Mukuca* köznévi vagy *Pici*, *Picike*, *Kicsike*, *Sugár* melléknévi

eredetű tulajdonnevekkel. A nagy méretű állatot lehet *Dömzsinek*, *Csontosnak*, *Mokánnak*, *Szilajnak*, *Szélésnek* vagy *Csézárnak*, *Mackónak*, *Szultánnak* szólítania mellékevek tulajdonnevesülése illetve a köznevek átvitele után.

Nemegyszer az állat neme is feltűnik a névben, mint a *Bakk János* és *Kandúr* macskanevekben vagy a *Fickó* bikanévben. De állatfajta neve is tulajdonnevesülhet. A *Csobán* kutyanevben román eredetű 'nagy juhász kutya' jelentésű *cioban* szó (RK. 106) rejtőzik, vagy a *Vizsla* kutyanevben a *vizsla* 'a vadat szimatjával felkutató, hosszú lábú, lógó fülű vadász kutya' köznévi szerepel.

A nevek, egy másik rétege egyéb tulajdonságokat tükröz. Az *Arva* tehénnév egy anya nélkül felnőtt egyedre vonatkozik, az *Ikrés* ikertestvérrel születettre, a *Jármás* arra utal, hogy egy bizonyos ideig járomba fogták, a *Kancsi* a szem kancsalságára, a *Rugós* pedig arra emlékeztet, hogy fejéskor rúg a tehén. A *Kocori* tyúk mindig megkaporodik, ha a gazdáik közelednek feléje, a *Licsi-locsi* kutya állandóan ugat, a *Muszka* pedig vele ellentétben némán támad, hátulról, „oroz-maróként”. A *Dáma* tehén nevével emlékeztet egykori gazdasszonyára.

A macskanevek különös, érdekes elemei a gyermeknyelvi eredetű tulajdonnevesült hívogatók, mint a *Cila*, *Cili*, *Cici*, *Cilu*, *Cilibu*, *Cilus*, *Picu*, *Piszi*, *Piszu*, *Piszuka*, *Pizsus*, *Pizuska* vagy a köznévből illetve gyermeknyelvi szóból tulajdonnevesült *Cirmos*, illetve *Miróka*. Állathívogatóból tulajdonnevesült a *Tubica* galambnév is.

Két névnek emlékeztető ereje is van: a *Piszi* disznónév az állat volt gazdájának köszönési formuláját vitte magával az új gazdához, a *Vajas* tehénnév pedig felidézti azt az esetet, amikor a tehén az erdőn megette a vaját.

Az eddig felsorolt állatnevek többnyire egy-egy tulajdonságról tanúskodtak, és nagyrészt egyszerű szóként vagy jelzős szókapcsolatként azonosított. Ezekkel szemben a névanyagban 7 olyan névvel is találkozunk, amelyek több tulajdonságot is megneveznek jelzős szókapcsolatokként. Ilyenek a nemre és korra utaló *Vénasszony*, *Vén kurva* kutyanev, a nagyságra és színre utaló: *Kicsi Piros*, *Kicsi Sári*, a nagyságra és homlokjegyre utaló: *Kicsi Hódi*, a szarvra és színre utaló: *Hégyes Piros* valamint a nagyságra és szőrzetre vonatkozó *Nagy Kondor*, többelmű nevek.

Az állattal közvetlen kapcsolatban álló, arról hiteles információt hordozó szónevek mellett a névanyagban jelentkezik néhány olyan név is, amelyeknek ismerjük községi jelentését, de az állattal való eredeti kapcsolata a névnek elhomályosult. Ilyenek a *Bimbó*, *Bodri*, *Bokrász*, *Buksi*, *Bojti*, *Burkus*, *Civil*, *Dajka*, *Dingó*, *Doktor*, *Gulya*, *Kukorica*, *Maxi* nevek. Valószínű, hogy ezek a szónév és a jelnév között elhelyezkedő nyelvi jelek nem az állattartó gazdától származnak, hanem az állat volt gazdájától kapta a nevét, és azt magával vitte, az új gazda pedig nem változtatott nevet. Spontán módon átvette a régit. De olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor a névadó a számára valamilyen okból tetsző nevet spontánul a néviselőre ragasztja, anélkül, hogy kapcsolat lenne a név és viselője között.

A névadás szóneveket eredményező régi, eredetibb módjai mellett még sokféle tényező befolyásolja az állatnévadást. Jórésztük mint az anyától vagy a gazdától vagy a gyermekpajtástól való névöröklés, a naptári névadás, a névmágia, a szónevekkel ellentétes jelnevek eredményez. Ezek a községi jelentés nélküli jelnevek többnyire tulajdonnevek: személynévek, helynevek, irodalom- és filmnevek átviteléből adódnak. Másik részük pedig községi jelentéssel a falu nyelvhasználatában nem rendelkező jelnév.

A személynévek, pontosabban a vezeték- és utónevek fontos szerepet játszanak a falu névadásában. Bár szülőfalumban is érvényes Márton Gyula megállapítása, amely szerint nem valami hízelgő egy falusira ha állat is viseli a nevét (i. m. 13), ennek ellenére mégis minden állatfaj névanyagában felbukkan személynév. Kisebbrészük családnév, mint a *Balló*, *Bézsán*, *Cikó*, *Lakatos*, *Tompos*, *Vaslabán* volt tulajdonosokra emlékeztető tehénnevek, vagy a *Céncél* tehénnév, amely az állat menését egy ilyen nevű asszony járásával hasonlítja össze. Az utónevek közül állatnévként szerepel az *Angélla*, *Arabélla*, *Bérta*, *Dóra*, *Edit*, *Ella*, *Elvira*, *Eva*, *Fanni*, *Ida*, *Izabélla*, *Jolán*, *Juliánna*, *Jutka*, *Kinga*, *Krisztina*, *Liza*, *Luca*, *Lujza*, *Magdolna*, *Margit*, *Olga*, *Piroska*, *Róza*, *Tünde*, *Vilma*, *Viola*, *Zsófi* — alapalakban használt női utónevek, valamint a szintén alapalakban élő következő férfi utónevek: *Attila*, *Dánél*, *Gábor*, *Győző*, *Jakab*, *János*, *László*, *Levente*, *Mátyás*, *Miklós*, *Müller*, *Olivér*, *Péter*, *Simon*, *Vendel*.

A fentiek mellett számos becenév színezi a névállományt. Kedveskedő, játékos hangulati töltésük szorosabbra fűzi ember és állat személyes kapcsolatát. A népi becenévállományból a következő női nevek vivődtek át állat-denotátumok megnevezésére: *Bözsí ~ Bézsi, Bori, Borus, Csépi ~ Csöpi, Erzsí, Eszti, Etél, Etus, Fruzsí, Giza, Gizi, Gyöngyi, Hajni, Hajnika, Ibi, Iboly, Ica, Iluska, Irénke, Jolánka, Juci, Julis, Juliska, Kati, Klári, Lina, Lizi, Magdi, Magdus, Mancsi, Mari, Mária, Maris, Mariska, Móni, Nusika, Panni, Péncsi, Rózsi, Sári, Tündi, Zsófi, Zsuzsa, Zsuzsi*. A férfi becenevek közül pedig a *Pancsi, Bandi, Boti, Csabi, Dani, Dódi, Ferkó, Feri, Guszti, Gyuri, Gyurka, Jancsi, Jancsika, Jani, Laci, Lacika, Laji, Lajka, Marci, Matyi, Miki, Misi, Misu, Ódi, Odönke, Pali, Péli, Pista, Pisti, Pityu, Rudi, Simi, Vili, Zoli* szerepel állatnévként is.

A legelterjedtebb, legkedveltebb személynévi eredetű állatnevek a *Piska, Kati, Jani, Mancsi* nevek, amelyek mint már említettük több állatfaj körében is azonosítanak. Az egyes állatfajokon belül a legkedveltebb személynévi eredetű tehénnevek a *Gyöngyi, Kati, Sári, Bözsí, Rózsi*, a kutyanévek közül a *Kinga*, a macskanévek közül a *Mancsi, Juci, Laci, Bandi, Kati*, a juhnevek esetében a *Juci, Barta, Pista*, a disznónevek közül a *Kati, Jancsi, Pista*, a tyúkfélék esetében a *Laci, Pista*. A kecskénevek és galambnevek egy kivételével mind személynévek: *Ella, Eva, Giza, Maris; Gyuri, Laci, Sári*. A nyúl-, lúd- illetve pulykanevek egyértelműen személynévek: *Mancsi, Gábor, Pista*, illetve *Lacika*.

Az állatnevek személynévi csoportja mind egyszerű szó vagy egyszerű képzett szó alakjára nézve. Határterületnek mondható a *Bakk János* macskanév, amelynek meghatározó tagja szónév, határozott eleme pedig jelnév, személynév.

Személynévi állatneveink közszói információkat nem hordoznak, de informálhatnak az állatok neméről. A bemutatott női nevek általában nőnemű, a férfinevek viszont, himnnevű állatok jelölői. Egy-két kivétel természetesen akad abban az esetben, ha az állat gazdája nevét örökölte. Ezzel a jelenséggel inkább a téveszbeli állatállomány nevei között találkozunk. Így a *Simi ~ Simon* férfinevű tehén gazdája nevét viseli, az *Attila, Rudi* pedig annak az állattenyésztésbeli alkalmazottnak, aki őt gondozza.

Az állatnévként előforduló tulajdonnevek másik részét a helynevek alkotják. 5 folyónév jelöli kutya névviselőt. A névadásnak ez a módja abban a hitben gyökerezik, miszerint — az egyik adatközlő szavait idézve — „a kutyát váltig a folyó nevre kell elnevezni, mert akkor nem vesz meg”. A *Maros, Rajna, Sajó, Tatros, Tisza* folyónév védi az 5 kutyát. Egy tyúk neve származása helyére utal: *Pottyandi*.

Újabb névadási szokások is jelentkeztek a vizsgált csiki falu névadásában, az irodalom, a filmek névanyagából kölcsönözve állatneveket. Regénybeli kutyanév az *Almira, Kumár, Léri*, filmnév a *Donát ~ Dormi bácsi, Dormi* macskanév, a *Dzsudi, Tarzán, Zorró* kutyanév.

A jelnevek utolsó csoportjába olyan tulajdonneveket sorolhatunk, amelyek a falu nyelvi környezetében, nyelvjárásában nem rendelkeznek jelentéssel: *Borér, Budász, Bugi, Bundzsi ~ Bundzsika, Céci, Csombi, Dajna, Dajkó, Dojnica, Dzsombi, Eifi, Fukszi, Gyinuka, Heki, Hèni, Hundi, Kalipszó, Kálu, Kim, Konkár, Kuki, Kumár, Kúrió, Muki, Popdéluska, Réxi, Ricskó, Ruzsa, Szilvér, Villó*. Ezek többnyire önkényes hangsorok, semmilyen kapcsolat nem mutatható ki közöttük és a névviselők között.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

NUME DE ANIMALE ȘI PĂSĂRI DIN MISENTEA

(JUD. HARGHITA)

(Rezumat)

În lingvistică, în general, se acordă relativ puțină atenție cercetării numelor de animale. Putem spune, deci, că prin investigarea numelor de animale din Misen-tea (jud. Harghita), autoarea umple un incontestabil gol. Articolul de față se referă, în total, la 932 de animale domestice și păsări de casă purtătoare de nume, trecând în revistă nu mai puțin de 453 de nume de vite, cai, porci, câini, pisici, iepuri și păsări. După prezentarea numelor, autoarea se ocupă de frecvența și etimologia acestor nume.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„VALLANI MINDENT: VOLT ÉLETEM DOLGA“

(Adyra emlékezve)

A tolakodó Gráciát ellöktem,
En nem bűvészek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmi sem.

(Hunn, új legenda)

Amit Petőfiről mondott, az rá is érvényes: korának lelkiismerete volt ő is. Sőt nem túlzás a minősítés: egyik legegységesebb világú költője korának. A Mindenség, az emberi lét teljességének bűvkörében élt és alkotott. „Kell hurcolnom magamban a Mindent“ — vallja költői önérzettel egyik versében.

Lírai témái összefüggő egészet alkotnak, az általa annyiszor áhított nagybetűs Élet részei. Azt is mondhatnók: pólusok feszülnek egymásnak ebben a bő áramlású és mély sodrású költészetben. A társadalmi megrekedtség kinja és forradalmi megújítást sürgető indulat, a lélek el-bizonytalanodása és szeretlen életmámor, a kipányvázott lelkek kiszolgáltatottsága és a meg-megismétlődő mégisek erkölcsi parancsa, lemondás és hit (a költő szép szavaival: „lemondásos hit“), Minden és Semmi, a Tegnap és a Holnap, egyéni és közösségi sors, a nap-talan Kelet és a fény városának ígérete, a Halál rokonsága és az Élet imádata — az egységes emberi lét kiteljesítőiként lelnék egymásra ebben a kivételesen gazdag gondolatvilágú életműben.

Babits Mihály ennek az egyetemességnek a felismerésével lát hozzá Ady frissen lezáruló művének számbavételéhez. A Teljesség, az Egész költőjét kívánja felmutatni kortársainak, amikor ilyenképpen fogalmaz: „Ady az Emberiség nagy vallásának híve, amely annyira egyszerű, igaz és magától értetődő, hogy talán éppen ezért csak a zsenik tudják ma látni és vállalni. Aki ennek a vallásnak tagadója, az rossz tisztelője Adynak: annak Ady sírjára vitt áldozata rossz illatú. De éppoly távol vannak Adytól a faj és nemzet tagadói s az ész-utópisták [...] Ő önmagában megvalósította már, amit a nemzetek ki tudja milyen vajúdás után fognak majd megvalósítani, mikor majd tudtára jutnak, hogy igazi érdekeik egyek az Emberiség érdekével és egymás érdekével.“¹

Némi patetikussággal azt is mondhatnók: Ady a végtelen élet vallatója és szerelmese, az a költő, akinek „ezer kis életlánggal“ világító lírájában sok évszázados szándékok, „évezredek hője, hava“ (Ady szavai) fonnak egygé múltat, jelent. Megnőtt Élet az Adyé, „millió gyökerű“, „száz mással“ elegyített. Meggyőződéssel hirdeti egyik gondolati költeményében:

Messziről jön és messzire megy ez élet
S csak élet ez, summája ezrekének.

Másként fogalmazva: Ady költészete az egyetemes összefüggések, a „nagy emberi folytonosság“ költészete. Vissza-visszatérő motívumai mind teljesebbé válnak az évek folyamán, szimbólumai egymást erősítik, világítják meg. Egyik korai, Párizsból keltezett tárcájában olvassuk: „Szeretni kell az életet. Nem azt, aminek egy kis darabjában élünk, de az örököt, folytonost és egyetemet.“ (Az én

¹ Babits Adyról. Bp., 1975. 115, 116.

kiemelés — K.D.) Az emberi létnek ezt a folytonosságát, a mindenkori jelenben benne élő embert fedezi fel Rodin híres szobrában, *A gondolkodóban* is. Ezért ír róla olyan határtalan lelkesedéssel, nevezi az élet, az ember szobrának.²

Ezért lehet egyik bensőséges lírai meditációjában az emberi folytonosságot szimbolizáló örök város a „korlátlan” létezés jelképe. „Örökkön éltem, élek./Csupán hüvelyt cserélek” — olvassuk a *Nyárdélutáni Hold Rómeóban* című versében.

Akárcsak a szent előd, Vajda János költészetében, a valósággal újfajta kapcsolatot teremtő Ady-lírában is: az *En — Minden*.

A teljességnek ebből az igényéből fakadnak e költészet már jelzett pólusai, állandó érzelmi feszültséget keltő kettősségei. A valóság és a vágy, a létező és a lehetséges kezdettől fogva szembesülnek egymással. Nem véletlen, hogy az 1906-ban megjelenő, a nagy fordulatot meghozó versgyűjteményének, az *Új versek* élére — az egész kötet alaphangulatát megadó prologusként — dacos lázadást és kételyt egyszerre megszólaltató költeményt (*Gőg és Magóga fia vagyok én*) állít. Mint ahogy művészileg egyik legelmélyítettebb lírai témájában, az Ugar jelképezte társadalmi-szellemi megrekedséget megszólaltató verseiben is szüntelenül ott vibrál ez a kettősség. Ugy, hogy az önkínzó töprengésen fölül emelkedik az elszánt akarás szenvedélye.

A mocsaras rónán bércekre vágyó ember nagy megrokkánásairól hírt hozó költeményének már a címe is fájdalmas nyugtalanságot sugalló: *Enck a porban*. Es sorolhatnánk a jól ismert verseket: *A Hortobágy poétájában* egyszerre éljük át a szárnyakat szegő kényszerűséget és a szépség mámorát, a lázadást és a lemondást. *A magyar Ugaron* metonimikus képei (a „vad mező” riasztó látványa és a „szent humusz” alvó lelke) e vers egész világát kifejező jelképes ellentét sor részei.

A teljes életre vágyók tehetetlensége, a merész álmokat dédelgetők kényszerű megrokkánása — ez Ady lírájának másik fő motívuma. Mintha csak egymást egészítik ki a két egymás mellé helyezett költemény: *Lelkek a pályván* és a *Korán jöttem ide*.³

Az elszánt akarásra („Nem kellene a megálmodott álmok”) csak az képes — hirdeti újra meg újra Ady —, aki megszenvedti az elbizonytalanodás szorongásait, a kétségek gyötrelmeit („Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse”), de aki a meghasonlások szorításaiban is meg tudja őrizni eszményeit.

Egyik ilyen váltásos korszakában, az őt ért támadásokra válaszolva, írja a *Szilágyban*: „Csinálom a magam dolgait a magam művészi hitvallása szerint mindaddig — lehet: rövid ideig —, míg csak élek. Szűnyogok csipésére többé nem reagálok, még hazai szűnyogokéra sem. Csinálom, írom, adom verseimmel lelkemből a legjobbat. Akinek nem tetszem, irkáljon, pukkadjon meg.”⁴ 1907. január 25-én Párizsból Léának: „Beteg s az élettől csak alig coherens ember vagyok.” Ezekben a napokban kerül ki tolla alól verse a boldog szerelmeseket szétrettentő fekete párról, Ady akkori belső ziláltságát leginkább jellemző Léda-vers.

A képzelet és a valóság már korábban felsejlő kettőssége („Vágy, élet és sugar a lelkünk/Es utunk mégis koldus-út”) mind sűrűbben kap hangot költészetében, Azt is mondhatnánk, egyik fő szólama lesz lírájának.

Az *En* belső küzdelmének egyik leghatalmasabb létértelmező vallomása *Az ősz Kaján* is ebből az időből való. A hosszú töprengés után, 1907 elején megszületett allegorikus költemény valójában párbeszédbe sűrített kétféle emberi sorsnak az allegóriája. Miként az Ady-mű jeles kutatója, Király István mondja róla: „a valóság és lehetséges lét ellentéte”, küzdelem „a meghódítani vágyott, hatalmas mindenség”-ért.⁵

A megformálás szintjén is ott van a kettősség: az ünnepélyességhez, a rendkívüliséghez hozzátartozik a mindennapi, a patetikussághoz a közvetlenség.

Ujabb kötetekben (*Az Illés szekeren 1908, Szeretném, ha szeretnének 1909, Minden Titkok versei 1910*) talán még hangsúlyozottabb ez az érzelmi ambivalencia: a Himálaják hegycsúcsaihoz mérhető magány és forradalmi eitőkéltség, kirekesztettség-érzés és messiás-tudat. Egyszerre érezte magát Ábelnek és Kainnak, szüzi galambnak és bűnös seregélynek (*Seregély és galamb*).

² *Az élet szobra*. Ady Endre publicisztikai írásai. Bp., 1977. I. 553.

³ Horváth János, Ady költői újszerűségét vizsgálva, a *Lelkek a pályván* című verssel példázza, miként vált Ady lírájába a régi képes beszéd új képes beszéddé, hogyan lesz a metaforából szimbólum.

⁴ *Ady Endre publicisztikai írásai*. Bp., 1977. II. 274.

⁵ Király István, *Ady Endre*. Bp., 1972. 550.

Szerelmi líráját is átszövik ezek a kettősségek. Belsőségesség és démoni szenvedély, lelki meghittség és a testiség erotikája fonódik benne össze. Igen sokat mondó például, hogy egyik korai versében az ótestamentum két mitológikus hősnőjét, a szelidséget példázó Ruthot és a vad szenvedélyt jelképező Delilát egyszerre vállalja. Így lesz a szerelem egyetemes emberi érzelmek megélésének lehetősége, nem egyszer mítikus erő. A *Biztató a szerelemhez* lebilincselően szép sorait idézve: „Olyan mindegy, mint szeretünk, / Olyan mindegy, csókunk mifajta, / Olyan közeli a Halál, / S olyan nagyszerű győzni rajta.”

Belső birkozás a Léda-szerelem első összegező verse, a *Hiába hideg a Hold* is. Nemcsak az érzelmek elmúlását jelzi itt a hideg Hold, átéljük a hajdan-volt érzések forrón szép emlékeit is. („Hiába hideg a Hold. Egyszer / A mi öránk forrón ütött.”) A szenvedélynek ebben a sodrásában — verset parafrázálva — nincs Közel és nincs Távol, csak a végtelen Idő. S ebből a végtelen Időből nem törülhető ki az sem, ami már elmúlt.

A belső elbizonytalanodásban mintha ellentétükbe csaptak volna át a világ dolgai, épp azt veszítik el, ami sajátjuk volt: az Erény helyét cserél a Bűnnel, az Élet a Halállal. (*A Nincsen himnusza*). Így lesz a mindig Délre vágyó költő „útját zord gonddal róvó” északi ember.

Mindenre kiterjedő ez a magány. Az 1909 nyarán, egy valóságos éjszakai utazás (szekér vitte szülőfaluja felé) alkalmával írott versében a jelkép — a csonka Hold — a Mindenség széthullásának képzetét kelti az olvasóban. A konkrét helyzetet és az érzelmet egyéolvasztó kivételes formai szigorral. A környezetet, annak egy részletét pontosan rögzítő képpel indul e vers:

Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.

Hogy aztán a képbe ágyazott Én — most már elvont módon — egyetemes emberé mélyüljön:

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.

(Kocsi-út az éjszakában)

A válság-élmény verseivel párhuzamosan íródnak a forradalmi küldetésstudat költeményei, születik meg Ady első forradalmi versciklusa (*Az utca éneke*), válik e líra egyre gondolatibbá. Összeméri sorskérdések megszólaltatójává. A több évszázados paraszti kisemmizettség és a lázító társadalmi elesettség képsoraiban (hogy csak példát említsünk: *Az öreg Kunné*, *Almodik a nyomor*) örökérvényű emberi érzelmek, meg-megújuló remények sejlének fel.

Hitek apadtán is döntésre kényszerítő hit az Adyé. Perspektívát felvillantó, „szent indulatú”, „mindent meglátó”. Az elszánt emberi cselekvés mitológiai hőse, a tűz csiholója cselekedetre serkentő jelkép. Úgy is mondhatnánk, a „teljességes élet”, a szüntelen megújulás szimbóluma. Ez a teljességes élet kápráztatja el egyik novellahősét; „Es bennem milliónyi életek vannak, Színesek, sűrűek, nagyszerűek.”

Ez a „száz hős élet” lesz az egyedüliség vigasza versek egész sorában. Csak két példa: „S lelkemben száz hős élet maradt / Magam maradván” (*Az egyedüliség vigasza*), „Eletem száz mással elegyitem” (*A csodák föntjén*).

Ezért olyan himnikusan szárnyalóak Ady élet-versei, élet és halál ezért mérendők együtt ebben a „Megnőtt Élet”-ben. Ezért nő kozmikus méretű rettenet — a népi képzelet fantáziája szerint — az életet pusztító halál Ady olyan megrendítő költeményében, mint amilyen *A Halál lova*. A személytelenség, a mozdulatlan, a vers fő képi motívumai mind egy irányba hatnak: „A Hold is fél és elbukik, / Ha jönnek a fehér uton. // Honnan jönnek, ki tudja azt? / Az egész világ szenderég: / Kengyelt oldnak, megállanak. / Mindig van szabad paripa, / S mindig van gazdátlan nyereg.”

Innen Ady meg-megújuló életvágya, küzdelme — szavait kölcsönözve — az „akármilyen csúnya élet”-ért. Innen számos Ady-vers magával ragadó élet-mámora. Elég talán a címüket emlékezetbe idézni: *Májusi zápor után, Köszönet az életért, Akármilyen csúnya életet, Elet, Elet, Elet*. Ez utóbbinak írjuk ide befejező sorait: „Kígyói az éjnek, / Gyümölcssei bűnbe-esésnek, / Oh, vétek, vétek, vétek, / Oh, istenes jó, / Elet, Elet, Elet.”

Egyetemes emberi értékek pusztulásának kinjät-gyötrelmét éjük át Ady világ-háborús költészetében is.

Publicisztikában, levelekben, lírai látomásokban döbentti rá kortársait a „nagy tivornya” világhordító borzalmára. „Világrobaj”, „világelfordulás”, „világörület” — ilyen és ehhez hasonló kifejezések a háború szinonimái Ady szótárában. A minden értéket veszélyeztető „embertelenség” (ez is a háborút jelenti), a katasztrófa-érzés, az élet-féltés lesz a testileg-lelkileg megtört költő utolsó éveinek legmélyebben megélt élménye. A szörnyű felismerés: „Egész világ szóttje kibomlott”, „Sohasz volt még kisebb az ember.”

Alig pár héttel a háború kitörése után, 1914 augusztusában archaikus hangvételű, bibliai jelképekből építkező szabadversben jajdul fel az ember eltévelyedése. A tehetetlenség-érzésnek Adynál oly gyakran használt és oly hatásos stílusesszközzel: az ismétléses formák variálásával: „Oh, miért olyan szeretetlen és boldogtalan az Ember, ki úgy kívánja a szeretetet és boldogságot? Vigyázók, hiába vigyáztok, oh jaj; vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.” (*Esaiás könyvének margójára*)

Az egyetemes pusztulás képei rendítenek meg Ady háború-ellenes költészetében. A „nagy tivornyan” az esztelenség, az örök emberi értékeken az embertelenség lesz urrá a ráción. A Téboly vér-útján nemcsak az egyes ember téveszt célt, hanem az egész emberi nem. A „gyehenná”-ban meghal „minden külön pokol”. (*Szent Liber atyám*)

A mind riasztóbb hírek, iszonyatos vérvesztések hallatán egyik legállandóbb motívuma teljesedik hatalmas allegorikus látomással: a szorongás-szülte útvesztés, az ember eltévelyedése. Közismert nagy versében, *Az eltévedt lovasban* például. De idézhetjük *A halottak élén* egyik ciklusának panaszos fohászát:

Megfagytam s lángolt a világ,
Mefagyott az én ajándék-nyaram.

Nem elég azonban csupán a rémlátásokról beszélni e háborús líra kapcsán. Az „Ember nélküli világban” ott szunnyadnak az újrakezdés, a „másik” élet lehetőségei, 1914 nyarán így szólal meg *A Hold megbocsájt* című versében:

S mert Földre nézni csókért küldetett,
A Hold ujjongva, bizón kiragyog
S száz halál-bűnért küld bocsánatot.

(*A Hold megbocsájt*)

A fenn és a lenn ellentétében, a természeti idillben ott érezzük a túlélés lehetőségét, de maga a természet is az emberi lét folytonosságának hordozójaként, jelképeként jelenik meg.

Igy születhettek meg a háború első hónapjaiban a reménykedést helytálló emberi tartással teljesítő versek, szólalhattak meg a tépettségben a megőrzött „ régi hitek”, s tűnhettek fel az öröm szavai („vígság”, „kedv”). Ezért jelenhetett meg versben (a „rendeltetés hitével”) a célt tévesztett világban az értelmet és célt kereső, a lemondani nem tudó nagybetűs Ember. Ezért lehet az 1914-es szomorú ősz dicséretes, vagy ahogy a költemény mondja: „ragyogásos”, „gyönyörű” (*Az ősz dicsérete*). Ezért kerülhettek ki Ady tolla alól ezekben a hónapokban, években a helytálló emberség, a bizakodás olyan remeklései, mint a *Mag hó alatt* vagy az *Új s új lovat*.

A végesség: halhatatlanság

S csak a Mái a rettenet,

Az Embernek, míg csak van ember,

Megállni nem lehet.

— nemesedik hitté a gyötrelme ez utóbbiban.

Uj értelmet kap ezekben a versokban az annyiféle jelentésű Halál-motivum. Az életből kikényszerültek a „kisérteties világban” mégiscsak az életre „mosolyognak” (*A halottak élén*).

A változtató szándék gondolata, szenvedélye, a „Mindenen felül való Élet” megélésének hite sem hiányzik az aggodalomnak és a bele nem nyugvásnak ebből a dialógusából, „Hát várjuk pipogyan legcsúfosabb végünk?//De hogyha az ember mégiscsak dacolna?” — hangzik el a kései kuruc versek egyikének önbiztató párbeszédében (*Két kuruc beszélget*).

Ezért fér meg egymás mellett a háború révével viaskodó Ady költeményeiben — jelképes értékű kifejezéseivel élve — a „vérszönyeg” és „virágének”, a Halál és a Szépség násza, a szerelm.

Ady Endre mélyen hagyományokba gyökerező, külön világot teremtő költészetének épp ez az egyik időszerű mondandója az életmű lezárulása után hetven esztendővel is: egyetemes, összemberi érzelmek, gondolatok, vágyak művészi kimondása.

Ezért is lehet ez a líra érzést, gondolkodást, izlést, cselekvést alakító.

KOZMA DEZSO

UNIVERSALITATEA POEZIEI LUI ENDRE ADY

(La 70 de ani de la moartea poetului)

(Rezumat)

Autorul studiului prezintă unele aspecte ale poeziei lui Ady (temele specifice, conținutul simbolismului). În lucrare sînt relevate, înainte de toate, antitezele poetice și mai ales caracteristicile specifice și general umane ale acestei poezii.

SIPOS DOMOKOS NOVELLÁINAK
ÉLMÉNYRÉTEGEI

Költők esetében harmincöt év egy teljes, lezárt életmű megírására is elegendő lehet. A prózaíróknak azonban több idő kell, távlat, hogy az élmények írásművekké álljanak össze. A három és fél évtized, főleg, ha azt még a tudó-
baj árnya is befellegzi, legfeljebb a szárnybontogatásra, egy torzóban maradó pálya körvonalainak sejtetésére elegendő. Sipos Domokos ekkorára szabott élet-
útjából vagy hatot szentelt az irodalomnak, s ez alatt több tucat elbeszélést, valamivel kevesebb verset, verstörödéket, egy színművet s egy-két regényrész-
letet írt. Kötetbe gyűjtve az egész alig tesz ki negyedfélszáz lapot. Mindig regény-
írásra készült, s maig s. m tudjuk, hogy a cím szerint emlegetett 4–5 regénye
közül egy is elkészült-e, kettőnek újságban közölt fejezetét ismerjük. Sipost iro-
dalomtörténet-írásunk az 1920-as évek első felének jelentős novellistájaként tartja
számon. A romániai magyar irodalom sorrendben második, a helikoni közösség első
halottja volt.

Novellái szinte kivétel nélkül életéből ihletődnek. Nem tartozott azok közé,
akiket — ha tollat fognak — fantáziája legfeljebb hallomásból, könyvélményből
ismert messze tájakra repít. A mindennapi jelenetek, kisebb-nagyobb élmények ren-
deződtek lelkében novellává, s csak a példázat kedvéért nyúlt egyszer-kétszer a
múltba, távolabbi szinterekhez. Sipos rövid élete alatt is sokat megért, sőt épp az
élettapasztalatok, történelmi változások bontakoztatták ki belőle az író.

Dicsőszentmárton, ez a születésekor pár ezer lakosú, egy hosszú, járda nélküli
utcából, pár zezugos sikátorból, szalmafedeles házakból álló megyeszékhely, mely-
ről Jókai, a szomszédos Erzsébetváros képviselője viccesen állapította meg: „Mit
akar az a Dicsőszentmárton? Hiszen se nem dicső, se nem szent, még csak nem is
Márton, hanem csak Marci”.¹ Ez a Marci azonban a század utolsó évtizedében roha-
mos fejlődésnek indult. Impozáns középületekkel, kórházzal, aszfaltos járdával gy-
rapodott, telefon és vasút kapcsolta az ország vérkeringésébe. Így is csak 1912-ben
nyilvánították városná. Ekképpen történhetik meg, hogy az író ott helyben leheti
el a falu életének jellegzetes mozzanatait, s a vidéki kisváros társadalmának ellent-
mondásait is. Világgá ment kelmefestő édesapja és okleveles bábaasszony édesanyja
társadalmi hovatartozását, kialakuló nézeteit is meghatározzák.

A szülővárosról és környékéről szól legtöbb novellája. Cselekményük időpontja
nem mindig rögzíthető: a gyermekkori élmények keverednek bennük a későbbi kis-
tisztviselő és szerkesztő-nyomdaigazgató tapasztalataival. Többségük embersorsokat
ragad meg néhány vonással, s olyan létező ellentétekre, igazságtalanságokra mutat
rá, amelyek feloldásáról akkor még inkább csak álmodoztak. Éppen ezért vérlázi-
toak ezek az írások: hőseikből hiányzik a lázadás. Az író azt sejteti, hogy egy-egy
iparos, nagygazda jósága is segíthet a szenvedőkön. Ez tűnik ki a két karácsonykor
lejátszódó, megdöbbentő ellentétekre épülő novellából.

A *Karácsonyestén* az 1910-es évek szolgasorsának mélységeibe enged bete-
kinteni. János bácsi harminc évig volt a kastélynál kocsis, közben az úr elszerette
feleségét, s ő nem lázadt. Most a mészáros udvara végében egy elhagyott disznó-
ólban lakik, s karácsonyestén az állomás melletti kocsmárostól kap ételt és bort,
s ő sorsával elégedett. A mészáros és a kocsmáros családi boldogságával, otthonuk
karácsonyi melegével szembesül a rongyos, nincstelen János természettől ajándékba
kapott látomásos, ünnepélyes és hideg karácsonyéjjele: „Isteni éjszaka borult a
földre. A csillagok oly tündöklően ragyogtak a hideg úron át, mintha az eszme
születésétől izzanának”. S ezen az éjszakán egyesül az ől előtt megfagyott János
bácsi a nagy, mindent megbocsátó természettel, s az egyenlőség eszméje hihetetlenül
távolinak tűnik a reális helyzettől. Balladái szűkszávúsággal, szaggatottan, egy-egy

¹ Idézi Sipos Domokos *Történelmi és irodalmi emlékeiről* (Keleti Újság 1926. július 2.) című cikkében.

mozzanat felemlítésével kerekedik ki előttünk János bácsi sorsa, s tudjuk, nem egyedüli eset volt az ilyen halál. Szolgák ezrei rettegtek tőle. Sipos saját édesapja hasonló pusztulásától féltett.

A *Rettenetes anygalt* Sipos házvezetőnőként magát feláldozó édesanyja sorsával hozza kapcsolatba Kovács István.² Kétségtelenül a női önfeláldozás egyik leg-szebb példázata. Az egész kisváros ünnepel, a két gyermek a karácsonyi kirakato-
kat bámulja a barátságatlan szeles utcán, miközben az édesanyja a postát várja. Talán levelet vagy pénzt küldhetne hűtlen férje. Tüdőbajos, mint az író, munkára képtelen, férjétől sem érkezik semmi, s mégis elutasítja a gazdag pék ajánlatát. Benne is felmerül a János bácsiéhoz hasonló halál lehetősége, mikor beleképze-
li gyermekeit egy boldog otthonba: „Nézni, nézni őket, s megsemmisülni, belefagyni a hideg éjszakába azzal a gondolattal, hogy a kicsikéknek mindig ilyen jó lesz”. De neki haza kell vinnie a gyermekeit a rideg, fűtetlen lakásba, s ajándékok nélkül fekteti le őket. Hogy ezek után beengedi az ablakán kopogtató pékmestert, senkinek sem okozhat meglepetést, legfeljebb az, hogy a pékiparos az ünnepi hangulatban jót tesz: duplán fizet. Az édesanya pedig őt anygálnak nevezi. „Ennél felkavaróbb írást keveset ismerek” — állítja Szentimrei Jenő.³ S feloldozná mindkét főszereplőt, sőt magát az író is. Remekül szerkesztett elbeszélés. Nem véletlenül közölte ezt a Korunk⁴ Sipos halálakor, s olvasta fel Bornemisza Elemérné a sírköavatás alkal-
mával.⁵ Még az olyan tárgyhoz lazán kapcsolódó bekezdései is beszédesek, mint a sorsát átkozó lámpagyújtogatóról vagy postát várókról szólnak.

Ha az előző két írás a szüleivel, a *Nyári bál* magának az írónak az életérzé-
sével hozható kapcsolatba. Valamelyik megyebálon kistisztviselőként úgy érezhette magát, mint a finác, aki egy adott pillanatban nem tudott ellenállni ösztöneinek, s harapássá görcsösödik a vidéki kisasszony vállára adott csókja. A legénykedő dzsentrí ifjútól kapott verést, kidobtatást nem nehéz elképzelni, s a frappáns kontraszt is előbukkan: a vén báró gyógyító csókja. A novella anekdotikusan indul, inkább humoros, mint gúnyos a szereplők, a bál bemutatásakor, a „revolúció” lecsillapítá-
sáról mondtak is még csak sejtetik a feszültséget, úgyhogy váratlanul üt be a drámai fordulat, melynek nyomán már iróniába csap át a zárómondat: „S kivilágos-
kivirradtig tartott a régi, drága magyar bál”.

Sipos legsikerültebb novellája, a társadalmi ellentéteket lelki síkra kivetítő A csoda szintén az író gyermekkori élményeiből, életérzéséből ihletődik. Jól ismer-
hette a vele egykorú fiúgyermekek rettegett inas-sorsát, s magát is az fenyegette volna, ha nem állja meg helyét a tanulásban. A megfélemlített, munkája mellett elalvó inas a talpalást elvégző vándor cipészlegényben Krisztust véli felismerni, s itt következik be a csoda: a családjával is durva, iszákos mester a hihetetlen módon megtalált csizma láttára magába száll, sajátkezüleg megagyaz is inasnak, féltőn szól feleségéhez. Sipos nagyszerű környezetrajzot nyújt: csehovi
módon érzékelteti a kis Feri szenvedéseit, s azt az ellentétet, mely a lélekben tiszta kisfiú és a durva, romlott világ közt feszül, melyet csak egy „vándor Krisztus” tud átmenetileg feloldani.

E lélekrázó, megható, többnyire tragikus történetek adják Sipos novellisztiká-
jának alaphangját. Szinte kivételesnek számítanak az olyan anekdotikus, derűs el-
beszélések, mint a *Klári még nem megy férjhez*, melyben halványan ott kísért a
vagyon- és rangkülönbség árnya, vagy a *Pitymallatkor*, melyben az első világháború
és emlékei szólnak bele a megszokott falusi életrendbe.

A szülőföld iparos és paraszti-úri társadalmához képest a Bethlen Kollégium-
ban egy sokkal zártabb, demokratikusabb, nem csak a jelenre összpontosító közös-
séget ismert meg, mely benne is — mint sok ezer diáktársában — mély nyomokat
hagyott. Tizenkét évvel a kollégiumtól való elválás után, az alapítás háromszázadik
évfordulójának előestéjén cikkben tesz lírai vallomást arról, hogy mit jelentett szá-
mára az alma mater. A táját, az utcákat, sétateret, a dísztermet és az olvasótermet,
a *Haladjunk* című diákújságot sorolja fel a hozzájuk fűződő emlékekkel. „Otthagytam
neked ifjú szívemet, s te útra bocsátottál férfilelekkel”⁶ — összegezi a nagy
változást, melyet a kollégium hozott életében.

² Kovács István, *Sipos Domokos*. Monográfia. Kézirat. Kozma Dezső, *Sipos Domokos*. Igaz Szó 1965. 11. sz.

³ Szentimrei Jenő, *Sipos Domokos*. Pásztorúti 1928. 1. sz. 2–4.

⁴ Korunk 1928. 2. sz. 94–97.

⁵ *Felállították Sipos Domokos síremlékét*. Keleti Újság 1934. október 3.

⁶ A cikk a Vasárnap 1922. október 8-1 (41.) számában jelent meg. Az idézetet a *Vajfűdő idők kúszóében* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.) című Sipos-kötet 159. lapjáról vettük.

Az emlékek leülepedve ihletforrásként is megjelennek két írásában. Talán sikerültebb a *Szép gyermekkor, jöjj vissza egy szóra!*, mely a Keleti Újságban⁷ rejtőzik, s eddig még kötetben nem olvasható. Az elsős gimnazista monológja, amíg átmege a szomszédos szoba primáriusához, hogy elkérje a nádpalcát, mellyel saját szobafőnökétől hatot fog kapni, mivel nem tudta végig a dicséretet. Sipos hitelesen **felidézi** a rettegő, méltatlankodó, mindenre rácsodálkozó kis elsős gondolatvilágát, s közben élénk tárulkozik a század eleji hagyományos enyedi diákelet, a szolgadiákok cseppet sem irigylésre méltó sorsa. A primárius dalszövegéből vett cím ketős jelentésű: a kisdíák egyáltalán nem találta szépnek az akkori életét, sokkal szívesebben gondolt a dicsői elemi iskolás sikereire, 1926-ban viszont, az írásmű születésekor már az enyedi diákelet árnyemlékei is megszépültek az író tudatában.

Nagyobb visszhangot keltett Sipos „regényvázlata”, a *Boldog idők*. A Zord Idő című folyóirat 1921-es pályázatára küldte be, s megosztottan el is nyerte a jutalmat. Ebben a novellában már a magabiztos, otthonosan mozgó nyolcadikos nagydiák jelenik meg, aki dorbézol, udvarol, bálozik, politizál, és mellesleg leteszi az érettségét. Az események az 1910-es képviselőválasztás körül bonyolódnak, a diákok a negyvennyolcas függetlenségi pártot támogatják, mert — mint Sipos megjegyzi: „Ők még nem tudták, hogy a tömegnek csak kiabálni van joga, történni az történik, amit a kevés jogosult választó akar, vagy akartatnak vele még kevesebben”. Hasonlóan érezteti az író, hogy a pártok politikája között alig van különbség, a választás után hamar összebékülnek a különböző pártok hívei.

A kulcsnovella többé-kevésbé valóságos eseményeket írt meg. Szóvá is tették a pályázat elbírálásakor a „novellisztikus elem” hiányát. Diákszereplőit, sőt a tanárokat is szinte kivétel nélkül azonosítani lehet az egykori kollégiumi Ertesítő segítségével, többségüket Sipos születési helyükből képzett névvel jelölte, önmagát például Szentmártoninak nevezi.⁸ Az általános vidámságot, a „boldog idők” képét az író két ecsetvonással felhősíti be, mindkettő hihetőleg az eltelt évtized szomorú tapasztalatainak visszavetítése, mert Szentmártoni diákagyában aligha okoztak félelmet ezek. Az egyik a további életút gondja, a másik a közelgő világháború rémlátomása, mellyel ellentézi az egyik tanár — akkoriban sokaktól osztott — véleményét: „mert háború, az sohasem lesz”.

A „boldog idők” nem csak a diákelet eseményei révén ragadtak meg Sipos emlékezetében. Hiszen ez csak a keret volt, mely lehetővé tette a tudományok, a hagyományos Bethlen Gábor-i szellemiség tovább adását évről évre. S hogy ezt a szellemiséget is megismerte Sipos, arról egy szép mese-novellában tett tanúbizonyságot: *A székely tölgy és a spanyol gránátalmavirág meséje*. Főszereplője a gyulafehérvári főiskola nyugati országokban képzett fiatal professzora, Ajtai László, aki Bécsben beleszeret egy ritka szépségű és erkölcsű spanyol táncosnőbe. Úgy tűnik, hogy a vallási különbség lehetetlenné teszi házasságukat. De a fejedelem vallási türelme segít, udvari papja rosszállása ellenére is áldását adja házasságukra. Bethlen felfogásában ugyanis a magyarok, spanyolok, zsidók, protestánsok és katolikusok mind Adámnak és Évának a leszármazottai, egyformán értékesek: emberek. Van egy kis tanmese íze a történetnek, s a Józsa Ilona iránti szerelem szálát is túl könnyen elejti az író, de a bevezető szép Bethlen-portréja, a tiszta szerelem győzelme feledteti ezeket velünk.

A kis iskolaváros után a világváros forgataga, Budapest ezer csábító lehetősége tette próbára az oda vetődő főiskolásokat. És Siposban a kalandvágy, a tapasztalás szándéka, a kibontakozó írói véna erősebb volt, mint a jogtudomány iránti vonzalom. Belevetette magát az élet sűrűjébe, s olyan alakokat, olyan történeteket, olyan érzelmeket ismert meg, amelyekről addig legfeljebb hallott, s amelyek íróvá érését elősegítették. Itt játszódnó novelláiban ritkán szólal meg első személyben, a tapasztalatokat többnyire barátjának, a kalandornak, a sikeres pesti írónak a szájába adja, aki — Sóni Pál szavaival élve⁹ — magának, „vagy elnyomott vágyainak extrapolálása”.

Első nagy élménye az erotika felfedezése lehetett, a testközelség olyan nőkkel, akiket pár óráig ismert, s akik minden érzelmét felcsigázták. De meglátta a szerelmi kalandok kis áldozatait is, akik egy ballépéssel mindent elveszhetnek.

⁷ Keleti Újság 1926. szeptember 29.

⁸ Vö. Kovács István, *Sipos Domokos írói indulásáról*. Igaz Szó, 1986. 3. sz. 264–270.

⁹ Sóni Pál, *Írói arcképek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 22–25.

A *Barátom és a hercegnő* egy szerelmi fellángolás rövid története, s lényege a „kalandor” élni akarása, mohó szerelemvágya: „Az élet ezerszer levágott, ezerszer keltem fel, csodálatosan szép nőket, surranó légyságú leánykákat, rohanó vérű leányokat, érett mohó asszonyokat, szentimentális madonnákat, szürkülő, festett, haragosszajú öregasszonyokat kellett szeretnem. A szeretés volt a sorsom. Szerettem egyszálingséket, gyémántos gazdagokat, szerettem koldusan és szerettem gazdagon.” Ilyennek szeretne volna látni önmagát a nagyon is törékeny testű író. A háromtételés *Pillanatfelvételek* talán a legsikerültebb a kalandor-novellákból. Három kaland egy-egy leánynévvel jelölve. Mint egy zenei versenymű, két krúdysan álmódó történet között egy Bródy Sándor-i tragédia. Loli érzelmeit már tizenégy éves korától felborzolták olvasmányai, fantáziája. Isteni teste „megnőtt, mint a pálma boldog Arábia oázisain, és szép volt, és rózsaszín volt, és szőke volt, csak szempillái borultak szürkés zománcú kék szemére olykor-olykor elomolva, mint bál után a megcsodált brüsszeli csipkék”. Ez a pattanásig érett leánytest természetesen nem tud ellenállni a húszéves kalandor testi közelségének, de azután gyorsan férjhez adják, s a kaland félbeszakad. Mici, a szegény varrólány teste is megérett a szerelemre, de egyelőre harcol érzelmeivel. „Teste sokszor volt forró és valami misztikumra vágyott üres vasárnap délutánokon, a szíve ismeretlen nász zenéjét pityegte felve és akadozva. Egyszer csodás ouverture harsant fel benne.” A nyitány után csak a finálét tudjuk meg: a varróműhelyt vezető kisasszony nagy hasa miatt kidobja, s ő annyi megesett leányhoz hasonlóan a Dunába öli magát. Itt a legművészebb a sejtetés, csak a lényeges mozzanatokról értesülünk, a többit hozzágondoljuk. Arról is hallgat a mesélő, hogy a kalandor jöttére csendült-e fel a csodálatos nyitány. A tragikus végkifejlet mellbevág, Arany híres balladáját idézi emlékeztünkbe. Ehhez képest a bevonult férje távollétében szerelemre éhes Lia házasságterése derűs kis emlék a kalandor érzelmvilágában.

A többi kalandor-novellában is ott lüktet fő hajtóerőként az erotika, de teljesebb életképet kapunk a kalandor napjairól. „Alig múltam még húszéves, és hányódtam az életben, mint valami gazdátlan kutya. Voltam riporter, ügyvédbojtár, másoló díjnok, magántitkár, gazdasági gyakornok és közbe-közbe semmi... Furcsa az élet, barátom! Engem nem tud legyűrni, mert nem állok vele soha szembe. Megyek, amerre visz. Istenem! Ki tudja, merre sodor még?!” — nyilatkozik az *Egy estém a Violában* hőse. Ezzel összecseng az *Iván régi napjai* címszereplőjének életelve: „Csak az a fő, hogy az ember mindig a napos oldalon haladjon.”

A józanul gondolkozó író nemcsak a szerelmi élmény után vadászó kalandorokat, aranyifjakat látta meg, hanem a nagyvárosi nyomort is. Erre utal *A vízkórságos halála*. Egy olyan körterembe vezet el, ahol az íróval együtt a nagyváros elesettjei, nyomorultjai fekszenek: a ligeti kikiáltó, az agyalágyult nyomdász, a szivbajos villamoskalauz. Olyan sors várt rájuk, mint a vízkórságosra, akinek egyetlen reménye a halál. A vízkórságos még beletörődve fogadja a véget, a *Templomrabló* hőse már tovább lép, lázadzik, több lapnyi monológjában így mer kérdezni, követelőzni: „Enni, enni, enni akarok. A szentségit! Akkorát ordítok, hogy megsiketül az egész világ. Hogy mernek enni? Disznóság, disznóság: miért mások és miért nem én is!” A téli hidegben vacogó férfi csak a templomban tud megpihenni, megmelegedni, elalszik, s éjfélkor, mikor felébred, ellopja az aranykelyhet. A novella megdöbbenő, mert érzékelteti a nincstelen férfi gondolatvilágát. Szívünkben kénytelenek leszünk felmenteni őt, s az egész társadalmat hibáztatni. Nem véletlenül nyert ez a beszédes „Októberi forradalom” jellegével beküldött novella első díjat a Zord Idő 1921-es kisnovella-pályázatán, s fanyalogtak tőle a konzervatívabb polgári körök.¹⁰

Sipos ekkoriban írt elbeszéléseiben érződik leginkább az avantgarde-irányzatok hatása. A *Templomrabló* belső monológja, szaggatottsága, víziója, *A vízkórságos halála* kapkodó, expresszionista befejezése jelzi ezt, s a kötet, amelyben megjelennek, az *Istenem, hol vagy?!*, Dezső Miklós, Sipos osztálytársa rajzolta címlapjával (a felkelő nap sugaraiban égre tárt karú férfi előtt dűledező tornyok) és címevel is jellegzetesen expresszionista.¹¹ Az új irányzatok később feloldódnak Sipos írásművészetében, s néha még visszatérnek, mint például a *Szép gyermekkor, jöjj vissza egy szóra!* pár lapos monológjában.

¹⁰ Borbély István, *Erdélyi magyar novellairók és novellák*, Erdélyi Irodalmi Szemle 1924, 3–4. sz. 176–187. Sipos kötetéről a 178–9. lapon ír.

A világháborúnak kellett eljőnie ahhoz, hogy Sipos gondolkodásában túllépjen az aranyifjak ideológiáján, az erotikán, a társadalmi igazságtalanságok tényszerű regisztrálásán. A háború ébreszti rá azokra a nagyobb összefüggésekre, amelyek meghatározzák életünk keretét, s beleszólnak az ember, sőt egész népközösségek sorsába.

Az *Ejjéli párbaj* bevonulását, első háborús élményeit tükrözi. Októbertvégi verőfényben repíti a vonat Gyulafehérvár felé s ő lélekben búcsúzik pesttől és Kassától, az ottani kis redakciótól, a barátoktól és édes női arcoktól. Nagyon is tisztában van a háború természetével: „holnap már csak egy szám, egy mozgó húsdarab egy csúnya gépben” az ember. A katona „akaratnélküli része egy mozgó nagy testnek, mely maga sem tudja, hogy mit csinál”. Ezzel már a háború értelmetlenségét is sejteti. Megjelenik a monarchia militarizmusának képviselője, az iszákos, durva, szitkozódó Vencel kapitány személyében. Eredetere cseh, de németül, románul és magyarul is „hazaszeretetre tanítja” a bakákat. Kegyetlenségére jellemző, hogy leköpi, megüti a lábadozókat, ellenőrzi az orvosi vizsgálatot: „Halva kellett volna lennie annak, akit ő betegnek elismert”. Ezzel a szivtelen katonatiszttel kerül összeütközésbe hősünk, Abodi önkéntes. S a párbaj előtti éjszakán a vársánc szélén lógó részeg ellenségét megmenti belekiáltva az éjszakába: „Ember, ember, ne öl! Sohase öl!” Két erkölcs ütközik itt össze. Az, amelyet a monarchia hadigépezete hirdetett, s a józan humanista felfogás, mely szerint minden ember élete — az ellenségé is — érték. Ez utóbbit húzza alá a galíciai harcművészek járt lábadozó katona emlékezése s fogadkozása: „Meglöttek, de én, a jó Isten úgy segítjen, embert többet nem ölök!” (Hasonló kicsengésű Sánta Mócsi visszaemlékezése is a *Pitymallatkor* című elbeszélésben.) Művészien megszerkesztett ez a novella: háromnegyede előkészíti a konfliktust, hangulatot kelt, de az igazi konfliktust az utolsó bekezdésekre hagyja, s a főhős tudatában játszódhatja le: az ellenséget elpusztító farkas- és tigris-etika valamint a „Sohase öl!” humanizmusa között.

Szintén a háború kitörésének hatását érzékelteti a *Hósi halál*. A cséplés művészen megrajzolt idilljéből ragadja ki a katonai szolgálat Hiribi Imrét. Ezúttal az ezredes képviseli a militarizmust, s legyávázza a fegyverfogást megtagadó Imrét, aki pár órával később gyermekéletem ment saját maga feláldozásával. Jóllehet háborús szempontból bűnös, a mindennapi élet szempontjából hős, aki előtt az utca embere és a magukról megfeledkezett katonák is tisztelegnek. A zárófordulat — mint Kovács László is rámutat¹² — nehezen hihető, öngyilkosságnak is tekintethető, kárpótól viszont a novella változatos nyelvével a német—magyar egzcerozás, az altiszt együgyű beszámolója a balesetről.

Ezektől eltérő, s már a háború végére utaló Sipos talán legnagyobb visszhangot keltő novellája, a *Hazafelé*. 1919 tavaszán vagyunk, valahol az új határon, ötven-hatvan lépésre egymástól a román és a magyar katonák. A főszereplő, Sándor, a Küküllő-menti székely katona vagy nyolcvan ember parancsnoka. Felvidéki és pesti csapatokkal együtt feszültségben, készülődésben töltik az éjszakát. „A csend zúg.” Minden nesz felerősödik. „A Görgényi havasok s a Hargita között hintáztak a lelkek, s le-leszálltak egy-egy ismerős fa mellé, ezerszer megjárt patakmartra pillanatnyi pihenőre.” Sándor lelke is bejárja a szülőföld ismerős tájait. Minden domb, rét és erdő szívéhez nőtt. S látja a Magyarosi tető két sírját is. A csongrádi magyar és a ploiești-i román közlegény a háború értelmetlen forgatagában egyazon napon, 1916. október 6-án halt meg. Sírfeliratuk is ugyanaz: „Elesett a hazáért”. Az a föld a Sándor igazi hazája: „Az emberek a földhöz vannak nőve, az emberek a földből vannak sarjadva”, „A hegyek mint óriási emlékek kínálják magukat az embereknek, a folyók mint puha karok fogják őket a földhöz”. S mikor reggel a sáncon túlról fehér kendőt libegtetve átszól egy ismerős román legény, akinek szintén a Küküllő-mente a hazája, s felemlegeti azokat a szülőföldhöz kötődő emlékeket, amelyek a hazát jelentik, Sándor kis ingadozás után megindul székelyeivel a sánc irányába, nem harcolni — hazafelé. Az egyik pesti gépezetkatona utánuk lö, mert ő nem érti meg, mi játszódott le a székelyekben, csak árulókat lát. Bertalan közlegény elesik. Ő már a szív szerinti hazájáért hal meg. Az emberi nyomorúság megváltásán álmódó orvostanhallgató fogja fel hamarabb a történet lényegét, s akadályozza meg a további vérontást. Egy olyan „messzi-messzi világ” üzenetét érti meg, ahol a haza fogalmát nem államhatárok fogják körülírni.

¹² Vö. Sóni Pál, *Avangárd-sugárzás*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 124–5. (Művészeti szemle)

¹³ Kovács László, *Vajdák idők*. Sipos Domokos novellái. Erdélyi Helikon, 1928. 7. sz. 547–8. (Művészeti szemle)

„Mikor ez a novella keletkezett, sokan fáztak tőle, vakmerőnek és koraszülöttnek, kártékonyan pacifistának bélyegezték, destruktívnak és demagóg mellékízűnek. S rövid idő múlva alapigazsággá, sajtópropagandává lett az író lázálma, szenvedésünkben kiegyenesítő jelszövé, az erdélyi együvértartozás göröcsösen ismételt, közös veszélyben megszentelt szólamává“ — írta Molter Károly az *Ellenzék*-ben.¹³ Tabéry Géza meg *Emlékkönyvében*¹⁴ e novella körüli vitákból születettnek véli az erdélyi irodalmat. Sipos e művét ünnepi alkalomra írta, a *Napkelet* 1922. januári irodalmi estélyén olvasta fel szülővárosában. Jellemző, hogy kétszer is lefordították románra még 1923-ban.¹⁵

Ugyancsak a háború végével kapcsolatos Sipos másik sokat emlegetett novellája, *A kastélytető fellángol*. Csakhogy itt egy falu életébe ágyazva ismerjük meg az eseményeket: az otthonmaradt asszonyok lázongását, kiszolgáltatottságát, a hazatérő katonák rendbontását. Ebben a keretben vesz elégtételt kastélybeli megaláztatásáért Simon Juliska. A leány tette inkább egyéni bosszú, mint forradalmi tett, a volt katonák tombolását, össze-vissza lövöldözését pedig nem túl sok szimpátiával mutatja be Sipos. A novella erénye a feszültségkeltés, drámai sürítés mellett a tömeghangulat ábrázolása. A téma visszatér a *Vidéki forradalom* című regénynek a Keleti Újságban *Gátszakadás* címmel megjelent részletében is.¹⁶ Ott már valóban forradalmi célt tűznek maguk elé a hazatért katonák, földet akarnak osztani. Mindkét írásban Sipos egy-egy szájas asszonyt s egy-egy őrmestert emel ki a háborgók képviselőjeként. Siposban élt — mint a *Hazafelé* pesti vasmunkásaiban — az új világrend hite, ennek forradalmi megvalósíthatóságáról is volt fogalma, de a kibontakozás távlataival nem foglalkozott.

Annál inkább felfigyelt a romániai magyarság helyzetének sorskérdéseire. Néhány hőse, egész novellája a világháború utáni életérzést, a megmaradás, túlélés lehetőségét példázza. Az *Édes jó Istenem — hol vagy?* előkelő állásából elbocsátott hivatalnokának élete még az ivászatba, asszonygyilkosságba torkollik. A *Diadal* főszereplője — ki sok szempontból Siposra emlékeztet — megtalálja a kiutat: festőművész, Erdély megörökítője lesz, felesége meg hímméssel keres pénzt. „A magyar középosztály eddig az oly nagyon áhított hivatalokban poshadt el. [...] A nagy változás kilökte a hivatalnokosztályt az élet zűrös tolongásába. Szerencse, hogy csak kevesen engedték magukat elgázoltatni ebben a nagy vásárban. A legtöbben kitapostak maguknak egy kis helyet, s igyekeztek olyan portékát tenni a világ elé, amiből meg lehet élni“ — vallja Sipos. A *Zokog a porszem* című egyfelvonásos iskola nélkül maradt tanítója is felülemelkedik a halál gondolatán, a kétkezi munkában talál megoldást.

Sipos az 1920-as évek közepén írja meg két hosszabb lélegzetű nagy novelláját, melyekben átfogja, összegezi a korábbiak témakörét. Példát, életvitel-lehetőséget mutat kortársainak, művészi szinten bizonyítja Erdély-szeretetét, illusztrálja történelemfelfogását.

A *Vajúdo idők küszöbén* című történelmi novelláját az *Ellenzék* 1925-ös pályázatára írta, s megosztott jutalomban részesült. A múltba vetítve is a mának üzen, a társadalmi küzdelmekről vallott nézeteit foglalja össze. Az öttételes elbeszélés hőseit, Budai Nagy Antalt saját vonásaival ruhazza fel. A szegény nemesség sorából küzd fel magát a műveltsége miatt a vajda által is becsült hadnaggyá. Petőfi szavaival élve a szabadságért feláldozza a szerelmet, az összegyűlt parasztok és kisnemesek élére áll, s vezeti őket győzelemre, s hal hősi halált bukásukkor. A novella többször is visszatérő, először Újlaki Bálint kimondta bibliai motívuma: „Nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem, hogy fegyvert“. Vagyis a társadalmi szabadságot csak fegyverrel lehet kiharcolni. Ugyancsak Újlaki mondja Nagy Antalnak: „Te légy a szegények megóalmazója, számkivetetteknek megbődogétója“ — erre a szerepre vágyott Sipos egész életében. Amire neki a történelem és egészségi állapota nem adott lehetőséget, azt megtétette novellája hőisével. A hadnaggyban „az új világ embere, az élet akarása“ vajúdik, mégis vállalnia kell a

¹³ Molter Károly, *Erdélyi ember*. Emlékezés Sipos Domokosra. *Ellenzék* 1928. január 8.

¹⁴ *Emlékkönyv*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1930. 48.

¹⁵ *Spre casă*. Trad. de Elena din Ardeal. Târnava 1923. március 11 és 18. és *ua*. Trad. de Ioan Lupu. *Adevărul literar și artistic*, 1923. augusztus 19. Ez utóbbi kötetben is megjelent (Ioan Lupu, *Povestitori unguri Ardealeni*. [București, 1929.] *Cartea Vremii* 22. 114–123.)

¹⁶ *Keleti Újság*, 1925. január 4, 6, 8, 9, 10, 11. (3–8. sz.) és a *Vajúdo idők küszöbén* című kötet 177–205 lapján.

halált a „vajúdo idők méhéből kinnal születő” szabadságért. Ezekben az időkben talál rá Sipos a románok sok évszázados jogfosztottságának kezdetére.

Sipos nagy érdeme a népi tömegek lélekállapotának ábrázolása. Mint a *Gátszakadásban*, itt is megfigyelhetjük, miként alakul át a felkorbácsolt szenvedély véres harccá, pusztitássá. A társadalmi mozgalmak terjedésére igen kifejező hasonlat a tóba dobott kő keltette hullámoké.

A *Két zsoldos*, Sipos utolsó novellája, nem a történelmi múltból, hanem a földrajzi távolból keres példázatot. Középpontjában a két, elszegényedett nemesi családból származó von Hagenau, Walter és Friedrich áll, a háttérben az első világháború forrataga, a szintér pedig Elzász. Walter von Hagenau a régi kor embere, s ha civódik is a pástétomkészítővel, karácsony előtt megbocsát neki, a nemzetiségi különbség sem válaszfal. Fiát, Fritzet magával ragadja a világháború forrataga. Apa és fia is lelkesednek, a győzelmet várják. De 1918 nyarán Fritz már tudja: „A nép viruló, erős gyümölcsöző test, a háború pedig vészes, pusztító láz, mely vörösen üt ki rajta, mint gyermekén a skarlát, s ha már elmúlt, akkor is sokáig ott hagyja nyomait”. A háború után mindketten folytatják mesterségüket; az apa Elzászban, a fia átmenetileg Erdélyben. Szobafestők, művészei mesterségüknek. Az apa utolsó üzenete: „a becsületes munkás éppen olyan manapság, mint volt régen a becsületes katona”. A fiú talán azért vetődik Brassóba, hogy felismerje a hasonlóságot Elzász és Erdély között, a különböző nemzetiségek ottanihoz hasonló együttélését. Olyan igazságokra is rádöbben Fritz, hogy nem az elmúltakon kell töprengeni, amiken már úgysem segíthetünk, hanem, miként keresztapja írja neki: „Okos ember, ha egyszer beborult az ég, nem ugrál, nem dühöng, szépen végzi a dolgát, ahogy borús időben lehet, ahogy olyankor kell, és várja, amíg kiderül”. E novellába sűrített kisregényből kicsendül az író utolsó üzenete: a jelen felé fordulás, az alkotó munka vállalása.

Mint látható, a szülőföld, az iskolában töltött évek, a világváros erotikája és nyomora, a világháború, valamint az erdélyi magyarság sorskérdései köré csoportosíthatók Sipos elbeszélései. Ez a sorrend persze nem utal a keletkezés rendjére, az író még a két kötetében sem csoportosította eszerint írásait. A témák, az élmények vissza-vissza tértek. Megfigyelhető azonban az elmélyülés, a fejlődés. Az 1922-es kötetben bár 9 lap az átlaghosszúsága a 16 írásnak, többségük 5–6 lapnyi, alig mélyíti el a témát. Az 1928-as kötet nyolc novellája átlag 14,5 lap hosszúságú, túlsúlyba kerülnek a terjedelmesebb, bonyolultabb cselekményszövevű írások. Közülük azonban csak kettőben jut el Sipos az áttételes üzenetovábbításhoz. Valószínűnek tartjuk, ha élete hosszabbra nyúlik, ezen az úton halad Sipos, és sorskérdéseinkre regényben ad választ.

GAAL GYÖRGY

NUVELISTICA LUI SIPOS DOMOKOS

(Rezumat)

Studiul grupeză nuvelele lui Sipos după impresiile care au stat la baza genezei acestor opere. Este caracteristic pentru nuvelistica lui Sipos faptul că întotdeauna s-a inspirat din viața reală, din cele văzute și trăite. Articolul de față analizează câteva nuvele din grupa celor care se ocupă cu viața orașului de provincie Tîrnăveni și cu viața elevilor de la Colegiul Bethlen din Aiud. O altă tematică a nuvelilor lui Sipos o reprezintă viața metropolei Budapesta. În aceste nuvele erotica joacă un rol important. Articolul se ocupă și de influența expresionismului asupra stilului acestor scrieri.

Nuvelele care se referă la primul război mondial demască nu numai natura militarismului, ci și nedreptățile sociale. Se pare că cele două nuvele mai lungi *Vajúdo idők küszöbén* și *A két zsoldos* de la sfârșitul carierei lui Sipos, semnalează începuturile unei perioade noi de creație, care ar fi culminat în câteva romane ici-colo amintite în corespondența autorului.

A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS
TÖRTÉNETÉHEZ

Az irodalomtudománynak az irodalmat történetiségében, az irodalomelmélettel, az irodalomkritikával és a komparatistikával szoros és elengedhetetlen kapcsolatban, a filológia eredményeire támaszkodva vizsgáló ága nemcsak a nemzeti, hanem a kisebbségi önismeretnek is egyik leghatásosabb, legnélkülözhetetlenebb eszköze.

A hazai magyar tudományosság vonatkozásában hagyományteremtő megalapozóinak a sorát Bod Péter (1712—1769) nyitja, s a Mátyás szülővárosában 1872-ben felavatott Tudományegyetemen egykor magyar irodalmi előadásokat (is) tartó tanárok — köztük Meltzl Hugó (1846—1908), Szabó Károly (1824—1890), Ferenczi Zoltán (1857—1927), Széchy Károly (1848—1906), Erdélyi Pál (1864—1936), Gyalui Farkas (1866—1952), Dézsi Lajos (1868—1932), valamint Erdélyi László (1868—1947) — zárják.

Romániai magyar művelésének állandó intézményes alapja 1922-től a magyar nyelvnek és irodalomnak ugyanabban az erdélyi városban megszervezett egyetemi oktatása, illetve kutatása, kezdetben Kristóf György, a későbbiekben György Lajos, Jancsó Elemér, Gaál Gábor, Szabédi László, Szigeti József, Antal Árpád, Sóni Pál, Pataki Bálint, V. Szendrei Júlia, Láng Gusztáv, Kozma Dezső, Rohonyi Zoltán, Cs. Gyimesi Eva, Mitruely Miklós és mások irányításával, illetve közreműködésével. A felsőfokú irodalomoktatás segédeszközeként látott napvilágot nyomtatásban is Sóni Pál *A romániai magyar irodalom története* (1969), Jancsó Elemér *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* (1969), Szigeti József *A régi magyar irodalom története* (1971), Antal Árpád *A magyar irodalom a reformkorban és 1848—49-ben* (1979), valamint Kozma Dezső *Magyar irodalom a XIX. század második felében (1849—1905)* (1980) című egyetemi jegyzete.

A tudományszak elő- és részmunkálatainak az eredményeit 1924—1929 között az Erdélyi Irodalmi Szemle, 1930—1947 között az Erdélyi Múzeum, illetve a két folyóirathoz csatlakozó Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat tette hozzáférhetővé. 1957-től a részeredmények közvetítésének a feladata elsősorban a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekre hárul.

Az irodalomkutatás alkalmi (s így szükségképpen részleges) seregszemléjére a két világháború között a *Magyar Irodalomtörténet 1939* című Kristóf-émlékkönyv, a nyolcvanas években pedig a Kriterion Könyvkiadó *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok — 1981* (szerkesztette Láng Gusztáv és Szabó Zoltán), illetve *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok — 1984* (szerkesztette Szabó Zoltán) című gyűjteménye vállalkozott.

Nagyobb lélegzetű összefoglalások, monografikus igényű munkák többé-kevésbé rendszeres megjelentetésére az utóbbi évtizedekben az Irodalmi, az Ifjúsági, a Dacia és a Kriterion Könyvkiadó törekedett, illetve törekszik. Igen jó szolgálatot tett az irodalomtörténet iránt érdeklődő közönségnek a Kismonográfiák népszerű sorozata, amely 1968-ban az Ifjúsági Könyvkiadónál indult, 1970-től pedig a Dacia Könyvkiadó gondozásában látott napvilágot.

A harmad- meg ötödfél évtized folyamán megjelent művek — amelyek között szigorúan szaktudományos és népszerűsítő jellegű egyaránt akad — különböző arányban és változó színvonalon hasznosították a pozitivizmus, a szellemtörténet, a korszerű társadalomtudományok, újabban pedig a szemiotika és a befogadás-esztétika szempontjait.

Az önálló irodalomtörténeti munkák túlnyomó része egy-egy szerző életpályáját, munkásságát mutatja be.

A magyar irodalom jelentős alkotói közül Berzsenyi Dánielnek Finta Gerő (1935), Csokonai Vitéz Mihálynak V. Szendrei Júlia („*Mely széles a poétai mező...*”, 1970), Kölcsey Ferencnek Paál Árpád (*Emlékezések Kölcsey Ferencről*, 1939) és Rohonyi Zoltán (1975), Petőfi Sándornak Benedek Elek (1922), Spectator (1922), Ha-

lász Gyula (1922, illetve 1935), Kovács Dezsóné (1928) és Marosi Péter (*Fényesebb a láncnál a kard*, 1949), Arany Jánosnak Szilágyi Domokos (1969) és Kozma Dezső (*Arany János breviárium*, 1982), Jókai Mórnak Kristóf György (1925) és Nagy Sándor (1925), Eötvös Józsefnek Fábian Ernő (*Az ember szabad lehet*, 1980), Mikszáth Kálmánnak és Krúdy Gyulának Kozma Dezső (1977, illetve 1981), Ady Endrének Makkai Sándor (*Magyar fa sorsa*, 1927), Möricz Zsigmondnak Kántor Lajos (1958), Török Gyulának Kováts József (1930), Karinthy Frigyesnek Robotos Imre (*Utazás egy koponya körül*, 1982), Juhász Gyulának Indig Ottó (*Nincs szebb jövődök májusánál*, 1980), József Attilának Mózes Huba („*Majd a szabadság békessége is eljön...*”, 1970), Szabó Lőrincnek Lászlóffy Aladár (1973) szentelt kötetet.

A régebbi erdélyi magyar tollforgatók, illetve a romániai magyar szerzők sorából Apáczai Csere Jánossal Tavasz Sándor (1925) és Fábian Ernő (1975), Mikes Kelemennel és Kemény Zsigmonddal Veress Dániel (*A rodostói csillagnező*, 1972, illetve *Szerettem a sötétet és szelzugást*, 1977), Szentiványi Mihállyal Antal Árpád (1958), Kriza Jánossal ugyanő (Faragó Józseffel és Szabó T. Attilával közösen kötetben, 1965; 2., átdolgozott kiadás 1971), Petelei Istvánnal Kozma Dezső (*Egy erdélyi novellista*, 1969), Fülöp Aronnal Bakóczy Károly (1923), Asztalos Istvánnal és Tamási Aronnal Izsák József (1967, illetve 1969), Salamon Ernővel Marosi Péter (1969; 2. kiadás 1972), Kováts Józseffel és Tompa Lászlóval Kicsi Antal (1969, illetve 1978), Gaál Gáborral Tóth Sándor (G. G., Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről, 1971; románul — P. Drumaru fordításában — 1974), Aprily Lajossal Vita Zsigmond (1972), Kós Károllyal Varró János (1973), Benedek Elekkel Marton Lili (*Elek nagyapó*, 1975), Nagy Istvánnal Sóni Pál (1977), Tabéry Gézával Robotos Imre (*Eszmék ütközésében*, 1979), Méliusz Józseffel Szávai Géza (*Helyzettudat és irdalom*, 1980), Horváth Imrével Indig Ottó (*Csak egy igaz versért élek*, 1981), Balázs Ferencel Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István (1983), Szabédi Lászlóval Mózes Huba (*Az egészet akartam*, 1984), Berde Máriaival Molnár Szabolcs (1986) foglalkozott monografikus igénnyel.

Egy-egy rövidebb írói pályaszakaszt mér fel David Gyula *Tolnai Lajos Marosvásárhelyen* (1974) és Indig Ottó *Juhász Gyula Nagyváradon* (1978) című munkája. A méltatott irodalmi személyiség pályájának erdélyi, illetve romániai vonatkozásait tárja elénk Kristóf György Eötvös Józsefről (1932), Kántor Lajos József Attiláról (*A hiány értelmezése*, 1980), Dánielisz Endre Arany Jánosról (*Arany-émlékek Nagyszalontán*, 1984), David Gyula—Mikó Imre (1972) és Kozma Dezső (1976) Petőfi Sándorról, valamint Kristóf György (1925), David Gyula (1971) és Vita Zsigmond (1975) Jókai Mórról szóló könyve. Egy-egy kimagasló irodalmi alkotás keletkezési körülményeit, utóéletét vizsgálja Szigeti József *A Balassi-Comoedia és szerzője* (1967), Kántor Lajos *Százéves harc* „Az ember tragédiájá”-ért (1966) meg Lőrinczi László *Utazás a Fekete kolostorhoz* (1975) című kötete. Egy-egy költőnek műzsájához való viszonyát világítja meg a *Szembesítés* című Kriterion-kiadvány (Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról és a könyv kritikai visszhangja, 1984), illetve Kozma Dezső *Költői ősz* (1985) című újabb breviáriumszerű munkája.

A különféle műfajok közül az erdélyi emlékiratokkal Kemény Katalin (1932), az anekdotával és a regény előzményeivel György Lajos (*A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*, 1934 és *A magyar regény előzményei*, 1941), a romániai magyar líra kezdeteivel, illetve újabb korszakával Jancsó Elemér (*Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, 1934) és Cs. Gyimesi Eva (*Találkozás az egyszerűvel*, Kísérlet mai líránk értelmezésére, 1978), a kortárs hazai magyar drámaírodalommal Kötő József (1976) foglalkozott. Egyedülálló Demény István Pál *Kerekes Izsák baladája* (1980) című könyve, amely az összehasonlító-tipológiai módszer segítségével az elveszett magyar hősi epika egyik eseménytípusát rekonstruálja.

Mozgalmak, irányzatok, viták korszak-meghatározó jellegzetességeit Rohonyi Zoltán *A magyar romantika kezdetei* (1975), Sóni Pál *Avantgarde-sugárzás* (Modern törekvések a romániai magyar irodalomban, 1973), meg Kántor Lajos *Vallani és vállalni* (Egy irodalmi vita és környéke, 1984) című munkája összegezte.

Az intézmények irodalmát Hofbauer László *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig* (1930), Balogh Edgár *Itt és most* (Tanulmány a régi Korunkról, 1976), valamint Mózes Huba *Sajtó, kritika, irodalom* (1983) című kötete képviseli.

A magyar irodalom történetének átfogó áttekintésére nálunk elsőként Borbély István (*A magyar irodalom története*, I—II, 1924—1925), majd Vathy Elek (*A magyar szépirodalom története*, 1928) vállalkozott. Szerb Antalnak, a Helikon írói társaság pályázata nyertesének esszéisztikus tartású, azóta sok kiadásban megjelent művét (*Magyar irodalomtörténet*, I—II, 1934) az Erdélyi Szépmíves Céh ismertette még az olvasókkal.

Egy rövidebb korszak erdélyi magyar irodalmának összefüggéseit Kozma Dezső villantotta fel a századforduló helybéli sajtójának a tükrében (*A valóság igazsága*, 1972).

A romániai magyar irodalom kezdeteinek történetét a Kristóf Györgynél doktoráló Ion Chinezu foglalta össze *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919—1929)* (1930) című disszertációjában. Négy évtized múltán Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös könyvében (*Romániai magyar irodalom 1945—1970*, 1971; 2., javított kiadás: *Romániai magyar irodalom 1944—1970*, 1973) a második világháború utáni negyedszázad irodalmának körképét vázolta. Két korszak romániai magyar irodalmi termését tekinti át Dávid Gyula—Marosi Péter—Szász János *A romániai magyar irodalom története* (1977) című munkája, amely rövid ideig a magyar tannyelvű liceumok végzős osztályainak tankönyvéül szolgált.

A román irodalom kérdéseiben igazít el Bitay Árpád *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése* (1922), Kakassy Endre *A fiatal Eminescu* (1959), *Eminescu élete és költészete* (1962), *Mihail Sadoveanu* (Egy nagy élet és egy nagy életmű története, 1964), valamint Kormos Gyula *Liviu Rebreanu* (1975) című kötete. A világirodalomra nyújt kitekintést Szilágyi Júlia *Swift és a huszadik század* (1968) című kismonográfiája, valamint Szász János *A színhely és a tettes* (Franz Kafka és kora, 1985) című nagy lélegzetű esszéje. Kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkozik Veégh Sándor *Petőfi a románoknál* (1934) és Ritoók János *Kettős tükör* (A magyar—szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből, 1979) című munkája.

Megírandó szintézisek előmunkálatoként, illetve forrásaként tarthatjuk számon az egykori irodalomszervezők emlékiratait (S. Nagy László *Harc a végeken*, 1930; Tabéry Géza *Emlékkönyv*, 1939; Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma*, 1941), a kortárs tollforgatók (Kacsó Sándor, Nagy István, Balogh Edgár stb.) önéletrajzi visszaemlékezéseit, a vallomásokat, dokumentumokat egybegyűjtő emlékkönyveket (*Halálűző*, Kortársak Salamon Ernőről, Szerkesztette Dános Miklós, 1968; *Móricz Zsigmond közöttünk*, Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kántor Lajos, 1979; *A Parnasszus ölében*, Endre Károly, avagy egy életmű megközelítése, Összeállította Pongrácz P. Mária 1983; *A költő életei*, Szilágyi Domokos — 1938—1976, A kötet anyagát összegyűjtötte és szerkesztette Kántor Lajos, 1986), az irodalomkutatók tanulmánygyűjteményeit (Kristóf György *Petőfi és Madách*, 1923 és *Az erdélyi irodalom múltja és jövője*, 1924; Szigeti József *A mű és kora*, 1970; Jancsó Elemér *Irodalomtörténet és időszerűség*, 1972, *Kortársaim*, 1976 és — románul, L. Bacăru fordításában — *Studii literare*, 1983; Csehi Gyula *A baloldali forrásvidék*, 1973; Jordáky Lajos *Irodalom és világnézet*, 1973; Dávid Gyula *Találkozások*, Tanulmányok a román—magyar irodalmi kapcsolatok múltjából, 1976; Mikó Imre *Akik előttem jártak*, 1976; Veress Dániel *Mikes és a szülőföld*, 1976; Sóni Pál *Írói ardelek*, 1981; Köllő Károly *Két irodalom mezsgyéjén*, Tanulmányok a román—magyar irodalmi kapcsolatok történetéből, 1984; Mózes Huba *Forrása rég fakadt...* 1985; stb.), az irodalmi levelezéseket (a Kemény Zsigmond Társaság, illetve a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh „levelesládáját”, Gaál Gábor, Benedek Elek, Kunecz Aladár stb. leveleskönyveit), az interjúköteteket (Huszár Sándor *Az író asztalánál*, Beszélgetések kortárs írókkal, 1969; Beke György *Tolmács nélkül*, Interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról, 1972; *Közelképek*, Húsz romániai magyar író, Az interjúkat készítette Marosi Ildikó, 1974; Gálfalvi György *Marad a láz?* 11 interjú, 1977; *„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”*, Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal, 1978), a folyóirat-antológiákat (Korunk, Erdélyi Helikon stb.), az Erdélyi Ritkaságok, a „fehér könyvek”, a Romániai Magyar Írók és a Tanulók Könyvtára sorozat bevezetővel és filológiai apparátussal ellátott köteteit, valamint — természetesen — a mindenkor kritikaanyaggyűjteményeket.

SZAKIRODALOM

- Jancsó Elemér, *A romániai magyar irodalomra vonatkozó kutatások*, NyIrK. XII. (1968), 2., 223–231. — Jancsó Elemér, *A magyar irodalomtörténet-írás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen*, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Philologia, XIV. (1969), 2., 25–36. — Szigeti József, *Egy életmű belső koordinátái*, in: Jancsó Elemér, *Irodalomtörténet és időszerség*, Irodalomtörténeti tanulmányok 1929–1970, Kriterion Könyvkiadó, 1972. 5–33. — *Irodalomtörténet-írás*, in: Kántor Lajos–Láng Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Kriterion Könyvkiadó, 1973. 63–70. — Cs. Gyimesi Éva, *Irodalomtörténet-írásunk elméleti kérdései*, *A Hét*, XII. (1981), 47. (nov. 20), 6–7; 48. (nov. 27), 7. — Kovács Ferenc, *György Lajos, az irodalomtudós*, in: Gy. L., *Az anekdota. A magyar regény előménéyei. Tanulmányok*, Kriterion Könyvkiadó, 1988. 5–39.

DIN ISTORICUL ISTORIOGRAFIEI LITERARE MAGHIARE DIN ROMÂNIA

(Rezumat)

Articolul trece în revistă volumele de istorie literară scrise de autori maghiari din România și referitoare, în marea lor majoritate, la fenomenul literar maghiar din România. Încercînd să realizeze o clasificare tematico-tipologică a acestor volume, autorul consemnează și lucrări de alt gen care, după părerea sa, vor putea sta la baza viitoarelor sinteze de istorie literară.

A FUNKCIONÁLIS STÍLUSOK SZEMIOTIKÁJÁBÓL

1. Minthogy a funkcionális stílusokat szövegjelenségként fogom fel, vizsgáljuk a legátfogóbb és egyben legalkalmasabb módszernek a szemiotikai és az ide számító kommunikációelméleti megközelítés látszik.¹ Ezekben a stílusokban ugyanis olyan szabályszerűségek mutatkoznak, amelyek nem vezethetők vissza csupán a grammatika rendszerére, és amelyek nem vizsgálhatók csupán nyelvészeti eszközökkel, mert bennük épp olyan momentumok játszanak fontos szerepet, mint a kommunikációs helyzet adta sajátosságok, egy meghatározott kommunikációs célra irányuló stratégia. Péter Mihály is úgy látja², hogy a nyelvtudományban egy olyan fejlődési szakasz körvonalai bontakoznak ki, amelyben a nyelv lényegének mélyebb megismerése éppenséggel a nyelven kívüli tényezőkhez (mindenekelőtt a társadalomhoz és pszichikumhoz) fűződő kapcsolatainak további tisztázását igényli, a megelőző korszaknál magasabb szinten. A nyelvészeti stilsztika szerinte szerves részét alkotja annak a szélesebb problémakörnek, amelyet a nyelv funkcionális varianciájának nevezhetünk.

A funkcionális stílusok vizsgálatában mind a műszóhasználat, mind pedig a fogalom lényegének megítélésében igen különbözőek a vélemények. Maga a műszó sem egyértelműen elfogadott, vannak akik nyelvnek, nyelvezetnek, belső nyelvtípusnak nevezik.

Az irodalmi nyelv belső tagolódása folytán kialakult nyelvi alakulatoknak stílusbeli változatokként való felfogására már a XX. század elején történtek kísérletek, de a nyelvnek mint funkcionáló egésznek stílusokra osztásával (szépírói, tudományos, publicisztikai, hivatalos) elsősorban a prágai nyelvészeti iskola képviselői, az orosz formalisták, a román szakirodalomban pedig Coteanu foglalkozott.³ A prágai nyelvészeti iskola képviselői és az orosz formalisták szerint a funkcionális stílusok az irodalmi nyelv változatai, amelyeket a társadalom különböző tevékenységi szféráiban betöltött funkciójuk különböztet meg. Ezeknek a stílusoknak a nyelvi jellegzetességei több tényezőtől függenek: a közlés céljától, tartalmától, feltételeitől és formájától. Az egyes funkcionális stílusok osztályozásában azonban nem törekednek teljességre sem egy átfogó szempont kialakítására. Coteanu meghatározása szerint a funkcionális stílusok a nyelv részrendszerei. Az irodalmi nyelvnek három stílusát különíti el: a művészt, a tudományost és a hivatalost.

2. Ha egy általánosabb keretbe próbálom elhelyezni a nyelv stílusait, a szemiotikai rendszerből kell kiindulnom, és megkeresnem sajátos funkcióit.

A „nyelv mint általános szemiotikai rendszer — nem nyelv“ oppozícióban a nyelv alapvető funkciója a közlés.

A „nyelv — más szemiotikai rendszer“ oppozíció mindkét tagjának közös funkciója marad a közlő funkció, de emellett a nyelvnek sajátos funkciói is kialakultak. Jakobson a közlési folyamat minden eleméhez meghatározott nyelvi funkciót rendelt.⁴ Minden egyes nyelvi közlemény nyelvi megszerkesztettségét az uralkodó funkció szabja meg.

Végül pedig a „nyelv — funkcionális stílus“ oppozícióban a funkcionális stílusoknak a vázolt funkciók mellett vannak sajátos funkciói is, amelyeket a közlés konkrét társadalmi helyzete határoz meg. Ezért ilyen vonatkozásban sokkal többet ígér Dell Hymes modellje.⁵ Ő a következő kérdésekre próbál fényt deríteni egy üzenet vagy üzenet típus kapcsán: Ki mondta? Kinek mondta? Milyen szavakat

¹ Kabán Annamária, *A szöveg szemiotikai megközelítéséhez*. NyIrK. XXXIII [1989], 69–75.

² Péter Mihály, *Stilsztikai alapprogramaink tisztázásához*. Imre Samu, Szatmári István, Szűts László (Szerk.), *Jelentés és stilsztika*. Bp., 1974.

³ Ion Coteanu, *Stilsztica funcțională a limbii române*. Buc., 1974.

⁴ Roman Jakobson, *Concluding Statement: Linguistics and Poetics*. Th. A. Sebeok (Szerk.), *Style in Language*. Cambridge Mass., 1960.

⁵ Dell Hymes, *Etnografia vorbirii*. Liliana Ionescu-Ruxandoiu, Dumitru Chițoran (Szerk.), *Sociolingvistica — Orientări actuale*. Buc., 1975.

használt? Mondta-e, avagy írta? Miről beszélt? Hol mondta? Milyen nyelven? A hét kommunikációs tényezőhöz pedig hét funkciót rendelt.

A közlemény jellegét a funkciók hierarchiája dönti el. Tehát egy nyelvi közlemény teljes megértése feltételezi bizonyos kommunikációs célra irányuló stratégia megértését is. Vagyis a közlő kompetenciájának nemcsak a grammatikailag helyes mondatok képzésére és megértésére kell kiterjednie, hanem arra is, hogy az illető mondat vagy szöveg megfelelő helyzetben került-e fölhasználásra. Mindebből természetesen következik, hogy a nyelvészeti vizsgálatot ki kell egészítenem elsősorban pragmatikai és szövegnyelvészeti szempontokkal. A pragmatikai aspektus érvényesítése nem véletlenül kötődik a szövegnyelvészethez, hiszen a kommunikáció szempontjából a legteljesebb nyelvi egység a közlemény, a szöveg.

A pragmatikai alapsémának megfelelően a meghatározott nyelvészeti és nyelvlelektani szerepben fellépő adót és vevőt, valamint a közlőhelyzetet⁶ kell megvizsgálnom. Ezek a tényezők hatnak minden egyes kommunikációs tetre. Eszerint a funkcionális stílusok között az adó, a vevő és a kommunikációs helyzet által meghatározott fonológiai, grammatikai és szemantikai eltérések mutathatók ki. Ezek az eltérések az adott variáns vonatkozásában nyelvészeti normának számítanak. S így egy nyelvészeti variáns nyelvi részrendszernek számít, amelyet egy meghatározott társadalmi helyzetben használnak. A nyelv tehát ilyen „szubkódok” rendszere⁶. Ezek a funkcionális stílusok bizonyos társadalmi viselkedési normától függenek.

Ezeknek a pragmatikai információknak fontos szerepük van az egyes funkcionális stílusok szempontjából, ugyanis egy megnyilatkozáshoz csak akkor tudunk denotátumot rendelni, ha tudjuk, hogy a lehetséges — reális, hitt, tudott, elképzelt — világok melyikéhez és azon belül milyen kontextushoz tartozik.

Ilyen értelemben tehát föl kell vázolni a tipikus közlőhelyzetet (tudományos, hivatalos, szépirodai stb.) meghatározó pragmatikai információkat, amelyek megszabják a nyelvi rendszertől való válogatást, vagyis az egyes aktualizált nyelvi részrendszereket, a funkcionális stílusok alakulását. Az egyes stílusok részleges modelljei nagy mértékben különböznek egymástól azoknak az ismeretelméleti, nyelvi elveknek a megválasztásában, amelyek szerint elrendezik a tényleges világ dolgait, jelenségeit.

Az elmondottakat figyelembe véve a következőképpen foglalnám össze véleményemet a funkcionális stílusokról: szerintem a funkcionális stílusok a nyelv aktualizált részrendszerei. A stílus itt meghatározott módon átdolgozott nyelvi rendszert jelent. Vagyis mindig a kommunikáció társadalmi érdeke, a közlőhelyzet alakítja a nyelvnek mint részrendszernek a fölhasználását. Közismert hasonlattal élve, ahogy az élővilágban a funkció szüli a szervezetet, itt is a sajátos kommunikációs cél, a társadalmi funkció alakítja a nyelvhasználatot. „A nyelv nem rendszerében él elsősorban, hanem használatában” — írja Deme.⁷ Természetesen használatában is rendszerként működik. Hjelmslev is fölhevítette a figyelmet, hogy a legkisebb részrendszer is teljes egészet alkot. Minden egyes részrendszer léte csak a többihez viszonyítva sajátos funkciójával igazolható. Konnotatív szemiotikájában fölhasználja azokat a konnotátorokat, amelyek az egyes részrendszereket jellemzik.⁸

3. A szemiotikai, kommunikációelméleti megközelítésből természetesen következik, hogy a funkcionális stílusok szemiotikai szövegelméleti szempontból vizsgálhatók a legjobban, hiszen a közlés szempontjából a szöveg a teljes egység, s a stílus ennek egyik alkotó eleme (szintje, rétege).

Az újabb szövegelméletekből világosan kiderül, hogy a stílus jellegzetesen szövegsajátosság: stílusa csak a szövegnek van. Igaza van Sandersnek abban, hogy „nem lehet stílusról beszélni addig, amíg el nem érünk a szövegszinthez”.⁹

A szövegnél és a neki megfelelő stílusnál magasabb szint a szövegfelettség. A funkcionális stílusok ugyanis konkrét közleményekből, szövegekből elvonatkoztatott, általánosított szövegfeletti kategóriák, és így a nekik megfelelő stilisztikai ka-

⁶ „specific codes within a given particular language”; vö. Teun A. van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague—Paris, 1972, 123.

⁷ Deme László, *Nyelviség és megismerés*, TIT FilKözl. X [1973] 1, 25.

⁸ Louis Hjelmslev, *Preliminari la o teorie a limbii*, Buc., 1969, 221.

⁹ Willy Sanders, *Linguistische Stiltheorie*, Göttingen, 1973, 79.

tegória a közleménytípusok stílusa, amely a stilisztikai jellemzésnek nevezhető stilisztikai ág kutatási tárgya.¹⁰

Minden szövegnek vannak tipikus vonásai, hiszen bármilyen nyelvi közlés csak akkor válik érthetővé, ha a megnyilatkozó egyén alkalmazkodik a kommunikációnak társadalmilag kialakított tipikus formáihoz és módjaihoz. Mind az szóbeli, mind az írásbeli közlésnek minden nép körében hagyományos formái, módzatai alakultak ki. Minden szövegfajtának pedig megvan a sajátos struktúrája, ezt nevezik Balázs János szuperstruktúrának, amely elvontabb szint, mint a szöveg makrostruktúrája.¹¹

A szövegek típusokba sorolása nem új. Föllelhető az irodalom hagyományos műfajfelosztásában, de megtalálható Hjelmslev Prolegomenájában is. Hjelmslev hívja föl a figyelmet a szöveg szemiotikai összetettségére. Bevezeti a konnotatív aspektust. Így a nyelv nem marad egyszerűen külsőleges kommunikációs eszköz, hanem jelölő funkcióját olyan viszonylatok hálózatában fejt ki, amelynek forrása és terméke is egyben az ember és társadalom, a természet és a kultúra.

Breuer szövegnyelvészeti munkájában, amely szemiotikai s ezen belül pragmatikai alapvetésű, eljut egy ilyen szövegtipológiáig.¹² Ehhez átveszi Morris osztályozását is.¹³ A tárgyalási, értékelési módok osztályozási szempontjai egyrészt a jelzési módok, másrészt a jelzési célok.

Jelzési módok jelzési célok	túlnyomóan informatív felhasználás	túlnyomóan értékelő felhasználás	túlnyomóan mozgósító felhasználás	túlnyomóan rendszeres (szisztematikus) felhasználás
túlnyomóan jelölő (megnevező) módozat	tudományos tárgyalási mód	fiktív tárgyalási mód	jogi tárgyalási mód	kozmológiai tárgyalási mód
túlnyomóan értékelő módozat	mitoszt kifejező tárgyalási mód	poétikai tárgyalási mód	erkölcsi tárgyalási mód	kritikai tárgyalási mód
túlnyomóan előfő, konvencionális módozat	technikai (műszaki) tárgyalási mód	politikai tárgyalási mód	vallási tárgyalási mód	propagandisztikus tárgyalási mód
túlnyomóan formatív módozat	logikai-matematikai tárgyalási mód	retorikai tárgyalási mód	grammatikai tárgyalási mód	metafizikai tárgyalási mód

Igen jelentős Schmidt szövegtipológiája is.¹⁴ Szerinte a diszkurzusok az össz-társadalmi kommunikációs rendszer részrendszerei (például a tudományos diszkurzustípus). Schmidt a szöveget mint alkotási folyamatot fogja föl, s ehhez egy szövegelőállítási modellt állít fel. Ebből következően a szövegtípusok pragmatikai jellegűek is. Így van mindennapi, tudományos, szépirodalmi stb. diszkurzustípus. Továbbá vannak beszéd típusok, amelyek kommunikációs cselekvésbeli partnerek közötti viszonyt feltételeznek.

Breuer és Schmidt szövegtipológiájából azonban hiányzik az átfogó szemiotikai szempont. Ezért sokkal többet nyújtanak a londoni iskola szövegtipológiái, amelyeknek mintegy szintézisét adja Lux.¹⁵ Ő ugyan nem tekinti szemiotikainak ezt a szövegtipológiát, de a nála fellelhető hármasság azonosítható a pragmatikával, szemantikával és szintaktikával, és ami különösen jelentős, számol a stílussal is. Lux a kontextus sajátosságai révén létrejövő szövegtípusokat vizsgálja, tehát a szövegtípus és a grammatikai tényezők közötti viszonyt próbálja feltárni. Ehhez fölhasználja a londoni iskola 'regiszter' fogalmát, a sajátos külső körülményeket. A londoni iskola képviselői szerint ugyanis a szövegtípusok helyzeti egységek, mivel

¹⁰ Szabó Zoltán, *A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége*. Szabó Zoltán (szerk.), *A szövegviszsgálat új útjai*. Buk. 1982.

¹¹ Balázs János, *A szöveg*. Bp., 1985.

¹² Dieter Breuer, *Einführung in die pragmatische Texttheorie*. München, 1974.

¹³ Charles W. Morris, *Signs, Language, and Behavior*. New-York, 1955, 125.

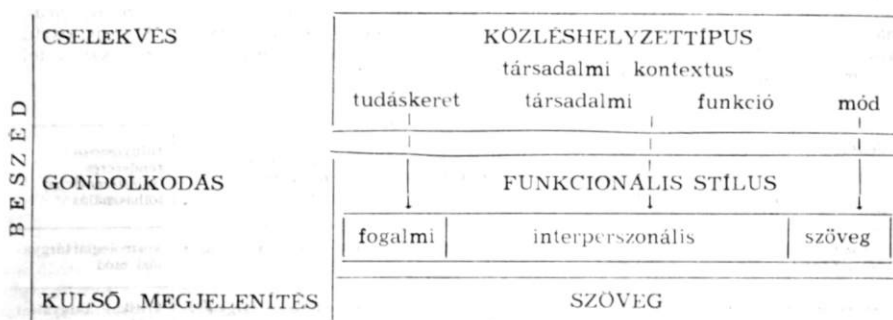
¹⁴ Siegfried J. Schmidt, *Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation*. München, 1973.

¹⁵ Friedemann Lux, *Text, Situation, Textsorte*. Tübingen, 1981.

különböző helyzetek (pl. iskolai oktatás, vendégségben való részvétel, tudományos értekezés stb.) határozzák meg.

Az egyes szövegtípusok szerintük három tényező alapján különíthetők el: (1) a tárgykör (field) a valóságra való vonatkozás (pl. reális, fiktív), (2) a személyek közötti viszony (pl. meggyőzni, hatni akaró, bizalmas, udvarias), (3) a forma (pl. előadói, felolvasói, értekezés, levél stb.). Az első, a tartalom, a t.m.a a közlő tudásanyagára vonatkozik: a nyelv valamiről szól. A második a közlésben résztvevők viszonya. A harmadik, a szövegkomponens pedig a közlő szövegalkotó képességét jelenti.

Lux ezt a hármasságot a maga sajátos (részben szűkítő) felfogása alapján továbbépíti. Abból indul ki, hogy a nyelv társadalmi kontextusa a következőképpen strukturálódik: a tudáskeret, a társadalmi funkciók, a mód. Ahhoz tehát, hogy a közlőhelyzet szemiotikáját leírjuk, a tudáskeret, a társadalmi funkciók és a mód kategóriáit használhatjuk.

A tudáskeret társadalmi cselekvés valamilyen irányított konfigurációban, amelyben a szöveg részt vesz. Szűken értelmezve a tudáskeret egyszerűen csak a tárgykör. Az, hogy miről beszélünk, általában csak részkérdése annak, hogy mit cselekszünk, amelyben persze a nyelv is részt vesz. A társadalmi funkció valójában a szerepstruktúrát jelzi. A közlőhelyzetet meghatározó harmadik tényező, a forma az, ahogyan a közlést megszervezzük.

4. A szövegtípusokat tehát csak a nyelven kívüli, pragmatikai tényezők és a belső nyelvi ismérvek figyelembevételével jellemezhetjük. Ilyen értelemben tehát az egyes funkcionális stílusok vizsgálatában el kell különítenünk a pragmatikai, szemantikai és szintaktikai vizsgálatot, hiszen csak így tudunk teljes képet alkotni róluk. Egy másik tanulmányomban erre teszek majd kísérletet.

KABAN ANNAMARIA

DIN SEMIOTICA STILURILOR FUNCȚIONALE

(Rezumat)

Autoarea abordează conceptul de stil funcțional într-un cadru larg semiotic. În aceste stiluri se relevă regularități care nu-și au originea doar în sistemul gramatical și care nu pot fi analizate numai cu mijloacele lingvisticii, fiindcă în formarea lor au avut un rol important factori cum ar fi particularitățile date de situația comunicativă, de strategia orientată spre un scop comunicativ determinat.

Din toate acestea rezultă în mod firesc că autoarea completează cercetarea lingvistică cu criterii în primul rând pragmatice.

AZ IGEI PREDIKÁTUM ÉS KATEGÓRIÁI

A bázisigéket nem minden esetben választhatjuk külön a velük kapcsolódó igekötőktől. A szakirodalom jól számol be arról, hogy az igekötős igék vagy képzett lexémák vagy összetételek. Van egy árnyaltabb képzési eset is; az, amikor a bázisige önmagában csonka, nem kerülhet be a nyelvhasználatba (pl. *kámpicsorodik*, *juhászkodik*, *napol* stb.). Vannak homályos és többértelmű alapigék, amelyek ugyan-csak kiegészülésre szorulnak (*hal*, *kel*, *ér*, *jut* stb.). Ezek persze nemcsak igekötőkkel pontosíthatók: *életre kel*, *sokat ér*, *nehéz helyzetbe jut* stb. Más esetekben az alapige alapos jelentésváltozáson esik át egy-egy igekötővel történő egyesülésekor: *be tör*, *ráront*, *el/ talál* valahova stb. Am még akkor is, ha mindkét szóelem jelentése „összeadódik”, a finomabb kategorizálás (az akcióminőség meg-állapítása, az aspektuális jelleg kielemezése) nehézségekbe ütközik. Vannak természetesen olyan esetek, amikor a szemünk ügyébe kerülő igealak tökéletesen jellemezhető a fenti szempontok alapján.

Mindez egy sajátos módszertani eljárást sugall: a fokozatos kiegészítgetés és vagy a szintagmában, a mondatban történő elemzés eljárását. Vannak nehezen értelmezhető igepéldányok. A hagyományos akcióminőség elemzése nem könnyű például a *mellőz* ige esetében. Huzamos-folyamatos, cselekvő jegyeket állapítunk meg értelmezésekor. Am az igei lexéma belső ideje, vagyis az, hogy maga a *mellőz* mennyi időt vesz igénybe, nem határozható meg könnyen. Valószínűleg nem mozzanatos jelentésről van szó. Am ilyen társalgási közlés is elképzelhető: „*Abban a munkában miért mellőzted őt?*” Ezúttal az *a munka* tart egy bizonyos ideig, és annak tartalma azonos az igéével. Beszélnek neutralizált vagy határozatlan eseményidőről is. Valószínűleg elkerülhetetlen a használata. Am ugyanezt tapasztalhatjuk, ha a diatézis, az intenzitás, az előfeltevés eseteit vizsgáljuk bizonyos igealakokban. Nem hátrálhatunk meg tehát a kiegészítgetés és/vagy a mondatban történt vizsgálódás munkájától. Általában úgy is osztályozzák az ige formális szemantikai jellegét, hogy állapotról, történéstől, cselekvésről beszélnek. Ezek sem abszolút egyértelmű kategóriák. Elég talán, ha G. H. Wright, A. Kenny, D. Davidson, Z. Vendler, N. Rescher és sok más akciólogikus munkáira utalunk. Nem mindig vezetnek célra a különböző nyelvérzékre támaszkodó tesztek sem. Maguk a magyar igekötők meg-megváltoztatják a fent jelzett akcióminőségeket. *All* bizonyos állapotige. El-vegezhető rajta a „marad-teszt”. (Csak az *áll*, *ül*, *fekszik* igehármánál jelenik meg a *-va*, *-ve* rag, ha a látens tagadást jelölő *marad* ige kapcsolódik hozzájuk.) Ha viszont a *feláll* igét vizsgáljuk, az már mozzanatos, sőt perfektív cselekvést jelöl.

A *meneszt* faktitív jellegű ige, ám a *megy* aktív, de a *világít* lehet cselekvés is, és jelölhet tárgyak dinamikus tulajdonságát, a „fénytörténést” is. Humán és nem humán jelentéstartalmú főnevek, mediális és szenvedő típusú igék meghatározása a magyarban nem könnyű.

Mindez arra az elhatározásra készlet, hogy alapelveként mondjam ki, az igető jelentésében rejlő jegyek kombinációja eredményezhet ugyanolyan formális szemantikai jellegű, mint bármely, a tőhöz morfológiailag vagy szintaktikailag kapcsolódó formatívum. Az arányok persze nagyon eltérőek lesznek. Am néhány eset is feljogosít arra, hogy az akcióminőséget elválasszam az aspektualitástól, a diatézistől, az intenzívum stb. kategóriáitól. Nem olvasztom tehát a kettőt egyé, és nem beszélek az igék jelentésének aspektuális osztályairól, jóllehet — látni fogjuk az elemzés során — igen sokszor a különböző kategóriákba tartozó tulajdonságok egybeesnek.

Arra vonatkozólag, hogy az akcióminőség fent jelzett változatai: folyamat, cselekvés, állapot stb. viszonylagos kategóriák, és nemcsak a nyelvhasználat során szerepelhetnek „áttünések”, változtatások, hanem nyelvenként sem egységes az, mit tekintünk pl. akciónak, két távoli nyelvből mutatok meg néhány példát.

Az arab grammatikában M. Gaudefroy Demombynes és R. Blachère (*Grammaire de l'arabe classique*, 3. éd. Paris, 1952.) a temporális *qatala* és *yaktulu* oppozíció tagjai helyébe aspektuálisat állít: a befejezett és befejezetlen párost. J. Kurylowicz tagadja az igeaspektus tényét a semita nyelvekben, ám A. P. Mourelatos követi Z. Vendler négyes változatrendszerét és azokat részben a perfektív/imperfektív párosba, részben a szituációk osztályozásában helyezi át. Az arabban az „elsődleges ige” három változatban jelenik meg, és ezeket csupán a második magánhangzó különíti el egymástól. (Tevékenységi, pillanatnyi állapot- és tartós állapot-igék szerepelnek tehát: *fataha* = kinyit, *fahima* = megért, *katura* = valamiből sok van, bővelkedik). Az *a*, *u*, *i* magánhangzók jelentésváltoztatása nagyon aránytalan: *u* = tulajdonság, (= lenni + tulajdonság), az *i* = fizikai, mentális észlelés, érzélmény, testmozgást kifejező igék, az alany bizonyos állapotokon áteső variánsai: *marida* (= megbetegedik), *hasira* (= elveszít), *rabiha* (= nyer); az *a* események olyan komplexitása, amely mozzanatos vagy fejlődést jelölő kategória alá foglalható. Ha figyelembe vesszük, hogy a már említett *fahima* (megért), valójában eljut a megértéshez, *rabiha* (nyer) eljut a birtoklás állapotába, *hasira* pedig (elveszít) eljut a nem-birtoklás állapotába, akkor az *a* fonéma olyan absztrakt operátor — ez Dowty felfogása —, amely kb. ezt jelenti: 'eljutni egy új állapotba'. A valójában komponenciális elemzéssel egymástól szemantikailag lezármaztatott igék mindhárom változata a már fent jelzett *qatala* és *yaktulu* (befejezett, befejezetlen) kategóriába sorolható. Minthogy pedig az arab ige alaphelyzete a múlt (*qatala* = preteritum, *yaktulu* pedig nem preteritum), némi egyszerűsítéssel az alanyi főnévhez hasonló (al-mudári), hiszen úgy ragozható, hogy a ragok egyszerre főnévi esetragok és igei módsuffixumok. Ez a forma tehát statikus predikátum, időt jelölő ragokkal nem látható el. Itt tehát a predikátum nominális jellege domborodik ki, és a jelen lineáris, befejezetlen, imperfektív, míg a múlt mindig pontszerű, perfektív:

	huwwa	tāgīrun
(Nomin.)	Ō	kereskedő (nominativus)
	kāna	tāgīran
(Nomin.)	Ō	kereskedő volt (accusativus)
	'asbaha	tāgīrun
(Nomin.)	Ō	kereskedő lett (accusativus)
	mā zala	tāgīran
(Nomin.)	Ō	továbbra is kereskedő (accusativus)

Valójában tehát az aspektuális operátorok, amelyek közül még több is van, sőt keverednek a modalitással (*kāna* = volt, *mā'ada* = már nem az a helyzet, *laysa* = nem ez a helyzet, *'asbaha* = ez lett abból = has become, *mā zala* = továbbra is, *lā šakka* = kétségtelenül, *mā kāda... hattā* = alig... amikor is, *mā'ada* = már nem), mintegy affixumként módosítják az alapjelentést. Ez a módosító affixálás azonban, amint láthatjuk, a jelentés szféráját is szegmentálja, dekompozíciót végez. Az inkoativitást jelölő auxiliáerek denominális eredetűek: *'asbaha* (= reggel van), *'adhā* (a reggeli órák idejében lenni), *'amsā* (este van). A valamivé válás gondolata az éjszaka és nappal, a növekvés és csökkenés fogalmaiból kiindulva konceptualizálódik és lexikalizálódik.

Az arab tehát az aspektus szemantikai kategóriáit aspektuális igeosztályokkal (mi ezt akciómínőségnek neveznénk), a prefixumos *yaktulu* és a szuffixumos *qatala* igeragozási osztályaival, aspektuális segédigékkel, az ige argumentumaival és körülményt jelölő argumentumokkal fejezi ki. Mindebbe belekeveredik a modalitás, az idő és az elsődleges igejelentés módosulása is.

Mellékesen jegyzem meg, hogy a héber nyelv visszaható, reciprok, kauzativ, intenzivizáló, szenvedő stb. módosulásokat fejez ki, amelyek egyszerre érintik a hagyományos diatézis, tárgy-as-tárgyatlan, tartalomfokozó (intenzív stb.) kategóriákat. Az arabban még esztimativ, energetikus stb. változatok is vannak. Alapvető jelentéstartalmak, mint az erőfeszítés, megkísérlés, vélekedés, értékelés ugyanabba a grammatikai formativumképzés körébe esnek, mint a kauzativ-faktív a visszaható, a kérlelés, vagy a reciprocitás jelentéstömbjei. A nyelvtani megvalósításban még a morfológiai változás is helyet kap, hiszen belső ragozási, csak mássalhangzókból

álló töveket tartalmazó nyelvről van szó, amint azt a fenti három magánhangzó erős szemantikai megterheltségében észrevehettük.

Vessünk csupán egy empirikus pillantást a magyar igekezőkre, amelyek formailag gyakran igei prefixumok:

- a/ X kacsint y-ra x és y össze/kacsintanak
(össze = egymásra)
- b/ X szoritja Y kezét (folyamat)
X meg/szorítja Y kezét (perfektív)
X a sarokba szorul (perfektív)
X meg/szorul (állapot, kezdet)
X rá/szorítja Y-t a munkára (metaforikus árnyalatú perfektív szituáció)
Y rá/szorul X-re (metaforikus árnyalatú állapot)

Vajon az arab aspektuális operátorok, amelyek egy-egy fonémával jelöltettek, nem eredményeztek-e metaforát (= nyer = eljut a birtoklás kezdetének állapotába, vagy: veszt = eljut a nembirtoklás állapotának kezdetéhez)?

A magyar igekezők egy része tiszta képző (*meg*, *el*) bizonyos szemantikai ige-csoportokkal, egy másik részük aspektuálisan is módosít, de a jelentést is módosítja, rendszerint irányt kifejező árnyalattal: *bejalkonyodik*, *kiderül* (egy információ), de: *a ruha szétment a mosásban*, vagy: *a csecsemő „fölríad“*. Az *agyon*- igekező deszematizált változata gyakoriságot, intenzitást jelöl (*agyoncsókolgatja*, *agyonbecézi* a kislányt). Az *össze*- olykor magába olvasztja az 'össze-vissza' jelentését (*összeszókolta* kis arcát). Az *agyon*, *holtra* megvan a vogul *šam* és az osztják *šax*, *šax* igekezőkben is. Zömében megőrizte etimológiai jelentését, de bizonyos vogul nyelvjárásokban már szintén jelöli a cselekvés intenzitását, eredményességét, befejezettségét (*nän löni šamè textilèm* = én téged alaposan jóllakatlak). Csak egy pillantást vetve a spanyol nyelvre, az *agyon*-nak konkrét jelentésében az „a la muerte“ (= halálra) lativuszi határozói szó szerkezet felel meg, kizárólag konkrét-etimológiai

Bizonyítani csupán azt kívántuk a fenti példákkal, hogy akcióminőség, aspektus, sőt az alapjelentés változó szemái is különböző morfológiai, morfológiai és/vagy szintaktikai, analitikus vagy szintaktikus módokon jelölhetők. Lássunk ezúttal egy nagyon távoli nyelvet!

Az adatokat Roberto D. Bruce S. lakandon grammatikájából vesszük, amely a mexikói Yukatan félsziget egyik maya nyelvének vagy nyelvjárásai változata, vagy igen közeli rokonnyelve. San Quintin város és a Lacanje völgy között egy nagyjából négyzet alakú 4000 km²-nyi területen élnek a lakandon indiánok. Közöttük is négyfajta embercsoport különböztethető meg. Amíg az indoeurópai nyelvekben paradigmátikus egy alany végrehajtja az ige által jelölt cselekvést, amely egy tárgyat érint — nyilvánvalóan ez nagy egyszerűsítés —, addig a maja nyelvekben az egyik jelenség „hordozója” valamilyen viszonyban van a másik jelenség „hordozójával” (Dueño del fenómeno). Míg az alany az indoeurópai nyelvekben nagyjából az ok, a tárgy a hatás, addig a maja nyelvekben ez a kettő egybeesik: a jelenségeket a természet rendjében a megfelelő helyre kell tenni. Egy példán megpróbáljuk a fentieket érzékeltetni:

'in c.-a -ik tí' hwan = (oda)adom (azt) János(nak); ebben:

'in (én); ca (az ad tárgy as ige töve); -ik (a jelen idő ragja);

tí' = -nak, -nek (latin nyelvekben: a).

Szükséges azonban egy morfológiai magyarázat is: az *adás* jelenségének birtokos személyelőragja az *'in* pedig, amely a jelen idő ragja (= jele) tulajdonképpen azt jelenti: *hozzám tartozik* = az enyém. A *tí'* az általános referencia jele: „kapcsolatban van”. Egy erőteljesebben szó szerinti fordításban tehát: „Az én birtokomban lévő ADÁS jelen idejű jelensége vonatkozik a János-jelenségre.”

Egyik másik példában:

a) „Sokat eszem,” vagy b) „Sok élelmem van” = *yaab in han-an*, ahol *han* (= eszik, evés, élelem); *-an* (absztrakt jelentés); *in* (hozzám tartozik, az enyém); *yaab* (sok/at); tehát: A sokat evés az enyém, vagy még pregnánsabban: a sok „táp” hozzám tartozik. Ugyanez a mondat azt is jelenti: 'sok élelmem van', de a mondatkontextus dönti el a választást. Ha ez a mondat követi: *tumen yaab in meyah* = mert sokat dolgozom, akkor a b) jelentés realizálódik, ha azonban *yah in h mnen* = ezért fáj a hasam, akkor az a) jelentés érvényes. A lakandon nyelvben tehát a

nyelvtani birtoklás a morfológia alapja. A „jelenség hordozója” fogalom nem esik egybe sem az alanyéval, sem a predikatív főnévvel, ám: *'in h c'ik = megütöm őt (az őt a jelen időben történő megütés jelenségének a hordozója vagyok); 'in tal = jövök = a jövetel az enyém (én vagyok a jövés „alánya”); az alanyt sem grammatikai értelemben használtuk).*

Bármely fő által megjelölt jelenség határozatlan és fogalom- vagy képzetszerű (tematikus), amíg valami nem kapcsolódik hozzá. De gondoljunk csak a magyar *kel* alapigére. Csak akkor lesz világos a jelentése, ha a *fölkel* vagy a *megkel* formájában találkozunk vele. Az *elkel* már valószínűleg a bázisige (jelentésének) irradiációs eltolódása. (Ez persze a szikrón vizsgálat.)

A tömorfémák csak a használatban regisztrálódnak szófajokká: főnevekké, igékké, melléknévekké: *éun* (alap, kezdet, elv); *éun-ik* (kezd vmit jelen időben); *beh* (út); *beh-ik* (úton menni a jelen időben), ám ez a forma nem ismerős a klasszikus használatban, csak éppen a nyelv szelleméből következik. A lakandonban tehát jelenségek birtoklásai, jelenségek hordozói között léteznek viszonyok, és az affixumokat a hagyományos használat szemantikai kritériumai alapján ismerhetjük meg. Cselekvések, szubsztancia (dolog), minőség vagy állapot vagy affixumokkal vagy szintaktikailag jelöltenek. Íme a föld és az istenek teremtmisze: *p y-tan k'akoč. — k'akoč ma' lah u k'ul.*

kezdetben kakocs (= a legtávolabbi isten).

(előre vitel) (volt)

Kakocs nem mindenkinek az istene.

Kakocs nem mindenek ő isten/ük.

Erdemes volna ebben a nyelvben elmerülni, mint amelyik statikus ellenpárja az indoeurópai dinamikus nyelveknek. Nekünk ennyi is elég ebből. Vajon nem mondjuk-e anyanyelvünkön: *Ehetnékem van?* Ezt hogyan interpretálhatnók? A lankandon nemcsak azt bizonyította, hogy csak egyféle „akcióminőség” létezik, a viszony, a kapcsolat, a természet rendjében történő elhelyezés (az argumentumok jelenség-hordozók), hanem azt is, hogy a szófajjelleg is homályos tövek mással (affixummal) való összetételével ismerhetők fel. A személyes és a birtokos személynag más nyelvekben is közös eredetre utal, a nomen-verbum némi halvány egysége még anyanyelvünkben is fellelhető (*les, nyom, fagy* stb.), ám a valóságosan létező morfológia és a szintaxis eredményeként jön létre a vizsgált nyelvben a szófaj. Állapot és tulajdonság sok elemzésnél egybefolyik, ám a lakandonban a tárgy és az akció is gyakran ugyanaz a hangsor. Az ilyen nyelv hemzseg a metaforáktól (*'ayin-k y = halgyik, vagyis olyan hal, amely a gyík tulajdonságaival rendelkezik, tehát: pikkelyes hal).*

Térjünk azonban vissza a magyar igék, az alapigék kategorizálására. Azt mondtuk a fejezet elején, hogy az akcióminőségek is átalakulhatnak egymásba, és éppen az igekötők tölthetik be ezt az átalakító szerepet. Az igekötők azonban az aspektusalakulást is megtestesítik, ha van ilyen egyáltalán anyanyelvünkben. Mindenesetre alapvként szeretnénk leszögezni, hogy minden, amit a formatívumok megvalósíthatnak, szemantikai jegyként szerepelhet az igekötő jelentésében, ahogy ezt már kijelentettük. Az akcióminőség azért nem megfelelő műszó, mivel nemcsak cselekvésekről esik alkalmazásukról szó. Nem helyes a történésminőség sem. Valójában az igei predikátum vizsgálata látszik a kiindulópontnak, tekintsük tehát az igei tartalmát predikátumminőségnek. Ha ehhez hozzátesszük az igei jelzőt, fogalmunk pontosabbá válik.

A predikátum jelentésének szférájában megkülönböztethető a fogalmi tartalom: állapot, cselekvés stb., valamint ugyanezeknek időbeli jegyei. Ha elfogadjuk, hogy van külső idő, amely a *beszédidőből*, a *referencia-időből* és *eseményidőből* áll — ezeket ezúttal nem részletezem — akkor *belső időnek* tekinthetjük azt az időtartamot, amely alatt a konkrét folyamat, esemény, lezajlik, vagy ameddig a jelzett állapot fennáll. Ugyanezeknek az időszakoknak kezdete, befejeződése, apróbb alszakaszok meg-megismétlődése, *szukcesszív* vagy *szimultán* jellegük teszi majd ki részben az igei predikátumminőség, részben a mondat aspektusának kategóriáit.

Kiefer Ferenc és mások bevezetik a tényállás (state of affairs), a szituáció és a közlés, a mondat egymás alá rétegezhető fogalmait is. Szólnak statikus és dinamikus szituációkról. Erre azért nincs szükségünk, mert például a statikus szituáció és az állapot fogalma egybeesik, nem kell tehát megkettőznünk apparátusunkat.

Ha valamennyi lehetséges predikátumjellegre tekintettel akarunk lenni, két-féle állapotfogalmat kell megalkotnunk:

- (a) humán vagy élőlényt jelölő szereplők állapota és nem humán objektumok helyzete, állapota,
 - (b) elvont entitások viszonyrendszere, konfigurációja.
- Kétségtelennek látszik, hogy más-más mondatváltozatot különböztethetünk meg az alábbi sorokban:

- (a) Péter ül. — A táj tele van alvó libákkal. — A hegyek sötétek.
 - (b) A dialektika az ellentétek egysége. — A két számítás eltér egymástól.
- Míg az (a) mondatok élőlények, természeti tárgyak állapotát, helyzetét, elhelyezkedését jelöli, a (b) mondatokban elvont viszonyok uralkodnak. Míg (a)-ban van állapotidő, (b)-ben nincs, a közlések érvénye időtlen. A természeti tárgyak „állapota” is felfogható időtlennek, de szigorúan véve, leírható keletkezésük és valószínűleg megsemmisülésük is.

Hadd említsük meg, hogy állapot, létezés közel esnek egymáshoz, az igazi állapotpredikátumok viszont a mellénevek, néha — ezt láttuk az arab grammatikában — a főnevek is. Ugyanakkor vannak lelki állapotok is, amelyek tovább differenciálhatók kognitív és érzelmi változatokra.

A másik alapvető predikátumminőség a folyamat, amely tarthat rövid ideig, nevezhető eseménynek, történésnek is, mi azonban itt is el kívánjuk határolni a humán aktánsokat a nem humánoktól.

A folyamat tehát felosztható természeti (= nem humán) folyamatra, eseményre, történésre, vagy humán jellegűre. A humán történés még nem jelent cselekvést, akciót. (*Péternek fáj a szere.*) A humán történés csak annyit jelent, hogy a predikátum argumentumkeretében résztvevő egyik argumentum humán jellegű.

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE

PREDICATUL VERBAL ȘI CATEGORIILE SALE

(Rezumat)

Autorul pune în discuție categorii considerate tradițional ca aparținătoare verbul și realizate, în limba maghiară, prin afixe și sufixe (ca de ex. aspectul verbal, diateza etc.). Pe baza unor analize și a unor analogii din limba arabă și limba lakandon (o limbă maya), se demonstrează că aceste categorii derivă din structura semantică a temei verbale, iar realizarea lor are loc pe plan sintactic, prin diverse modalități morfologice și morfonologice. În consecință, categoriile respective sint categorii ale predicatului verbal, nu ale verbului.

ADATTAR

ARANKA GYÖRGY KÉT KIADATLAN LEVELE

„Az Aranka kolozsvári anyagának két fontos lelőhelyén kívül mind Erdély, mind Magyarország nagy gyűjteményeibe sok Aranka levél vagy társasági irat került” — írja Jancsó Elemér literátorunk tudományos-szervezői tevékenységéről szóló szintézisében és forráskiadványában (Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955. 388). Jancsó Elemér az Erdélyi Múzeum Levéltárára és a Liceum Könyvtárára utalt a két fontos lelőhelyről beszélve, de felsorolt még több jelentős gyűjteményt is. Az alább közölt levelek egy meg nem nevezett lelőhely, a helyi Unitárius Püspökség levéltárából valók.

Írójuk, Aranka György művelődési életünk ismert személyisége, nem kíván részletezést, Aranka az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezésével kapcsolatos tevékenysége idején írt Körmöczinek, a közölt levelek címzettjének. Körmöczi János (1762—1836) az Unitárius Kollégium professzora volt, mikor Aranka hozzá fordult leveleivel. Előzőleg a francia és német felvilágosodás egyik fellegrárában, Göttingában tanult, majd németországi peregrináció után, 1798-ban tért vissza hazájába. Ekkoriban főleg az elméleti és kísérleti fizika érdekelte, de enciklopédikus látóköre a tudományok széles skáláját fogta át. Nem véletlen hát, hogy Aranka a „tudós tagok” között őt is bevonta a vezetése alatt álló társaság munkájába (Jancsó i. m. 355.). Körmöczi tudományos-irodalmi anyagokat küldött hozzá. Így Körmöczi — nevelőként — a rábizott ifjak verseiből is küldött Arankának, aki értékelte azokat, s az arra érdemeseket kiadóhoz juttatta. Körmöczi tudományos érdeklődése töretlen maradt azután is, hogy 1812-ben történt püspökké választása után a sokrétű egyházi szervezési-igazgatási munka rengeteg idejét lekötötte. A Körmöczihez intézett Aranka-levelek adalékul szolgálhatnak a két tudós tevékenységének és művelődésünk múltjának megvilágításához.

1.

Aranka György — Körmöczi Jánoshoz

MVásárhely 17 Jan 798.

Erdemes Tudós Hazafi!

Most tudom kinek köszönhetem annak a csomónak által küldését melyet Karátson előtt Sikó Uram által vettem volt. Az Ur közelebbi becses Levele esmérte-tetett meg azzal a jó Baráttával a' Társaságnak; a' kit én is Barátaim közé szám-lálni igen ohajtok; és azért hozzám való szíveségét, s' mostani Barátságának fenn tartását ki is kérem. A' csomót megkaptam hiba nélkül. Szívesen köszönöm, és különös tisztelettel vagyok

Az Urnak

alázatos szolgája
Aranka György

[Címzés a borítékon:]

Tiszteletes Tudós Körmöczi János Tudós Hazafi Kedves barátomnak
Nb. Professor Pákei Urnak ajánlatik meg adása

Kolozsvárt

(Eredetije az Unitárius Püspökség Levéltárában).

Aranka György — Körmöczi Jánoshoz

Kedves Tisztelendő Professor Ur!

Becses Levelét a' T. Professor Urnak az Hajosi Johanna Tiszteletére írt versekkel együtt örömmel vettem. A verseket azonnal ki is küldöttem Budára Kovachich Urnak. Az érdemes Szerzőt köszöntöm, és Kovacsich Ur szavával és nevébe azzal biztatom, hogy Kovachich Ur mind azok[nak] a' kik verseket küldettek és küldenek be azt ígérte, hogy kijött munkái közül egyet, a' mellyik magoknak fog tetszeni, adni fog ingyen csak jelentsék ki magokat, hogy mellyiket választják Eddig nékie, mán T. Prof. Urnak írok.

A' verseket szorgalmasan megolvastván, én ugyan elküldöttem minden megilletések nélkül ajánlattamis, és remélem, kedvet fognak találni. De

a) Csak versek; versek[nek] szépek ugyan, de csak versek. Philosophia is van benne; de Poézis még egy csepp sincsen. Kettő van benne mint az Oratioba és Predikatzioba; egy materia kifejtése 's az alkalmaztatás. Az alkalmaztatásba pedig ugyan regulariter megszolyta a' keservest és vigasztallya; s végre menyországba kedvese mellé viszi; és ezt, mint az Orator egyenesen maga. Ide zárok a' be jöttek közül egy példát; a' Poézis Példájára nézve, nem a' vers nemeire; mutassa meg annak a' derék tudós Ifjunak T. Professor Ur; de nekem ezt küldje vissza okvetlenül.

b) Az az Asszonyság dicsérete híres Szépségéről és Urához való hívségéről. Erről egy szó sincsen.

c) Némely jegyzéseket tettem a' Magyarság aránt csak futólag. Ide zárom őket; kérje be T. Prof. Ur tőlle az elküldött versek mását; nézze össze vélek, és ha mit maga is úgy talál mint én láttatom találni, adja értésére szépen és bölcs jó móddal, hogy meg ne sértessék és nem az én nevemmel, hanem csak magáéval. Az én Jegyzésimet pedig nekem is P. Buczí versével küldje vissza.

d) Az megolvastott versekből annak az ifjunak mind ajándékairól, mind Tudományáról igen jól ítélek: ajánlom kedves T. Professor Ur ügyellen ezutánis reája; kiváltképpen vigyázzon hogy azok az csösmört okozó unartog [!] a Magyarságba, ne vegyenek erőt az ifjuságba. Az [...] derék emberek a' magyarságnak tisztaságába mind az Erdélyiekre fognak és hozzánk támaszkodnak. Hát már illiké hozzánk és megengedjüké hogy a mieink az ő szennyeket czifraságnak felszedjék?

Ajánlom magamat és vagyok

A T. Professor Ur[nak]

alázatos szolgálja
Aranka György

MVásárhely 7 sept. 1807.

Az ide zárt verset adja T. Ur annak az Erd. Diáknak az én nevemmel. A' mást küldem a' Bibliotheká[nak].

P.S. Ha az Erd. Iró a' ki küldött verseket meg kíváná jobbitani, vagy mást írna nagyobb Poesissel, bátran ki küldheti egyenesen Kovachich Ur[nak] vagy ide nekem, és írja meg, hogy az elsőt cassallya. Ha nem? meg marad, ott van. [Borítékon:]

Tiszteletes Tudos Körmöczi János Urnak a' Kolozsvári nemes Unitaria Oskola egyik nagy Erdemű Közönséges Tanítójának mint jó Barátom Urannak

Kolozsvárott.

(Eredetije az Unitárius Püspökség Levéltárában).

Közlő CSETRI ELEK

ISMERETLEN ARANKA GYÖRGY MŰVEK?

Mint ismeretes, Aranka György (1737—1817) Marosszék központjában mint törvényszéki közbíró működött. A családi iratokat lapozva kezembe került egy levele, melyet egyik ösömnek, Hinc Miklósnak írt, aki ugyanott volt ügyvéd. A levélben

közbenjár egy szerencsétlen asszony érdekében. Ez önmagában még nem indokolna a levél közlését, de a befejező rész figyelmet érdemel: ebben három olyan művét említi, melyek nem szerepelnek id. Szinnyei József jegyzékén, Aranka kiadott és kéziratossai művei között.

Aranka György — Hincs Miklóshoz

MVásárhely 22xbr 1809

Kedves Hincs Ur!

A közelébb lefolyt Criminalis perek között, tegnap előtt folya le a K. Fiskusnak mint A.nak; és itt lakó Ötves Antal nevű kereskedő örménnek s feleségének Emmanuel Veronikának mint Ingerenseknek, Pap Rosalia Szabo Pap György Léánya, Csejdi Daniel elvált felesége, mint I. ellen valami ellopott joféle Gyöngyért s egy-néhány Gyűrűért indult pere: az I. a meg nem fordult kárnak megfizetésére, s hat holnapra fogság szenvedésére ítéltetett.

A lopást az I. tagadja, azt mondja hogy: a Gyűrűket nem látta, a Gyöngyöt azt mondja, hogy a szemébe találta, [u.u.] Eleg az hogy az a Személy az Ura véle való kegyetlen bánása miatt nyavallya törést kapott, s ezért együgyű, meg is bolondult volt. Erre az allevians környüllásra nem volt elég készülete; most a felséges K. Gubernium előtt arról többet is akar hitelesen mutatni. Kérem az Urat

Imo — Az Ur tudja ki fog benne a Referens lenni, én nem tudom azért nem irhattam. Ajánlhattam annak az Urnak, ezt az Urra s az Ur dexteritására bízom.

2do — Ajánlom ennek az ügyefogyott együgyű Asszonnak dolgát az Urnak nézze meg mind a felküldendő régi, mind a melléje téjendő ujj actákat s igyekezzék hogy ha lehet Sententiája könnyebbitessék, mind kiváltképpen arra, hogy valahogy ne nehezítessék. Becsületére s ajánlására fog az Urnak szolgálni, és véle jól teszen.

Magamra nézt pedig, emlékeztetem az Urat ajánlására hogy engemet a Censurára küldött K. írásaim állapotjáról tudosit, mellyet még nem vettem. Ezek közül

Elso az Embereknek Esmérete, Pátronusa Com. Gr. Kemény Samuel Ur

Második A Természet Esméreteknek Táblája. Ezt magam fizetem csak tudositson mibe kerül, mindjárt megküldöm.

Harmadik Az Embernek Vége. Pátronusa Fő Ispány gr. Kemény Ignác Ur. Tudja meg miben van dolgok, lássan utánnak hol illeté, s engem tudositson rolok minél hamarább. Prof. Szilágyi Urat szivesen tisztelem, és vagyok

Az Urnak

Baráttya, Szolgája
Aranka György

Közi HINTS MIKLÓS

DSIDA JENŐ UTOLSÓ VERSEI

Az alábbi verseket, illetve töredékeket a kórházban ápolt, gyógyíthatatlan beteg Dsida Jenő (1907—1938) mondta tollba ifjú feleségének, Imbery Melindának (1912—1987), akivel alig néhány hónappal korábban léptek házasságra.

A *Milyen, ami...* kezdetű töredék, tudomásunk szerint, még sohasem látott nyomdafestéket. A *Lássuk, vajon itt...* és a *Horváth néni...* kezdetű verset, valamint a *Parányi pirula...* kezdetű töredéket először Nyirő József közölte, a Keleti Újság 1938/135. számában, *Az utolsó versek* című cikkébe ágyazva. A *Parányi pirula...* kezdetű töredék az Új Transilvania 1938/9. számában is napvilágot látott, *Az utolsó Miatyánk* címmel.

Az Imbery Melinda hagyatékában fennmaradt strófák a költő—múzsza kapcsolat legemlékezetesebb, legmeggrázóbb dokumentumai közé tartoznak. Hasonmásban való közlésüket elsősorban ez indokolja.

De indokolt a hasonmásközlés azért is, mert bizonyos filológiai kérdések tisztázása csak így válik lehetővé. A tisztázandó kérdések közül a legfogasabb a *Lás-*

Milyen, ami nem itteni?
Ha nem lehet segíteni,
mégis...

Felteszem és mégis felteszem,
idővel bűnösök és a falonon.
Jaj, me, aij!

Ne síj, ha fűszen vagy fedett,
most hangyászai és a keltakodot

(Tovább)

László, vajon it is lehet-e
 a joggal és a teljességgel
 megismeri a világot, és
 a benne rejlő mindenet

Megkísérelni a világot megismerni
 és a benne rejlő mindenet megismerni
 a joggal és a teljességgel

Dajka, mielőtt! Szóval a boldog élet!
 Daphnia és a többi delfin, a palack
 nép, a népdal! A szél a tenger, a tenger
 a tiszta népdal!

Mindig vajon a boldog élet, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 és a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

Boldog élet, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

(A népdal, a népdal)

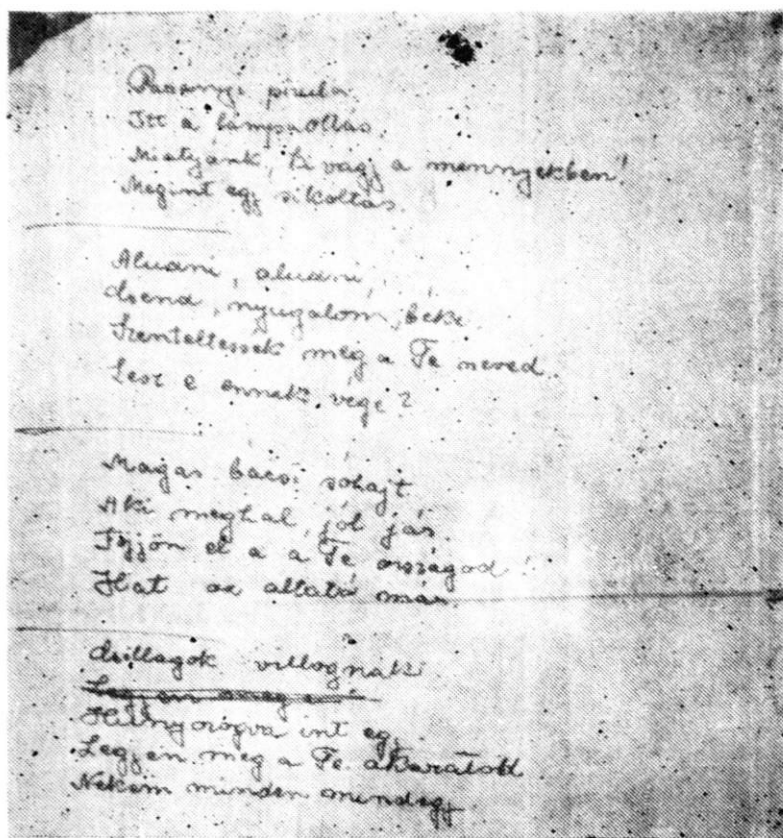
Flórák, mielőtt a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

A népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

A népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

A népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

A népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal,
 a népdal, a népdal, a népdal

suk, vajon itt... kezdetű vers második strófájával kapcsolatos. A kéziratbeli strófa első sorában kétséggel a *hernyőfogóval* szóalak olvasható. Nos, ezt a szót értelem-szerűen és a szapphói strófa metrumának megfelelően minden további nélkül a *harapófogóval* szóvaltozáttal kell felcserélnünk — úgy, ahogyan a *Versek és műfordítások* című, 1974-ben megjelent Dsida-kötet gondozója tette. Lábjegyzetben azonban azt is hozzá kell fűznünk, hogy — a költői (avagy a lejegyzői?) figyelem pillanatnyi lankadása következtében — itt eredetileg más szóalak szerepelt...

A kéziratok kiadásra igazításáért Olcsvári Melindát illeti köszönet.

K. A. — M. H.

SZEMLE

Adomák és tanítómesék

Kriza János kéziratok hagyatékából Tiboldi István gyűjtése. Sajtó alá rendezte Mészáros József. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1988. 469 l.

Az első székely népköltészeti gyűjtemény, az 1863-ban megjelent *Vadrózsák* a köztudatban Kriza János nevéhez fűződik. Kétségtelenül az ő érdeme, hogy kötetbe állt össze, egybeszerkesztődött a felgyűlt anyag. Krizának nem állt módjában lelkész, tanári, püspöki elfoglaltsága mellett időigényes gyűjtőutakra járni. Így különösebb lelkiismeretfurdalás nélkül a *Vadrózsák* összeállítója is segédgyűjtőket alkalmazott, vidéki papokat, tanítókat, akik beküldték neki a többnyire emlékezetből lejegyzett variánsokat, néha maguk is rajta hagyva kezük nyomát a művön. Kriza volt az, aki megrostálta az anyagot, ha kellett, „visszanépiesítette”, megállapította a végleges szöveget. A *Vadrózsák* keletkezésével kapcsolatban valóságos gyűjtőmozgalom bontakozott ki Erdélyben, több mint negyedszáz munkatárssal, akik közül csak néhánynak a nevét ismerjük.

Az ismeretlenség homályából lép elő most e gyűjtőmozgalom egyik pillére, Tiboldi István is. Nevét eddig alig tartották számon. Egyetlen önálló kötetben megjelent szatirikus költeménye hírnév helyett inkább bosszúságot szerzett neki. Jóformán csak Szinnyi József nagy életrajzgyűjteményének XIV. kötete örökölte meg emlékét 20 sorral, hiányos adatokkal. A Kriza gyűjtésével kapcsolatos irodalomban inkább negatív példaként utalnak rá, mint aki túl mesterkéltséggel szövegeket küld be, s nem tartja tiszteltben a lejegyzés fonetikai hűségére vonatkozó kívánalmakat. Most, hogy mennyiségileg is tekintélyes gyűjtésének kézírata előkerült s nyomdafestéket látott, egyéniségéről időszerű felidézni a néhány emlékcikkben megjelent adatot, Először Réthi Lajos tanfelügyelő irányította rá a figyelmet a Vasárnapi Ujságban (1868. 23. sz.) megjelent arcképes írásában, majd tanítványa, Jakab Elek készített róla „Élet- és neveléstörténeti rajz”-ot (Néptanítók Lapja 1879. 19–20. sz.), s ezeken jóformán mindent összefoglaltak, amit az iskolamesterről, a népi költőről tudni kellett. Életrajzát Urmösi Kálmán helybéli lelkész egészítette ki részletesebb adatokkal (Keresztény Magvető 1881. 4. füzet). Kanyaró Ferenc irodalomtörténész még 1903-ban és 1907-ben foglalkozott az előbbi folyóirat hasábjain Tiboldi életével illetve epigrammaival.

Jakab Elek megírta, hogy a nála összegyűlt Tiboldi-féle kéziratköteget, mikor egyszer megszorult, 100 forintért eladta Mikó Imrének, aki azokat Kriza rendelkezésére bocsájtotta. Kötetünk bevezetője szerint valószínűleg, mikor Jakab Elek összegyűjti 1875 után Kriza hagyatékát, akkor kerül vissza a Tiboldi-gyűjtés hozzája, s Jakab Elek könyvtárának kéziratanyagaként 1875–1876-ban veszi meg illetve kapja ajándékba a székelykeresztúri, Unitárius Gimnázium. Mi a Keresztény Magvető fentebbi híradására utalva meggondolkoztatónak tartjuk, hogy nem a Tiboldi halálát követően, mint az ő hagyatéka jutott-e a kéziratköteg Székelykeresztúrra.

A gimnáziumi könyvtárat az 1950-es években elszállították s a két teherautónyi ömlesztett anyagban bukkant rá Mészáros József főkönyvtáros Orbán Balázs 150 eredeti fényképére (melyeket 1971-ben megjelentetett a Kriterion Könyvkiadó), s arra az 1056 lapos kéziratanyagra, melyet Kriza-hagyatékaként e kötetben értékesít. A 66 kéziratívából 20 ív párbeszéd és verses szövegeket tartalmaz, egy „könynyedén, elevenen, élvezetesen és fordulatosan verselő szerző alkalmi költeményeinek gazdag és változatos tematikájú gyűjteménye”. A mintegy 40 ívnyi nagyobbik rész egyetlen kéz írása, prózai szöveget tartalmaz két főcím alatt: 1. *Adomák*, 2. *Eredett mesék*. „Az előbbi négy »Füzet«-ből áll, és egyenként 307, 303, 300, 322 — összesen tehát 1232 számozott adomát tartalmaz. A második, kilenc ívből álló köteg

összesen 325, többnyire nagyon rövid, olykor csupán néhány sorból álló »eredeti mesét« foglal magában.

Ebből az utóbbi két anyagból mintegy 1230 adomát és 311 mesét olvashatunk a Mészáros József gondozta kötetben. Miről szólnak ezek a több mint egy és negyedszázaddal ezelőtt lejegyzett népköltészeti alkotások? A XIX. századi székely faluról. Annak valóságos kis erkölcsi-társadalmi monográfiáját nyújtják. Szerepel benne a jó és rossz gazda, az iszákos férj, a kikapós asszony, a gyermekét jól/rosszul nevelő szülő, a meggyötört szolgálo, a buta és a ravasz inas, a kántortanító, a harangozó, a pap és persze a diák is, nagyon gyakran a cigány, ritkábban a zsidó. Tipikus helyzetekben jelennek meg. A halál, temetés, kivégzés, esküvő, ünnepek, nagy hő, szárazság alkalmat ad az adomák születéséhez. Erdemes megfigyelni, hogy az értelmiségiek közül leggyakrabban a papot emlegetik, aki állandóan szerepelt a falu életében: lehetett túl hosszan, esetleg készületlenül prédikáló („szalmázó”), részeges vagy nagyon lelkiismeretes, mint az, akit lábadozása idején eltöltött az orvos a templomba járástól, „a közelebbi vasárnapon a szónoklat kívánságától égve” lajtorját támaszt a templom ablakához, s azon át „bepredikál” híveinek. A tanárokkal már csak gyermekeiken keresztül volt kapcsolatuk a falusiakkal, s többnyire diákcsínyek részesei, áldozatai. Szép és ritka gesztus lehetett, mikor a főtanoda egyik tanára egy megéhezett „kedélyes szegény diák”-ot küld feleségéhez, hogy készítsen el annak egy tyúkot fokhagymás lére, „hadd lakják jól egyszer”. Más értelmiségiek, mint az ügyvéd, patikus, orvos egészen véletlenszerűen, inkább utalásokban jutnak szerephez egyik-másik adomában. Az adomák egy része anekdotává bővül, ugyanakkor a tanítómesék néhány, főleg az emberszereplőket felvonultatók inkább adomának-anekdotának tekinthetők. Az állatszereplős, tanulsággal záruló tanítómesék az ezópuszi hagyományokat követik.

Mészáros József a kötet összeállításakor kétféle szempontot is szem előtt tartott. Egyrészt tudományos jelleget igyekezett biztosítani, másrészt a szélesebb olvasóközönség igényeihez is igazodott. A *Hagyomány és humor százados sorsa* című közel félszáz lapos, jegyzetekkel ellátott bevezető tanulmány összefoglalja a Krizakutatás eddigi eredményeit, s öt pontban sorolja fel a még elvégzendő feladatokat, majd Tiboldi munkásságát, a kézirat sorsát ismerteti, végül műfaji kérdéseket taglal. Mintegy százötven címes könyvészeti válogatása a Krizára és a népköltészetre vonatkozó cikkeket, tanulmányokat, köteteket sorolja fel az 1860-as évektől napjainkig. A szójegyzék pedig az adomák szövegének nyelvjárási, németes-latinos szavait, kifejezéseit magyarázza. A Kriterion Könyvkiadó a *Vadrózsák* 1975-ös Faragó József gondozta kiadásához hasonló védőborítót készíttetett a kötethez, mintha sorozatot sejtetne, csak az a meglepő, hogy e mostani kötet 2 centivel alacsonyabb, a lapszámozást néha a kötésnél le is metszették.

GAAL GYÖRGY

Edesanyám sok szép szava

Ádám Joakimné Kurkó Julianna énekei. Albert Ernő gyűjtése.

Kriterion Könyvkiadó, București, 1989. 203 l.

Újból beigazolódott, hogy a korábban szóban vagy írásban kinyilvánított szándékok, törekvések a későbbiek során nemegyszer követőkre találhatnak. Vadász József nyugalmazott tanár a Hargita című napilap 1979. április 7-i száma *Népművészet* — népköltészet rovatában egy gyergyói falu találós kérdés-, közmondás- és mondananyagából ezzel a cíllal adott ízelítőt: „Hadd hallasson magáról Ditró is.” És a falu tíz év múltán újból hallatott magáról. A *Háromszéki népballadák* (1973) lelkes gyűjtője, a kötet egyik szerkesztője, Albert Ernő gyűjtésében és szerkesztésében ezúttal a névezett helység egyik szülőltjének, a gyűjtés évében, 1971-ben immár 97. évét betöltő Kurkó Juliannának énekei láttak nyomdafestéket: 13 balladatípus 23 változata és 58 balladás, illetve lírai — többségében keserves és szerelmi — dal.

Nem véletlenül említettem az énekes életkorát, mert a népköltészeti kutatás, folklórszociológiai vizsgálódás szempontjából a kötet egyik, ha ugyan nem legfőbb értéke és érdekessége az, hogy érzékeltetni tudja: ilyen magas kort megérő asszony

mit és hogyan öröközte meg a döntő többségében gyermek- és ifjúkorában hallott és elsajátított énekes néphagyományból. A mit illetően mintegy másfél évszázadra visszamenően szolgál tanulsággul a kötet anyaga, anélkül azonban, hogy az akkori hogyanra is következtethetnénk. Hiszen a — nagyon szerényen Előszónak nevezett — bevezető tanulmányban tárgyalt jelenségnek, az énekes alkotó-előadói módjának, a rögtönzésnek következtében eleve hiábavaló volna azt találgatni, ami egyébként sem volna könnyű, hogy csak hozzávetőleg is miképpen hangozhattak egykor a közreadott balladák és dalok; sőt azt is, hogy magától az adatközlőtől milyen szöveggel lehetett volna lejegyezni a kérdéses alkotásokat több évtizeddel korábban, játszott volna-e ugyanolyan nagy szerepet a rögtönzés akkor is, mint a most közölt szövegek előadása során. Egyáltalán kérdéses, hogy a századforduló tájától a negyvenes évek végéig, valamint a gyűjtés idején milyen fokú és minemű eltérés lehetett, illetve volt az adatközlőtől ismert (de akkor nem rögzített), illetve a közreadott szövegek és a falu élő szájhagyományában meglévő változatai között, hogy tehát milyen mértékben feleltek meg Jula néni szövegei a közösségre általánosan (bba) elfogadottnak, ismerteknek. Mindezek a kérdések összefüggenek azzal az utójjára hagyott, de egyáltalán nem mellékes kérdéssel, hogy Jula néni rögtönzéseiben — pillanatnyi hangulatán kívül — vajon milyen mértékben játszott közre a felejtés, az emlékezetnek bár pillanatnyi kihagyása. Nem lehetetlen, hogy fiatal korában s élete derekán — közösségi éneklési alkalmak során — a rögtönzés méreteinek sokkal inkább határt szabott a közösségi elvárás; s az sem, hogy ugyanakkor jóval több hibátlanul tökéletes, kerek, egész szövegváltozatot lehetett volna tőle megörökíteni. Mesemondók és nótafák repertoárjának szentelt kiadványok ugyanis arról tanúskodnak, hogy nem (feltétlenül) a legidősebb előadók, hanem az alkotóelőadókészségük teljében lévő személyek (általában nem a nagyon-nagyon idősök) őrzik meg és fejlesztik tovább a legtökéletesebb formában a szájhagyományos alkotásokat, csak a tőlük lejegyzett szövegekből lehet teljes biztonsággal általános érvényű következtetéseket és törvényszerűségeket levonni.

Hasznos szolgálatot tett a gyűjtő és a kiadó a folklórisztikának azzal is, hogy egyetlen nótafa énekeinek közreadásával eggyel gyarapította azokat a mindezideig nem nagy számú kiadványokat, amelyek az egyéniségnek a népi hagyományok sorának alakulásában játszott szerepe tudományos vizsgálatát hivatottak elősegíteni. Hazai magyar nyelvű könyvkiadásunkban jelen kötet a harmadik ilyenmű publikáció.

Az *Edesanyám sok szép szava* az említett helység szájhagyományos énekköltészetére egy részének feltárása mellett és által jelentős hozzájárulás a Gyergyói-medence népballadakincséről és népdalanyagáról szerzett ismereteink bővítéséhez, ahhoz, hogy *edesanyánk sok szép szava* mélyebben bevéssék tudatunkba. S ha elsődlegesen esztétikai szempontú, a művészi forma (szerkezet, ritmus, rim stb.) tekintetében igényesebb antológiából sok szöveg kirekedne a jelen kötetbe foglaltakból, a tudományos vizsgálódás számára feltétlen értéke a kiadványnak a benne található tucatnyi — döntő többségében klasszikus — ballada s jónéhány kerek, egész, egyseges, hibátlan dal és néhány invariáns dalszöveg, amelyekről azonban nem mindig tudhatni, hogy a megörökített formában beletartoztak-e a közösség élő dalkincsébe, sor került-e valaha közösségi használatukra.

A szakember s a népköltészeti alkotások iránt csupán érdeklődő olvasó egyaránt haszonnal böngészheti a gyűjtő tollából származó bevezető tanulmányt is, amelyből sok érdekes dolgot tudhat meg az énekes életútjáról, énekeinek forrásairól, Jula néni repertoárjának tartalmi és formai sajátosságairól, szövegeinek és dallamainak kapcsolatáról (Demény Piroskának köszönhetően), a változatok fontosságáról, a dalolás alkalmairól és funkcióiról. És aki arra is kíváncsi, hogy a faluból, illetve a szűkebb és tágabb tájegységről mikor, milyen műfajba sorolható népi alkotásokat közöltek és kik, az a pontos, alapos számbavételért is hálás lehet.

A közölt szövegekhez fűzött jegyzetekben — nagyon időigényes és széleskörű tájékozódásra valló munka árán — arról is tájékoztat Albert Ernő, hogy az egyes szövegeknek hol lelhetők fel változatai. Változaton egyaránt érve egyazon népköltészeti alkotás variációit és ugyanazon vagy hasonló téma, mondanivaló, motívum jelenlétét egymással genetikailag össze nem függő szövegekben.

A kötet apparátusához könyvészeti jegyzék, szöveg- és dallammutató, szójegyzék is tartozik.

MITRULY MIKLÓS

PÉNTEK JÁNOS, *Teremtő nyelv*

Kriterion Könyvkiadó, București, 1988. 150 l.

A könyv mesteri ötvöze a szigorú logikával felépített és gazdag szakirodalommal alátámasztott egyetemi tankönyvnek és a művelt nagyközönségnek szánt színes és olvasmányos munkának. Benne a fejezetek természetes belső logikájuk szerint sorakoznak, egymásra épülnek és szükség esetén kiegészítik egymást.

Ma már természetes, hogy egy modern koncepciójú általános nyelvészeti munka a közlési folyamat és a Jakobsontól származó funkciók ismertetésével kezdődjék, a nyelv jelrendszeriségének bemutatásával folytatódjék, majd a nyelvi jel sajátosságait vegye szemügyre, kihangsúlyozva, hogy ez mennyiben különbözik az emberek által használt egyéb jelektől.

A nyelvi szintekről és egységekről szól a harmadik fejezet. Szövegtípus és szöveg, mondat és megnyilatkozás, szintagma és szintagmavariáns, lexéma és szóalak, morféma és allomorf, fonéma és allofón a tárgyalás rendje, majd összefoglalóként világos képet kap az olvasó a nyelv és beszéd egymástól eltérő és mégis szorosan egymáshoz tartozó jellegéről.

A nyelvi egységek nem kaotikusan halmozódnak, hanem szintek szerint rendszerbe szerveződnek. A szerző bemutatja mindkét, egymást feltételező szerveződési módot: a paradigmatis és a szintagmatis tengely szerinti. Az első az oppozíció alapján alakul részrendszerekké. Ezekből válogatja ki a beszélő a mondanivalójának megfelelő elemeket (szelekció), majd ezeket lineárisan a szintagmatis tengelyen kapcsolja egymáshoz (kombináció) a nyelvek kezdete óta ható, de csak az utóbbi évtizedekben leírt szabályoknak megfelelően.

A modern nyelvtudomány legvitatottabb, legkevésbé kidolgozott területére, a jelentés problematikájára is józan, megfontolt, sok szempontot figyelembe vevő módon vezet be a szerző az olvasóját. Nem szakítja el sem a fogalmat a jelentéstől, sem a jelentést az értéktől, mely utóbbi sok változatban nem magában a nyelvben van objektíve jelen, hanem a nyelvhasználat során formálódó sokrétű viszonyhálózatban nyilvánul meg.

Újszerű a könyvben a nyelv és gondolkodás viszonyának bemutatása is. Az ideglettani feltételek ismertetése után a beszédgondolkodásról szóló alfejezetből megtudjuk, hogy van beszéd belső és túli gondolkodás (mint ahogy van olyan beszéd is, amely nem tartalmaz gondolatot), de az emberre jellemző intellektuális gondolkodás, a fogalmak, ítéletek stb. létrejötte csak a nyelv segítségével valósul meg, jóllehet a nyelv és a gondolkodás sohasem fed teljesen egymást. Ebből következik a nyelvi relativizmus jelensége, az, hogy a különböző népek nyelvük sajátos szerkezete folytán egymástól sokszor eltérő világképet alakítottak ki.

A nyelvi relativizmust hirdető etnolingvisztika természetesen vezet át a pszicholingvisztika területéről a szociolingvisztikába. A jelenségek komplex és viszonylag új problematikájából fakadóan a szerző az előző fejezetekhez mérten bővebben tárgyalja a társadalom és a nyelv viszonyát, olyan témákat vizsgál, mint a nyelv mint cselekvés, beszélési szokások, a nyelvhasználat társadalmi szabályozása, a két- és soknyelvűség, a kevertnyelvűség, a kultúra és a nyelv.

Igen érdekes és tanulságos, sok új adatot felsorakoztató a nyelv eredetéről szóló fejezet. Az emberré válás folyamata, az újabb kutatások fényében, már 10–20 millió évvel ezelőtt megkezdődött és körülbelül ötvenezer évvel ezelőtt érte el mai állapotát. Közben olyan anatómiai változások következtek be, amelyek egyre inkább lehetővé tették a beszédhangok ejtését. Az agy főleg az asszociációs területeken növekedett számottevően. Az eszközkészítés, a társas élet, a hangos tagolt beszéd és a gondolkodás szerves egységben, egymásra hatva és visszahatva juttatta el az embert mai fejlődési fokára. Régebbi véleményekkel ellentétben a Péntek által idézett modern szakmunkák az ontogenezisből és a genetikából is számos haszonnal kecsegtető tanulságot vontak le.

A vizuális kommunikáció legfontosabb eszköze az írás. A beszélt nyelvhez képest másodlagos, ám társadalmi jelentőségében vetekszik a beszédnek: tartósan rögzít, nem igényli, hogy a küldő és a címzett egyazon helyen és időben együtt legyen. Péntek János felvázolja az írás történetét, bemutatja a legfontosabb írás-típusokat, rávilágít arra a bonyolult útra, amely a sokezer jelet igénylő ideográfiától elvezet a 20–30 fonémát rögzítő „fonetikus” íráshoz, de amely folyamat az írást egyre szo-

rosabbra köti egy bizonyos nyelv jelölőéhez. Felvillantja az írásnak a nyelv egységesítésében, tartósításában, a kultúra és a tudomány fejlődésében játszott szerepét.

Mint minden emberi tevékenység, a nyelv is állandó mozgásban, változásban, fejlődésben van. Az ismeretek, szükségletek gyarapodása a nyelv szókészletének a gazdagítását igényli, a gondolkodás fejlődése a nyelvi (főleg grammatikai) paradigmák egyszerűsödését, rendszerszerűbbé válását hozza magával. Ugyanakkor elég sok lexéma elavul, kihull a használatból. Egyes nyelvekben a túlságosan gazdag színvonal, aztán a gyakran kellemetlenné váló azonosalakúság, egyes szavak kifejező erejének csökkenése vagy eltűnése ugyancsak megköveteli az új szavak, szókapcsolatok létrejöttét. De akármilyen erős is ez az újításra ösztönző erő, a nyelv változása nem lehet túl gyors, nem mehet a közérthetőség rovására, a nemzedékek közötti kapcsolatok lazulásához vagy megszakadásához.

Az ún. emberi nyelv csak tudományos elvonatkoztatás eredménye. A valóságban az általános csak a különösen, az egyéniben létezik. A világon 3–5000 nyelvet tartanak számon. (A nagy számszerű eltérés oka az, hogy a nyelv és nyelvjárás közötti különbségtétel kritériumai nem általánosan elfogadottak.) A világ nyelvei óriási változatosságot mutatnak eredetük és szerkezeti felépítésük szempontjából egyaránt. Bármilyen különbözőek is a nyelvek, csoportosításuk két osztályozási elv szerint megvalósítható. Létezik az eredet szerinti, nyelvcsaládokba való besorolás, és létezik a nyelveknek a mondaton belüli viszonyok kifejezésére használt módozatai szerinti tipológiai jellemzés. Péntek János munkája igen megkönnyíti a világ nyelvei között való eligazodást.

A *teremtő nyelv* című fejezet mintegy összefoglalja mindazt, ami a nyelv lényege. Nélküle lehetetlen lett volna az állatvilágból való kiemelkedésünk, gondolkodásunknak a felszínről a lényegbe való hatolása, az egyeditől az általánosig való felemelkedése, lehetetlen volna a társadalmi lét. Külön kihangsúlyozandó a beszélő egyén kreativitása, az a mód, ahogy a már meglévő struktúrák mintájára olyan nyelvi megnyilatkozásokra képes, amelyeket eddig senki sem mondott. A nyelv az anyagi és szellemi műveltség létrejöttének, fenntartásának, fejlődésének egyik legfontosabb eszköze. Altala teremti meg az ember a maga sajátosan emberi világképét.

Alakjában, címében, tartalmi gazdagságában Péntek János könyve párja lehetne Cs. Gyimesi Eva négy évvel korábban megjelentetett *Teremtett világ* című „szabálytalan bevezetésének” az irodalomba. Gyimesi a nyelvet a „lehetséges világok” megteremtésének eszközeként fogja fel. Péntek munkája nem a nyelv segítségével teremtett világokra koncentrál, hanem magára a nyelvre, amelynek a segítségével az emberi közösség kialakítja gondolkodását, megkísérli „leképezni” a való világot.

A könyv minden fejezete mögött a szakmunkák száza húzódnak meg. A sokszor egymásnak ellentmondó művekből a szerzőnek sikerült egy olyan egységes koncepciójú, modern és információgazdag ismertetőt készítenie, amelynek a segítségével az olvasó választ kap a nyelvelmélet legfontosabb kérdéseire. Kitűnő munkával gazdagodott a magyar nyelvtudomány.

BALAZS LÁSZLO

VASILE FRĂȚILA, *Lexicologie și toponimie românească*

Editura Facla, Timișoara, 1987. 208 l.

A Facla Kiadó nyelvészeti kiadványainak sorában Vasile Frățilă könyve a szerzőnek — többségükben — különböző folyóiratokban megjelent cikkeinek és tanulmányainak gyűjteménye. Ezek a cikkek, mint a kötet címe is mutatja, két nagy részre tagolódnak: szótani és helynévtörténeti fejezetekre, illetőleg a kötet jellegétől némileg elütő, kötetzáró tudománytörténeti részre. A szerző már az előszóban (5–9) leszögezi kutatási elveit, amely szerint a nyelvjárások, ezeknek archaikus elemei, nemcsak a nyelv, hanem az egész nép történetének dokumentumai, főleg az olyan népek esetében, akiknek az írásbeliség későn tűnik fel. S minthogy a román nyelv is írott dokumentummal csak a XVI. század első negyedétől rendelkezik, az ezt megelőző korszakok nyelvi állapotára csakis a dialektusok és az ezeknek alárendelt tájszólások alapján következtethetünk.

A szerző sajnálatlaltal állapítja meg, hogy jöllehet a két világháború közötti román nyelvtudomány fő kutatási területe az etimologizálás volt, utóbb, a „nyugati modern” módszertani elvek alkalmazása következtében ez a tevékenység mintha háttérbe szorult volna. Annál sajnálatosabb jelenség ez — véli a szerző — mivel a román nyelvtudomány nem rendelkezik egy teljes, kimunkált szófejtő (etimológiai) szótárral, noha tudvalevő, hogy — Iorgu Iordan szavaival élve — a szófejtés mindennemű nyelvi tevékenység lényege, alapja. És ez vonatkozik nemcsak a közszavakra, hanem a helynevekre is. Ezen túlmenően a helynevek a közszavakkal való összefüggésük révén nemcsak a nyelvtörténet, hanem a népiségtörténet fontos forrásai is.

A lexikológiai részt (*Note lexicale și etimologice* 20—96) a mondottak alapján a szerző a szófejtésnek szenteli. Anyagának többsége román tájszó. Az itt tárgyalt 96 tájszó etimológiája, a kutatás természeténél fogva, nem azonos szintű. Közöttük többnek alaposan kidolgozott, meggyőző megfejtését találjuk, (*giorăsi, gioursă, ciorsă, cioarsă*) más szavak esetében viszont a szófejtés bizonyítás helyett lehetséges feltételezéseken alapul (pl. *cion*). Közöttük előfordul szerintünk téves etimológia is. A szerző szerint a 'folyton, egyre' jelentésű román *furt* tájszó közvetlenül a német *fort* átvétele. Nem tévedünk, ha állítjuk, hogy a román *furt* tájszó magyar jövevény. Igaz persze, hogy az 1777-ből adatható magyar szó valóban felnémet eredetű, melyet magyarban az ausztriai német katonai nyelv terjesztett el (vö. TESz. I, 991). A *lumea ochilor* 'pupilla' nagy valószínűséggel a magyarban általános *szeme világa* tükörfordítása, s talán magyar tükörfordítás a *calea curată* is (a magyarban: *tiszta az út*).

Minthogy az ajánlott etimológiák többsége tájszó, talán nem ártott volna, ha a szerző jelöli bennük a hangsúlyt.

A helyneveknek szentelt második rész (*Toponimie*) első tanulmánya a helynév és a népiségtörténet összefüggéseit taglalja a Küküllők menti helynevek keletkezésének rétegei keretében (*Stratificări toponimice în zona Timaveilor* 97—117). Cikke elején néhány elvi megállapítást tesz, közöttük, úgy vélem, szükségtelen szembeállítani a „makrotoponímia” vagy a „mikrotoponímia” elsődlegességét, fontosabb voltát. A kettő alighanem szervesen kiegészíti egymást.

Történelmi szempontból fontos, a különböző időben felbukkanó más-más nyelvű helynevek egymásutánosságát csakis a helynévkutatás képes felderíteni. A szerző ennek a vizsgálatnak a Küküllők alsó folyása vidékének helyneveit veszi vizsgálat alá, sajnos igen szemelvényesen.

A fenti, inkább elvi szempontjai miatt érdekes tanulmányát helynév-etimológiák követik, közöttük mindenképp a külön tanulmányban kidolgozott *Ibru* és *Padeș* helynév érdemel figyelmet. Az *Ibru* esetében a szerző dák eredetet tételez fel, szemben a szláv megfejtési kísérletekkel. A *Padeș*-re vonatkozóan a szerző jól felépített cikkében, meggyőzően bizonyítja, hogy a helynév a 'terasz, plató, lapály' jelentésű *padeș, padiș* közsökből ered.

Minthogy Frățilă társszerzője a folyamatosan megjelenő bánági helynévszótárnak (*Dictionarul toponimic al Banatului*), természetesen, hogy sort kerít néhány bánági helynév magyarozatára is (*Toponimie bănățeană* 124—138), közöttük kevésse meggyőzőnek találtuk a *Birna* és *Nădrag* magyarozatát.

A könyvet a szerző legjobb tanulmánya zárja (*Gustav Neigand și onomastica balcanică* 155—183), melyben nyomon követhetjük a kiváló német romanista, Weigand életútját és nyelvészeti tevékenységét. Kutatómunkája kezdetben a román nyelvre, főleg a román nyelvjárásokra irányul, majd kiterjeszti a Balkán nyelveinek összehasonlító vizsgálatára. Az 1917—1930-as évek között figyelmét már csaknem teljes mértékben a balkáni névanyagra fordítja. Frățilă kritikai módszerrel elemzi tevékenységét, nyelvészeti munkásságát. (Itt mellékesen meg kell jegyeznünk, hogy Frățilă téved, mikor úgy véli, hogy a *Sebes* névben a magyar *szép* köznevet keresnünk — a *Sebeș* < ung. *sebes* 'frumos', 'schön' — a névben a 'gyors' jelentésű *sebes* köznévv található; azonos jelentésű tehát a *Bistrița* vagy a *Repede* névvel.) Végül Veigand munkásságának időtálló értékeit, a tudomány által ma már meghaladott vélekedéseit a szerző 12 pontban foglalja össze.

A szerző könyve híven tükrözi a mai román köz- és helynév-magyarozat módszereit, érveit és dokumentumait a nyelv- és történettudomány összefüggéseinek bizonyítására.

GABRIEL VASILIU

Vorabdruck der Plenarvorträge

Preprints of the Plenary Session Papers XIV. Internationaler Linguistenkongreß Unter der Schirmherrschaft des CIPL; XIVth International Congress of Linguists Organized under the Auspices of CIPL; Berlin 10—15 August 1987 Redaktionsgruppe / Editorial Committee, Berlin, April 1987, 384 l.

A kötet az 1987 augusztus 10—15. között Berlinben rendezett nemzetközi nyelvész-kongresszus plenáris üléseinek előadásait foglalja magába. Teljes ülést hat szakosztályban szerveztek, és ezek közül mindegyiknek átfogó témája volt: (1) Wilhelm von Humboldt és a modern nyelvtudomány, (2) szemantika és kognitív lélektan, a jelentésstruktúra mint tudásábrázolás, (3) nyelvészociológia, a nyelvi normák kialakítása és érvénye, (4) nyelvtipológia, teljes tipológia vagy résztipológia, (5) szövegnyelvészet, egymásra ható viszonyok a szövegalkotásban, (6) nyelvtörténet, a nyelvi változások magyarázata.

A Humboldt jelentőségét méltató tagozat teljes ülésén három előadás szerepelt: Humboldt és a késői nyelvtudomány (B. Malmberg), Humboldt a modern nyelvtudomány kezdeményezője és elődje (W. Neumann), Humboldt 'nyelvi kreativitás' fogalma (R. H. Robins). Mindhárom előadás — mint különben várható volt — Humboldtnak a pozitívizmus áldatlan hatására hosszú ideig sok helyt szinte napjainkig eltemetett, de mindenképpen produktív nyelvelméletéből sok más mellett elsősorban azt emelte ki, ami Chomsky generatív grammatikájának egyik forrása, azaz a nyelvi kreativitást és ami ezzel összefügg, azt, hogy a nyelv nemcsak termék (ergon), hanem produkció, alkotás (energeion) is.

A szemantikai tagozatban ugyancsak három előadás hangzott el: ismételt 'verbalizációk', nyelvi megfogalmazási változatok mint a tudás megszervezésének a bizonyítékai (W. L. Chafe: *Repeated Verbalizations as Evidence for the Organization of Knowledge*), a tudás szerepéről a mondat megértésében (F. Klix: *On the role of knowledge in sentence comprehension*), jelentés- és tudásábrázolás (R. Wilensky: *Meaning and Knowledge Representation*). Mint látható, mindhárom előadás egy egészen új szemantikai elmélet, a megismerési ábrázoláselmélet (cognitive representation theory), főleg a már megszerzett tudás jelentésstruktúrájának a kérdéseiről szól, amelyek a 'keretszemantika' (frame semantics) új eredményeivel is összefüggnek.

A nyelvészociológiai tagozat három előadásának témája: nyelvi normák (A. Bamgbose: *Language norms*), a nyelvi normák keletkezése és elterjedése (B. Schlieben-Lange: *Entstehung und Ausbreitung sprachlicher Normen*), a norma, eredete és fejlődése (A. Švejecer: *The Norm: Origin and Development*). Mindhárom előadás az irodalmi (standard) nyelvek alapkategóriájával, a normával foglalkozik, és többek között a 'norma' sokféle képpel értelmezett fogalmát igyekeznek tisztázni, mindegyiknél nyelvészociológiai, pragmatikai vonatkozásait megvilágítani úgy, hogy az írásbeliség, az írott nyelv jelentőségére, valamint az úzusra, a normáktól való eltérésekre, azaz a (nyelv)változatok (pl. a brit és az amerikai angol), a társadalmi rétegződésre, a nyelvújításokra és a nem anyanyelvi közösségek (pl. afrikai négek angol beszédének) sajátos eseteire is tekintettel vannak.

A nyelvtipológiai szakosztály három előadása a tagozat témájának különböző irányú megközelítése: holisztikus (azaz a jelenségeket mint az egész és a rész közötti kapcsolatokat felfogó szemlélettel összefüggő) tipológia szemben a résztipológiával (B. Comrie: *Holistic versus partial typologies*), teljes tipológia szemben a résztipológiával (G. A. Klimov: *Integral typology vs. partial typology*), nyelvtipológia az Unityp modellben (H. J. Seiler: *Language typology in the UNITYP model*). Mindhárom esetben a 'teljes' tipológiának a nyelvi rendszer egészére való kiterjesztését jelenti, szemben a múltból ismert 'részlegességgel', amely a nyelvi rendszernek csak egy-egy részlegével számol. A nyelvek közötti nagy eltérések ellenére lehetséges a különböző nyelvtípusok rendszertani (az egész rendszerre kiterjedő) tanulmányozása, illetőleg egy nyelv rendszerének átfogó jellemzése.

A szövegnyelvészeti szakosztály négy előadása sok újdonságról tájékoztat. Mindegyikben elsődleges vizsgálati szempont a szövegalkotó és a szövegbefogadó közötti kölcsönös viszony feltételezése.

F. Daneš (*Cognition and emotion in discourse interaction: A preliminary survey of the field*) a megismerés és az érzelmek kifejezésének és befogadásának szövegtani kérdéséről, az alkotó és a befogadó szövegbeli egymásra hatásáról ír, és ebben az összefüggésben kapcsolatot teremt a szövegalkotás stilisztikái, illetőleg retorikai vonatkozásaival. Es ami legalább ennyire fontos, arra is utal, hogy a megismerés és az érzelmi tartalom között kölcsönös viszony mutatható ki: egyik hat a másikra.

J. S. Petőfi (*Some aspects of construction of text meaning from the point of view of reception*) előadása a 'szöveg' és a 'szövegjelentés' fogalmával foglalkozik. Szerinte a szöveg egy olyan befejezett nyelvi 'teljesség', ami egy közlési szándék-nak egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs helyzetben való végrehajtása. Az így felfogott 'szöveg'-nek, szemiotikai szövegtani szempontból egy komplex 'jel'-nek két alkotó eleme van: a jelentéshordozó (vehiculum) és a jelentés (relatum), és ugyanakkor ez a felfogás felhasználókat (alkotót és befogadót) feltételez. A 'szövegjelentés' a 'jelölt' szinonimája, és mint ilyen a szövegnek olyan egysége, alkotóeleme, amely a befogadónak a 'műve', azaz a befogadónak a világról szóló tudása és a szövegbeli 'jelölt'-ben megnyilvánuló ismeret közötti kölcsönös viszony, egymásra hatás eredménye. Mint ilyen a szövegjelentés (és ez egy vitatott kérdésben elfogadott nézet) két tényezőtől tevődik össze: a tényleges jelentés és a szövegben kívüli (valóságra való) vonatkozás.

D. Tannen (*The interactional development of all texts: repetition in talk as spontaneous idiomaticity*) fő elve az, hogy a szöveg a szövegalkotó és a szövegbe-fogadó egymásra hatásának az eredménye, továbbá az is, hogy mindegyik szöveg korábbi szövegek 'visszhangja', és így a befogadó társszerző. Ebben a felfogásban az ismétlés a társalgásokban egy spontán idiomatizmus mindent átható típusa.

D. Viehweger (*Illokutionswissen und Textinterpretation*) kiindulópontja egyrészt a szövegbe-fogadás ténye, másrészt pedig az a sokaktól hangoztatott elv, hogy egy szöveget pusztán szöveggrammatikai, sőt még kommunikációelméleti alapon sem lehet leírni. Viehweger szerint a szövegírás ennél jóval szélesebb alapot igényel, olyan, amelyben a szövegalkotó és a szövegbe-fogadó ismeretrendszerével és az abban megnyilatkozó nyelvi 'cselekvéssel' is számolhatunk. Szerinte mind az alkotás, mind pedig a befogadás olyan 'konstruktív cselekvés', amelyben az illokúció(s) tudás) mint a nyelvi cselekvéstudás sajátos tudásköre fontos szerepet játszik, olyannyira, hogy az illokúciós struktúrák globális (pl. érvelő, leíró, elbeszélő stb.) szövegstruktúrákkal társíthatók.

A nyelvtörténeti szakosztály két előadásának közös témája a nyelvi változás.

Th. V. Gamkrelidze (*Language change and diachronic linguistics*) alapelve az, hogy a nyelvi változások nem az egyszerűtől a bonyolultabb irányában való mozgásként, hanem a nyelv diakronikus 'változatosságaként' foghatók fel, amelyben a nyelvnek diakronikus átalakulásokra, átváltásokra való képessége nyilvánul meg. Így például a hangváltozásokban a nyelvnek mint nem 'teljes', mint 'befejezetlen' rendszernek a redundanciája alkotja azt a strukturális tényezőt, amelyik 'lehetővé teszi a hangrendszerbeli 'változatosságot'.

H. M. Hoenigswald (*Historical linguistics: explanation of language change*) először a nyelvi változások fogalmát igyekszik tisztázni. Szerinte a változások egy 'származási' vonalhoz köthetők és így tulajdonképpen 'helyettesítések'. A változások magyarázatoknak oksági jellege van. A korábbiól jól ismert külső és belső 'okok' tartalmát a szerző finomítani igyekszik elsősorban azzal, hogy más tudományok, tudományágak modern elméleteihez köti őket: egyrészt a nyelvtipológiához és a nyelvi univerzálék tanulmányozásához, másrészt a mai, korszerűsített nyelvcsociólógiához. Fontosnak tartja továbbá két idetartozó tényezőnek, a változások irányának (a minnek) és a változások mechanizmusának (a hogyannak) a megkülönböztetését.

A teljes ülések előadásai, mint látni lehetett, egyféleképpen színtézisek: az új elméletek, módszerek, eredmények összegezői. Tehát nem kizárólagosan önmagukban képviselnek nóvumot.

SZABÓ ZOLTÁN

A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN *főszerkesztő*

ANTAL ÁRPÁD *főszerkesztő-helyettes*

MURÁDIN LÁSZLÓ *szerkesztőségi tudományos titkár*

CÂMPEAN, ILEANA *szerkesztőségi tag*

CS. GYÍMESI ÉVA

KOZMA DEZSŐ

MÓZES HUBA

PATRUȚ, IOAN

PENTEK JÁNOS

A kéziratok, a cserére szánt könyvek, valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacția revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 19—21.
Telefon: 36205

A folyóirat évenként kétszer jelenik meg. Évi előfizetés 70 lej.
Előfizetni lehet beiföldön a postahivatalokban, a postai kézbesítőknél, az
intézmények és vállalatok önkéntes sajtóterjesztőinél.
A külföldi olvasók az alábbi címen fizethetnek elő:

ROMPRESFILATELIA
Calea Griviței nr. 64—66
P. O. Box 12—201, telex 10 376 prsfir
Bucharest — Romania

Studii și cercetări de lingvistică și istorie
literară [l. maghiară]

1717

ARA 35 lej